

© Fortepan, Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény

1914, Budapest, Kerepesi temető

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátvás, Szilágyi Ákos

Schreiner Dénes • Takáts József
Rakovszky Zsuzsa • Ayhan Gökhan
José Luís Peixoto
Pór Péter • Horváth Csaba

**A TŰNÉKENYSÉG
MELANKÓLIÁJA**

2019. 4. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Berkó Pál

1942, Budapest, Kerepesi temető, József Attila újratemetése

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ayhan Gökhan (1986) költő, az *Üveghegy* gyerekirodalmi portál szerkesztője

-----
Horváth Csaba (1967) a Károli Református Egyetem docense

Peixoto, José Luís (1974) portugál költő, próza- és drámaíró

Pór Péter (Clermont-Ferrand, 1940) irodalomtörténész

Rakovszky Zuzsa (1950) költő, író

Schreiner Dénes (1969) filozófus, író, főiskolai tanár

Takáts József (1962) irodalom- és politikai esztétorténész, kritikus

-----
E számunk fotóit a Fortepan Gyűjteményből válogattuk.

Kedves Olvasónk! Öröm lenne számunkra, ha előfizetne lapunkra. Az éves előfizetési díj **5200 forint**, így postán érkezik a 11 lapszám. Vagy vegye fel a **2000-t** a Magvető Cafében, így az éves előfizetés **3500 forint**.

Mentor Irodalmi Alapítvány 10201006-50165757-00000000, K&H Bank Zrt.

Írja meg címét nekünk: ketezer.lap@gmail.com Köszönjük!

© Fortepan, Gál Mihály, 1940

2000

I R O D A L M I   É S   T Á R S A D A L M I   H A V I   L A P
31. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Schreiner Dénes: <i>Gyásztöredékek</i>	3
Takáts József: <i>Találkozás egy fiatalemberrel</i>	17
Rakovszky Zsuzsa: <i>A sorsjegy (2. rész)</i>	37
Ayhan Gökhan: <i>Versek</i>	54
José Luís Peixoto: <i>Városfotók</i>	57
Pór Péter: <i>Az értelem tört emléktükrei</i>	61
Horváth Csaba: <i>A szerző koncepciója</i>	70

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

| RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Berkó Pál

1942, Budapest, Kerepesi temető, József Attila újratemetése

Gyásztöredékek

Felidézés és veszteség – a szomorúság és a hiány világperspektívája

Mikor meghal valaki, aki fontos volt számunkra, hiányát veszteségként éljük meg, melyet meggyászolunk. Elveszítettük világunkból azt a lényt, akihez érzelmi szálak fűztek. Nem találkozhatunk már vele, „nincs többé”, mondjuk, „elment”, „itt hagyott bennünket”. És ebben az „itt”-ben, ahol az ő „ott”-jához képest maradtunk – legalábbis egyelőre –, emocionális viszonyulásunk gyökeresen megváltozik iránta. Szeretetünk vagy más emóciónk már nem tud megtapadni eleven lényén, érzékelésünk, érzéseink egy nem-érzékenlő, nem-érző, ám valamiképp mégis jelenlévő létezőre irányulnak. Mintha emlékezéssé vált volna az „eredeti” viszony, mely hozzá fűzött.

Halottunkhoz való viszonyunk azonban tulajdonképpen nem emlékezés, nem tisztán az, inkább egyfajta

felidézés, hiszen egykori jelenlétére irányuló visszaemlékezésünkbe mostanra megváltozott jelenlétének tapasztalata vegyül, bármi is légyen a hitünk vagy gondolatunk állapota felől. A rá való emlékezés a halott sajátos létével, elmúltsága és bennünk való jelenvalósága összefonódásával szembesít, még mindenféle határozott elképzelések előtt, hitek és metafizikai konstrukciók nélkül.

A halott különös jelenlétének tapasztalata – „mintha itt lenne” – után különféle álmokban és látomásokban tükröződhet. A ráemlékezés, a rá gondolás és a felidézés az észleleti-képzleteti szférát aktivizálhatja, hogy ő, aki bizonyos értelemben „nincs”, egy másfajta értelemben továbbra is „legyen”.

Elvesztettünk valakit, és ez szomorúvá tesz. A szomorúság azonban nem egyszerűen a világhoz fűződő, amúgy steril viszonyulásunk komor, sötét átszíneződése, nem érzelmi ráadás a világra, hanem eredeti

világperspektíva. A gyászban feltörő szomorúság ráébredhet arra, hogy ebben az „érzésben” olyan táru fel a világból, ami egyébként soha. Hogy a szomorúság láttatni engedi azt, mi amúgy jobbára rejtve marad. A lassú áramlásban, a barnás-fekete tónusban, mellyel mindent bevon, megmutatkozik a világ folytonos elveszése és illanása, a tűnékenység melankóliája, melyet semmiféle kiegyenlítés-gondolat, semmilyen túl okos bölcselkedés nem tud eltüntetni. A szomorúság megélése ráébredhet arra is, hogy minden konkrét, ebből vagy abból fakadó szomorúság mögött egy eredendő szomorúság bujkál, a veszteségek mögött a veszteség mint olyan, a negativitás folytonos jelenléte. Az elvesztett lény halála ezért minden lény halálát felidézheti, és magával a halandósággal szembeállíthat.¹

A veszteség, a hiány látszólag a veszteség eredménye, valaki nincs számunkra, aki a miénk volt, akinek léte a létünk részévé vált. Ám egy ember halála fölerősítheti azt a többnyire elfedett érzést, hogy az elveszített végtére is mégsem volt sohasem a miénk. Nem volt és nem is lehetett, hiszen minden személy birtokolhatatlan, ellenáll az eltulajdonításnak. Ezért noha halottunk titokzatosnak tűnhet mostani létében és a hozzá fűződő viszonyunk-

ban, tulajdonképpen nem kevésbé volt titokzatos, míg élt, ám addig egy hitünk szerinti teljes birtokba vétel tárgya volt, mely talán soha ki nem mondódott, de ott motoszkált a fejünkben. „Eljön az idő, mikor kiismerem magam rajta, és megtudom, ki is ő valójában.” Ám ez az idő nem jött el, mert nem jöhetett, helyette az az idő jött el, melyben halálával visszahúzódott végleges birtokolhatatlansága nyugalmába. A személy e titka mindazonáltal nem az általa rejtegetett személyes titkaiban rejlik, nem elhallgatott vagy ismeretlen tényekben, melyekre fény derülhet halála után. Ilyen is megeshet, ámde itt nem erről van szó, hanem arról, hogy minden ember titok, még az is – meglehet, az csak igazán –, akinek élete „a szemünk előtt zajlott”, kinek sorsa úgyszólván „nyitott könyv” volt kezünkben. Hiszen hiába volt nyitva ez a könyv, olyan szavakkal írták tele, melyeket teljesen soha nem érthettünk.

Az elveszített halálával tehát a már mindig is végbemenő veszteség nyilvánvalóvá válása, lényének végérvényes megvonódása történik. Ám e veszteség sokrétű, egyaránt vonatkozik a közös élményekre, a szellemi és érzelmi-érzéki kapcsolatokra, a találkozásokra és egyebekre. A halott nem azért és nem úgy hiányzik, mert éppen nincs jelen, nincs velünk, hanem mert hiánya teljesen aktualizálódik. A hasonlóság ellenére alapjai-

ban más egy élő ember elvesztése, a tőle való elhagyatottság és elválasztottság, hiszen a találkozás lehetősége ekkor legalábbis adott marad, még ha soha nem teljesül is. Ezért is oly kínzó annak bizonytalansága, aki valamiért nem tudja, szerette meghalt-e, vagy „csak” eltűnt. A halott hiánya más jellegű, mint az élőé, nem is feltétlenül konkrétan megélt vagy elfojtott hiány, hiszen például egy olyan ember esetében, akit hetente vagy havonta láttunk, halála nem kelti bennünk azonnal a tőle való fájdalmas megfosztottság érzését.

És mégis: halála pillanatában úgy kezd hiányozni, mint előtte sohasem, bármennyit is volt távol tőlünk.

A szomorúság világ- és létperspektívája tehát a hiányéval kapcsolódik össze, közösen hoznak létre egy olyan mintázatot, mely tapasztalatunk egészét átszínezi. Aki szomorú, akinek hiányzik valaki, az a dolgokat „más színben látja”, ám ez a más szín ugyanolyan eredeti kolorit, mint a vidámságé vagy az önfeledtségé, mikor éppen semmi és senki nem hiányzik.

Világvesztés és énvészítés – az ismeretlen adomány

Csak hogy van olyan gyász is, melyben nem egyszerűen arról van szó, hogy valaki kiesik a saját világból, hogy elveszítetek egy embert, mi-

közben – bár tapasztalatom átszíneződik – világom és benne én magam változatlanul megmaradok. Hanem az történik, hogy a halottal együtt elveszítem a rálátást is saját világból és önmagamra. Elveszítem az ő nézőpontját, perspektíváját, melyet korábban beolvasztottam a sajátomba, melyet – legalábbis részeiben – magamévá tettem, így ennek eltűnével az egész világ omlik össze és vele együtt önmagam. Gyászomban világom teljes átstrukturálódását tapasztalom, melyet ugyan idővel egy új világ képződése követhet, ám amíg ez végbemegy – márpedig ez időbe telik és a folyamatot nem lehet siettetni –, a világvesztést követően egyfajta világnélküliségbe merülök, talajtalanságba, fogódzók és támpontok, irányok és mércék nélküli állapotba. Személyiségem gyökeres, radikális átformálódása pedig sajátos egzisztenciális szédületbe, űrbe vet bele. Gyászom végső soron világom és saját magam feletti gyász is, nem pusztán a veszteség, hanem a világ- és énvészítés értelmében.²

Halottammal együtt tehát azt a világot is elbúcsúztatom, amit ő látott, ami neki tárult fel, ami az ő világa volt, de ami mégis beleolvadt az enyémbé, az én világom részévé vált, amit általa én is megpillanthattam. Ahogy, mondjuk, a fákra vagy az emberekre nézett, ahogy elnevezett valamit, ahogy mozdulataival belakta a teret, ahogy sajátosan érzett és

érezkelt, ahogy el tudott gondolni valami számomra elgondolhatatlant. Ez mind elsüllyed. És ezekkel együtt lényemnek attól az oldalától, végső soron attól az énemtől is búcsút kell vennem, aki (csak) neki voltam, akit ő alkotott magának, és akivel talán én is azonosulhattam, ha elsajátítottam. Szemével együtt elvesztem a világ látványát, tekintetével saját magamról alkotott képemet. Már nem vagyok az ő valakije, élettörténetem, múltamnak eseményei, ahogy ő mesélte, elillantak. Azok a lehetőségeim, melyeket ő látott bennem, avagy belém, eltűntek.

Míntha megöregedtem volna hirtelen.

Amde ez az állapot éppen ezért nemcsak veszteség, de „nyereség” is, egy új, ismeretlen világ és egzisztenciámód elnyerése, legalábbis ennek ígérete. Ez a halottam testamentuma, végső adománya. És míg a gyászban lévő veszteséget idővel fel lehet dolgozni, a nyereséget sokkal nehezebb. Mert inkább az dolgoz fel engem. Míg a gyászfolyamatot integrálhatom az életembe – „a gyászév elmúlik” –, a gyász folyamán létrejövő világ- és egzisztencia-változás, az új létezés elnyerése alapjaiban forgat fel engem. Hiszen magának a gyászfolyamatnak, élményeknek és tapasztalatoknak magamba integrálását forgatja fel, veszteség-feldol-

gozó énemet „dolgozza fel”, alakítja át. Mintha valami olyasmi történe velem, amit nem tudok irányítani, amire nem tudok rálátni, mert nincsen fix pontom önmagamon belül. Énem határai képlékennyé válnak, hogy ki- és beáradjon rajtuk keresztül a halállal érintkező élet folyama.

És mindeközben azt veszem észre, hogy amit elveszítettem, visszakaptam – de másképp. Hogy tekintete, mely végigkísért, míg élt, hogy aztán halálával eltűnjön, most úgyszólván belém költözött. Belopódzott szemhéjam alá, hogy kölcsönvegye az enyémet, a tekintetemet, a szememet. Hogy kölcsönvegyen engem. Már nem kívül van a szeme, hanem itt belül. „Belőlem fognak nézni” – írja Ady.³ Vajon mit lát ő, és mit látok én? Látja-e az eseményt, ami ő maga, látja-e belőlem önmagát? Lát-e engem, és én látom-e gyászoló magamat ezen ismeretlen adomány segítségével? Hisz végtére is nemcsak az ő halála, hanem az én gyászom is esemény, mely sajátta tehet, ám míg a halál tulajdonképpeni értelemben nem-eseményszerű esemény, addig gyászom e nem-eseményre vonatkozó esemény.

A gyász kettős horizontálitása

Legmélyebb gyászomra így talán nem is a szomorúság a legjobb szó.

Noha a szomorúságban is megképződik egy világ, mint a gyászban, nem vagyok feltétlenül és mindig szomorú, bánatom lehet alkalmi, sőt teljesen rejtett, akár önmagam számára is. Mégis gyászolok, gyászom ott van állandóan a háttérben, átírja minden tapasztalatomat, átjárja minden mondatomat és gondolatomat, átítatja minden vidámságomat és örömeimet. A szomorúságnál is alapvetőbben forgatja fel az egész tapasztalásrendszeremet, alkotja meg világom vázát. Ilyenként jobbra nem tárgyként jelenik meg, melyen gondolkodom, melyen munkát végzek, hanem mögöttes hatalomként, mely odavetíti az előtérben tapasztalt világ mögé egy másikat, miáltal az előteret is megváltoztatja, hiszen előtérré változtatja azt, ami teljes akar lenni. Mintegy beárnyékolja a világot, avagy körbeöleli horizontszerűen, mindent úgy hagy, ahogy van, csak éppen „eltakarja előle a napot”. Mintha megkettőződne a létem, és párhuzamosan futna egy nyilvánosságnak szánt élet a maga nyilvános idejével és egy gyászélet a saját gyászidejével. Ám még ez sem pontos, hiszen a nyilvánosságtól elkülönülő, egyedülletben töltött életem, a belső életfolyam is kettéválik egy gyásztalan áramlásra és egy gyásszal telire. És persze a nyilvánosban is megjelenhet a gyász, szóba kerülhet, megemlíthető, neki szentelt rituálékkal telítődhet. Ennek a most már

megsokszorozódott életfolyamnak a négy ága persze minduntalan kereszteződik, egymásba áramlik. Ezek az elkülönülő, egymással érintkező ágak egzisztenciámat sajátos állapotba hozzák, saját élettörténeteim futnak egymás mellett párhuzamosan, akárcsak a kettős ügynöké vagy a hallgatásra ítélt emberé, aki befelé kezd élni. Vagy még inkább, azé az íróé, aki beköltözik az írásaiba. Igen, talán ez a leginkább zavarba ejtő és nyugtalanító: gyászom legbelül valami olyasmiként szerveződik, mint egy alkotója fölébe kerekedő irodalmi szöveg.

Akár meg is fordíthatjuk a dolgot. Meglehet, gyászom nem a háttérben van, inkább az előtérben, de oly mértékben, annyira közel hozzám, hogy elkülöníthetetlen a világtapasztalatomtól. Néha még csak észre sem veszem, annyira eggyé válik velem, hogy úgyszólván „elfelejtem”.⁴ Láthatatlan prizma, mely megtöri és szétszórja a fényt.

Gyászomnak azonban van egy másfajta horizontalitása is. Hiszen lefolyása, átalakulása is mintegy a tudatom háta mögött megy végbe, nincs akaratlagos befolyásom rá, miközben az előttem kiterülő világ fokról fokra új színezetet kap. Minden úgynevezett gyázmunka mellett és akár ellenére is gyászom alakváltásai alapvetően uralhatatlanok szá-

momra, úgyszólván önálló mozgása van, melyet ugyan megfigyelhetek, de alapvetően nem befolyásolhatok. Megtörténik velem, időnként megköveteli a figyelmemet, időnként szép csendben alakul bennem valamerre, ám minél inkább el akarom kapni, hogy valamiféle gyásztól érintetlen bölcsesség nevében megragadjam és megdolgozzam, annál inkább kicsúszik a kezeim közül.

Az igazán mély, az egzisztenciát alapjaiban érintő gyász ugyanis ellenáll az ilyesfajta megragadásnak, sőt magának a gondolkodásnak is. Igazából nincs is mit elgondolnom rajta, gondolkodásom hiába keresi a fogást rajta, mert vagy elillan, vagy ha mégis megragadom, akkor éppen e megragadás által vétem el. Csak gyászra érzékeny figyelmem próbálhatja meg határait letapogatni, mélységét felmérni. És csak annyiban, amennyiben e figyelemmel teli gondolkodásom maga is belebocsátkozik a gyászba, beengedi magába, hogy átjárja, hogy önmaga is átszűrődjön rajta. Az ilyen gondolkodás és beszéd tekintettel van a gyász kettős horizontalitására, a tapasztalat beárnyékolódására, a totális megismerés és uralás lehetetlenségére.

Gyászom csak e pillanattól fogva mérséklődhet gondolataimban elgondolhatatlanná, enyhülhet elbeszéléseimben elmondhatatlanná.

De nem a közhellyé koptatott „felfoghatatlan veszteség”, „tragikus esemény” és hasonlók értelmében. Nem a haláleset kapcsán szánkra tolnó szóvirágok az érdekesekek, nem is a halott életkora, jelentősége, „szellemi hagyatéka” és más effélék. A saját gyász mélyebben érint, ott, ahová a nyelv ritkán merészkedik, ahol a gondolkodás elveszti otthonosságát, ahonnan visszatáncolva nyelv és gondolkodás egymásnak is búcsút intenek, hogy idegenként kérjék számon egymástól saját tehetetlenségüket.

Merthogy vannak a többé-kevésbé racionális gondolatmenetek, akár nem is hidegek, érzéketlenek, melyek bölcs belátással, tanácsokkal párosulnak, miszerint a „halottnak is jobb így”, „szép életet élt”, „az élet megy tovább”, „fel kell dolgozni”, „csak a teste”, „találkozunk majd”, „Isten akarata”, „a sors rendelkezése”, „örök üdvösség”, „létforgatag”, „újjászületés”, „ellobbanás” és így tovább. Ám eközben a gyászoló érzelmeiben egy másik történet zajlik. Vesztesége tapasztalatát alapjaiban nem érintik elméje belátásai, bármily nagyszerűek is legyenek azok. Ezt csak az érzelmeket uraló tudat meglehetősen régi keletű és elterjedt, mégis kétséges modellje sugallja. Ha a gyász csak szomorúság lenne, valóban uralhatóvá válna – legalábbis lehetősége szerint – a tudat által. Belépne a hatalom és uralom

dimenziójába, ahol az érzelem és értelem erőviszonya határozná meg folyamata irányát.

Csakhogy itt nem pusztán érzelmekről van szó, nem legyűrendő bánatról, hanem – mint ahogy említettük – egy teljes világtapasztalatról, egy egészséges világhoz viszonyulás megváltozásáról. Ha tetszik, egy komplett világmegélésről. Ez változik, hullámzik, tolul erre-arra, részben függetlenül az elme belátásaitól, sőt bizonyos értelemben függetlenül magától a gyászolótól is. Nem tudatalatti folyamat, mely felszínre hozható, annál sokkal rejtettebb, hiszen nem rejtőzik sehova, inkább ő ad menedéket, ő rejti magába időlegesen az egzisztenciát. Irányíthatatlan, mert az irányító egész valóját formálja át. A várakozásban, az aktív passzivitásban lakozik, hogy úgyszólván *megtörténjen* a gyászolóval. Ezért tulajdonképpen értelmében eltárgyasíthatatlan, megmarad árnyéknak, avagy horizontnak. Ha rátekintek, odébb húzódik, és ebben a közelebb vagy távolabb húzódásban továbbélve mutatja meg engem formáló erejét.

A gyász időstruktúrája

Gyászom nemcsak horizontalitással, hanem sajátos időstruktúrával is rendelkezik, mely átírja az időről szőtt elképzeléseimet és meséimet,

felforgatja gyászmentes időtudatomat és teóriáimat. A gyász ugyanis egyfelől az időben terül ki, benne bontakozik ki, ám másfelől nem csupán belakja az időt, hanem át is alakítja, magához hajlítja. Nem fokozatosan enyhül, mint egy gyógyuló seb, hanem fájdalma úgy múlik mintegy, hogy fokozatosan erősödik, mélyül. A hiány és a veszteség tapasztalata, az ismeretlen új adománya egyre bővül. Mintha addig akarna tágulni bennem, míg azonos kiterjedésűvé nem válik velem.

Meglehet persze, csak egy ideig fog tartani mindez. Ám ha gondolatban előre próbálnék szaladni, hogy szemügyre vegyem azt az időt, mikor már elhalványult annyira, hogy ne forgassa fel teljes valómat, ha tehát mások gyászába vagy valamiféle általános gyászlefolyásba, gyásztan-könyvek leírásába próbálnék kapaszkodni, úgy megkerülni akarnám a nekem adódó időt, siettetném a számomra rendeltet. Ez azonban lehetetlen vállalkozás. Hiszen ha sikerülne, ha át tudnám ugrani a saját gyászom idejét, úgy kiugranék az egzisztenciámból, az időben kibomló életösszefüggésből és egy olyan emberbe ugranék, aki nem én vagyok. Vagyis felszámolnám azt, amiért az egészet csinálom. Ezért aztán a lényeg tekintve nem sokat számítanak a gyázmunkáról szóló mégoly okos

tanítások, azok számomra nagyon is egy *gyász*on túli pozícióból beszélnek, a végéről próbálják megfogni a dolgot, noha az soha nem adott a folyamaton belül lévő számára. Kívül vannak azon, amin én belül vagyok, így olyanok, mint akik az utazás élményét összekeverik a végállomáson kapható menetrenddel.

Be kell látnom hát, hogy bármi is lesz *majd* a gyászom lefolyása, *jelenleg* örökké tartónak mutatkozik, el nem múlnak, potenciálisan végtelességek. Mintha az én gyászom csak az engem gyászolással múlna el. Halál a halállal. Nyitott a jövő felé, lezáratlan jövővel rendelkezik, az örökké tartó fájdalom idejével („ez lesz mindig”), melynek elmúltában ugyan reménykedhetem, de a végét mégsem tudhatom. Ennyiben e gyászban adódó fájdalmas jövő nem úgy múlik el, mint a jövők legtöbbször, tudniillik hogy jelenné és múlttá válik, mint például egy jövőbeli időpont a naptárban, hanem e jövő csak akkor szűnik meg, ha a saját időm egész struktúrája változik meg. Ámde épp ez az, ami felől nincs bizonyosságom, hisz jelenleg gyászom formálja e struktúrát, és ez azt mutatja, hogy e fájdalmas jövő elmúlni nem képes, ezért tulajdonképpen soha el nem jövő jövő. Nem idő tehát, inkább létállapot, múlt nélküli jövőidő, mert az a jelenpont, ahonnan nézve közeledne, folyamatosan mintegy továbbtolja maga előtt.

Gyászomba így egyszerre tapasztalok jövő-vesztést és jövőre-vonatkozást. Mikor múlik el? – kérdezem naponta, szaladnék, ugranék előre, előle, de nincs bennem senki, aki szaladna, ugrana és nincs hova szaladnom, ugranom. Gyászom így a múlt túlhatalmát is felmutatja a jövő felett, a már megtörtént különleges erejét.

Végül, de nem utolsósorban a gyász során olyan jelen és jövő nélküli múltak tudatomba beözönlését tapasztalom, melyek halottam életére vonatkoznak, életeseményeire, folyamatokra, melyek már nem folytatódhattak, nem tudtak egy későbbi jelenbe elérkezni. Hiszen hiába – adott esetben – a halál árnyéka a haldokló életében, hiába a racionális kalkuláció, hogy ne tervezzen előre, maga az életösszefüggés az, ami kivetül a (halál utáni) jövő felé, akár még a halál előtti utolsó pillanatban is. Ami felé azonban benne kivetült, már nem jött el, ez volt az ő soha el nem jövő jövője.⁵ Az én gyászomba e nem-eljövétel, e soha-el-nem-érkezés tudata is beépül, azaz azoknak az időknak az „emléke”, melyeket soha nem élt vagy éltünk át, és amelyekkel én is rendelkezem, amennyiben bennem is végbement e kivetülés. Ezekhez adódik most a „másik idejének átvállalása”. Lezáratlan, de folytathatatlan múltakkal árasztódom

el, zárványokat képző betokosodott időkkal, melyeket jó eséllyel magam-mal fogok hurcolni ezután.

Metafizikai konstrukciók, a fenomenálisan adott szubsztancializálása

Az ismétlés előre fordított emlékezés, mondja Kierkegaard,⁶ ennyiben a gyász ismétlésnek fogható fel, a halál megismétlésének és a múltban adott esemény jövőbe kivetítésének. A gyász egyfajta soha véget nem érő iteráció, egy végtelenben elhaló sorozat megalkotása. A jövőbe hatol, ám e kinyúlást nem az épp bekövetkező észlelés anticipációja (a husserli protenció), de elsődlegesen nem is a várakozás vagy a remény (Augustinus), hanem a *hűség* és *ígéret* – mint önmagát megelőzés (Heidegger) – vezeti és formálja. A remény nélküli hűség azonban éppoly nehéz, mint az emlékezet nélküli felidézés tiszta aktusa, így a tudat megalkotja magának azokat a tereket, amit belakhat érzéseivel. „Létrejön” tehát a *halott*, aki és ami valamiképpen *van* és valamiképpen *nincs*, hogy a konkrét tapasztalattól leválva beillesztődjön egy általános elméletbe, így hitek és tagadások, bizonyosságok és bizonytalanságok teoretikusan újraalkotott tárggyává váljon.

A halotthoz való viszonyulás ennyiben összevethető a *holttest* sajátos

ontológiai státuszával, noha a kettő nem ugyanaz. A holttest nem személy, de nem is tárgy, nem élő ember, de nem is pusztán „test”. Nem egy egyszerű kiterjedt test-dolog (*Körper*), hanem a saját és a másik testének tapasztalatát elvesztett, egykor eleven test (*Leib*), mely elindult a dologgá válás útján. Térbeliséggé transzformálódó időbeliség, mely az őt szemlélő tekintet elől mintegy visszahúzódik önmagába. Halottat, holttestet látni ugyanis azzal szembesít, hogy az emberi létezés olyan testiséggel együtt bukkan fel a világban, mely egyszerre személyhordozó és fizikai tárgy, ám mindezekén túl van egy sajátos önléte, a test-lét egy harmadik formája, mely nem az önvonatkozás/öntapasztalat (az élő test önérzékelése, a test tartása, viselkedés stb.) és nem is a pusztá objektivitás (fiziológiai folyamatok, hullamerevség, lebomlás) szintjén megy végbe, hanem kizárólag interszjektíve, a rá irányuló *post mortem* tekintet zavarodottságának terében. A holttest – akárcsak a halott – *van*, de még *sincs*, *nincs*, de mégis *van*. Valami, aminek nem szabadna lennie, mégis adódik a tapasztalatban. Egyfajta egybefonódás, ellentmondás a primer élmény szintjén, köztesesség, átmenet, határállapot, melyet a vallások, a metafizikai tanítások, a tudományos teóriák vagy éppen a hétköznapi praktikák igyekeznek mihamarabb „eltüntetni”.

Ez az „eltüntetés” többféle módon mehet végbe. A szem elől eltüntetésen és a fizikai megsemmisítésen, tehát a gyakorlati átalakításon kívül számos elméleti konstrukció igyekszik a halottat és a holttestet „elhelyezni” valahol. Fizikai és imaginárius terekhez rendelni, azokba zární, hogy feloldódjon az a zavarodottság, amit léte jelent a túlélőknek. Ilyen például a *találkozás-terek* és a *találkozás-idők* létesítése a jövőtlenség kínjának feloldására: lélekmély, túlvilág, transzcendencia, újjászületés, feltámadás – metafizikai és eszkatológikus konstrukciók, melyek a tapasztalatban adottat hiposztazálják, szubsztancializálják. Vagyis azt a köztest, ami a halott, ami ő fenomenálisan, rögzítik valami olyan dologiságban, amivel így-úgy, de rendelkezni lehet.

És amiképp fokozatosan „eltűnik” a halott a fenomenális színről, úgy „tűnik el”, húzódik vissza a gyász a gyászolóban. Pusztá érzéssé fokozódik le, száműzetik a lélekbe, bezáródik a szubjektív bensőségességbe, hogy ott maga is lassú vagy gyors halálra legyen ítélve. A gyászban feltárló világ, a világ úgyszólván „átgyászolódása” helyett egy stabil világgal szembeni kimunkált viszony jön létre, melyhez kinek-kinek a saját hite és hitetlensége párosul, amivel igazodhat hozzá. Az emocionális és teoretikus redukció eredményeképpen

a világegész sötét felfénylése helyébe az *érzelmek és elméletek* világa és nyelve lép. Az emocionális és metafizikai vigasz retorikája utat tör magának az egzisztencia felé.

Gyász és büntudat, a túlélésben adódó sorsszerűség

Végül a túlélő, a gyászoló úgynevezett *büntudatáról*. Büntudatom a bűn eltörlésére irányuló vágyamnak – feloldozás, vezeklés stb. révén – és az eltörölhetetlen bűnösség tudatának – én tettem! – feszültséggel teli egysége. Már nem akarom elkövetni a bűnt, rossznak tartom, nem az vagyok, aki elkövette, de ugyanakkor mégiscsak az vagyok, máskülönben nem lenne az én bűnöm, nem az én bűnöm lenne, vagyis azonosulok is vele, magamra vállalom. Azonosság és mássá-levés (hegeli) szintézise, a más integrálása az azonosba, a bennünk rejtőző idegenség elsajátító tapasztalata. A büntudat érzése által pedig – Sartre-ral szólva – kísérletet teszek a valóság, jelen esetben a múlt, saját múltbeli énem mágikus megváltoztatására.⁷ Ez persze sohasem sikerülhet tökéletesen, hiszen akkor eltűnne maga a bűn, eltűnne a saját én, szakadás, egyfajta skizofrén állapot jönne létre. Itt az ellentmondás. A múlt megváltoztathatatlanul lesz a megváltoztatás vágyának tárgya, ellenálló hatalomként, melyet

megpróbálok „legyűrni”. Ráadásul, mivel a bűn belőlem fakadt, bármikor újra megtörténhet, hacsak nem gondolom úgy, hogy végképp magam mögött hagytam azt az ént, aki elkövette. Ezért van a bűnből megtértek, a kísértésnek kitett szentek ellentmondásossága. A bűnbánat, a gondolkodás fordulata – a *metanoia* – az a csodás hit, hogy már nem leszek az, aki voltam, miközben bármikor lehetnék, hiszen ha nem lennék kitéve a bűnnek, nem lenne súlya mindennek.

Bűntudatom tehát az időre vonatkozik, így egyúttal a múlt, az idő eltörlésére irányuló vágyak és a múlt-tudatnak, az időtudatnak az egysége. A véglegesség és a végtelenség, a befolyásolhatatlanság és a nyitott időhorizont szintézise. Ez a struktúra meglepő módon hasonlít a *gyász*éra. Bizonyára valóban elkövettem bűnöket a meghalttal szemben, ami most hatványozott mértékben okoz fájdalmat, ám nem ez a lényegi mozzanat, hiszen gyászom „bűntudata” mindenféle büntől függetlenül is fellép, mert eredendőbb, átfogóbb, mint a tényleges bűnök tudata. Ez utóbbi mintegy alete és folyománya a gyászban meglévő és valójában elnevezetlen tudatállapotnak, melyet így szerencsésebb valami más kifejezéssel illetni, például *véglegesség-tudatnak* vagy *lezártságtudatnak* nevezni. Túlélőként már túlélésem folytán is érezhetek vala-

mi büntudathoz hasonlót, sajátos szégyent, mely abból a titkolnivaló örömből vagy bosszúságból fakad, hogy végül is nem én haltam meg, hanem a másik.⁸ Ám a döntő az a belátás, hogy a másik halála megváltoztathatatlan tény, olyan *factum brutum*, mely ellenáll a befolyásolás vágyának, ellenáll a horizontok megnyitásának és végső soron a szabadságnak. Egyfajta *sorszerűség* rajzolódik ki bennem, mely nem egyszerűen a halál tényére, hanem éppígy-létére, megtörténte konkrét módozatára vonatkozik. Vagyis arra, hogy mostanra meghíusultak a másik halálának korábban meglévő egyéb lehetőségei, hogy épp úgy történt meg a dolog, ahogy történt és nem másképp, ez a tényszerűség pedig egyfajta nehézkedésre tesz szert, mely szembeszegül a fantáziámmal és a gondolkodásommal, mely a halál tényét és módját önmagán belül variálgatni próbálja.

Természetesen minden esemény sorseseemény lehet, nem csak a halál és a gyász. Egy adott pillanatban hozott döntés, melynek súlya akkor még nem látszott, később sorsformálónak bizonyulhat. Ugyanígy egy esemény, amely úgyszólván megessett velem, meghatározóvá válhat számomra. A másik halálával azonban más a helyzet. Heideggerből kiindulva, de vele szemben mondható,

hogyan tulajdonképpen értelemben *a halál mindig a másik halála*, mivel a saját halál nem esemény, nem is a tapasztalat tárgya, hanem világom végső horizontja. Mindig valaki más hal meg, és én sohasem lehetek az a Másik. Én majd egy engem túlélő számára leszek ilyen Másik, az ő nézőpontja azonban nem foglalható el. Nem egyszerűen annyiban, hogy sohasem lehetek az, aki kívülről lát engem,⁹ hanem ennél alapvetőbb értelemben, tudniillik, hogy sohasem lehetek az, aki túlélem saját magamat. Sohasem lehetek egy olyan világban, amiből én már kihullottam. Mindennek félelme vagy éppen vágya persze megjelenhet az egzisztenciában, hiszen az úgymond halálból visszatérők gyakran tapasztalnak ilyesmit. Ők azonban mindvégig az életvilágon belül maradtak, bármit is tapasztaltak, hiszen ha nem így lett volna, nem vált volna tapasztalattá mindez számukra. Ugyanerről tanúskodik az a – némely fikcióban megvalósuló, ámde lényegét tekintve

beteljesíthetetlen – titkos vágy, hogy ott legyek saját temetésem.¹⁰ Ez is az öntúlélés ősi képzete, mely azonban rendelkezik egy további mozzanattal. Hiszen ekkor megtapasztalnám azt, hogyan viszonyulnak hozzám mint halotthoz a többiek, a túlélők. Úgyszólván megpillanthatnám lényem azon aspektusát, mely csak halálom után tárul fel mások számára. Megszólíthatatlan önmagamra látnék rá, eltárgyasult, halott-énemre, megismerném halálom után folytatódó történetem, mint Odüsszeusz a szírének dalát hallgatva. Ámde hiába a képzet, a vágy, a félelem, mindez megtapasztalhatatlan, csak a gondolatával rendelkezem. E gondolat súlya viszont rám nehező: lényem általam birtokolhatatlan legmélyebb titka talán nem is annál a Másiknál van, aki rám pillant, hanem annál a végtelenül idegenebb Másiknál, aki túlél engem.

A Másik halálát gyászolva tehát az ő idegenjévé váltam, feltárhatatlan titkának hordozójává.

JEGYZETEK

1. Vö. Polcz Alain: Gyászban lenni. In Adamik Lajos – Jelenczki István – Sükösd Miklós: *Mauzózeum. Halál-irodalom. „A halállal való foglalkozás”*. Bölcsész Index Centrál Könyvek, Budapest, 1987. 169–178.
2. A gyász a világon-lét egy variációja, írja Maurice Merleau-Ponty. Lásd Az

észlelés fenomenológiája. L'Harmattan, Budapest, 2012. 384.

3. Ady Endre: *Nem adom vissza*. Vig Mihály Ady-feldolgozásában e verset a *Ha holtan találkozunk* című költemény mellé helyezte, ezáltal az idézett verssort a halál kontextusába illesztette. Lásd: <https://www.youtube.com/>

watch?v=5LgPMRaRzP8. *Ha holtan találkozunk*: „Áldj meg, ha itthagysz, áldj akkor is, / Ha rossz voltam. / Nem nézhetünk egymás szemébe / Majd egykor holtan. // Fölpattant, nagy, halott szemeink / Kérdve világítják az éjünk: / Miért nem voltunk jók egymáshoz, / Amikor éltünk?”. *Nem adom vissza*: „Visszaadok én mindent, / Ha visszaadni lehet, / De nem adom vissza / A szemed. // Belőlem fognak nézni / Téged és egy kék tavat / S mit a földön nézni / Még szabad. // Visszaadok én mindent, / Ha visszaadni lehet, / De nem adom vissza / A szemed.”

4. Vö. Sajó Sándor: *Majdnem minden. A megtört totalitás dialektikája*. L'Harmattan, Budapest, 2014. 42.
5. Ennyiben a gyásznak van egy „ukronisztikusnak” nevezhető aspektusa. Az ukrónia típusaihoz és kontextusaihoz lásd Czeglédi András könyvét: *Ukrónia és vidéke* (kézirat, 2019. 18. skk).
6. Lásd Søren Aabye Kierkegaard: *Az ismétlés*. L'Harmattan, Budapest, 2008. 9.

7. Lásd Jean-Paul Sartre: *Egy emócióelmélet vázlatja*. In *Módszer, történelem, egyén. Válogatás Jean-Paul Sartre filozófiai írásaiból*, Gondolat, Budapest, 1976. 68., ill. 88–89.
8. Vö. Maurice Blanchot: *A túl nem lépés*. Kijarat, Budapest, 2014. 105–106.
9. „...a másik néz engem, s mint ilyen, birtokában van létem titkának, tudja, mi *vagyok*; létem legmélyebb értelme tehát kívül van rajtam, egy távollétbe van zárva...” – írja Jean-Paul Sartre. Lásd *A lét és a semmi* (L'Harmattan, Budapest, 2006. 434.) Ámde – Lévinas nyomdokain járva – ne feledjük, hogy az engem néző másik egy arcként tekint rám, így tehát az ő rám tekintő arca ez a bizonyos létem titkát magába záró távollét. Csak a voyeur esetében jön létre arc nélküli tekintet, arcának távolléte így megfoszt saját távollétemtől, ám ő így nem lényembe lát bele, mint reméli, hanem egy tekintetnek ki nem tett látványba.
10. Halász Péter saját tényleges halála előtt megrendezett élő ravatal akciója – többek közt – ezt a lehetetlenséget idézte meg.

© Fortepan, Schoch Frigyes

1904, Kassa, evangélikus temető, Schoch-síremlék

© Fortepan, Saly Noémi

1958, Budapest, I. kerület, Döbrentei tér

Találkozás egy fiatalemberrel

JÁSZI ÉS MANNHEIM VITÁJA 1936-BAN

A harmincas évek elején Jászi Oszkár és Mannheim Károly váltott néhány udvarias levelet, tanácsot vagy segítséget kérve a másiktól – Jászi nagyobbik fia németországi taníttatása ügyében kereste meg a Frankfurtban élő szociológust; Mannheim 1933-ban, az egyetemről való eltávolítása után írt az Egyesült Államokba, álláslehetőségek iránt érdeklődve – mélynek, barátinak vagy szellemi értelemben érdekesnek azonban e levélváltások nemigen nevezhetők.¹ Három ismert 1936-os levelük ellenben tele van feszültséggel, alapkérdések megfogalmazásával, szembeállításokkal, önvizsgálattal és elmaradt önvizsgálattal. Nem tudom, megszakadt-e végleg a levelezésük 1936-ban; én mindenesetre nem ismerem későbbiekét. A drámai változásnak nem személyes, hanem politikai oka volt. Jászi elolvasta Mannheim előző évben, már Hollandiában kiadott (utolsó német nyelvű) könyvét, leújtó politikai véleménye alakult ki

róla, amit rövid bírálatban meg is írt. A kritika levonatát elküldte az akkor már Londonba költözött szerzőnek, ám a küldemény vagy elkallódott, vagy válasz nélkül maradt. Csak az ezt követő három levelüket ismerjük: intellektuális eltávolodásuk érdekes dokumentumait.

A *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* című könyv (amelynek csak részletei jelentek meg magyarul)² többszörösen vitatott alkotás volt és maradt. Nagy szociológiatörténeti művében Némedi Dénes úgy véli, szerzőjének „legfontosabb 1933 után keletkezett munkája”;³ Gábor Éva, Mannheim levelezésének kiadója szerint viszont „még csak az első kísérlet”, sok „ki nem kristályosodott” elképzeléssel.⁴ Mindenesetre nagyszabású, és rendkívül ambiciózus megfogalmazása a társadalmi tervezés koncepciójának, amely innentől kezdve pályája végéig teljesen lekötötte szerzője szellemi energiáit. Noha imént hivatko-

zott cikkében Gábor Éva csak a társadalmi tervezés negyvenes évekbeli bírálóit szemlélte – nem is akárkiket: Jászi mellett Friedrich August von Hayeket, Karl Poppert és Polányi Mihályt⁵ –, biztosan voltak hívei is: az *Út a szolgasághoz* című munkájában Hayek „széles körben ünnepeelt könyv”-nek nevezte az 1935-ös német kötet 1940-es angol nyelvű kiadását.⁶ Jászi különben e második kiadásról is írt kritikát: valamivel elismerőbbet, mint négy évvel korábban, ám végeredményben hasonlóan elutasítót.

Mannheim könyvének jelentős hazai fogadtatása is volt. Általán ismert mindhárom kritikája megtisztelő terjedelemben, értően és elismerően ismertette a művet, majdhogynem bíráló megjegyzések nélkül. Ries István cikkében talán azt lehetne távolságtartásnak gondolni, hogy ismertetését szociáldemokrata kopffal látta el.⁷ Kinszki Imre (akit ma a korszak jelentős fotográfusaként ismerünk, de egykor érdekes társadalomtudományi cikkeket is írt) recenziójának egyetlen bíráló kitétele van: a szociológus csak „elégé szűkszavúan emlékezik meg” a fontos kérdéstről, hogy a „demokratikus-liberális társadalmi rendszer” csak nevében demokratikus és liberális, valójában nem tudta maga mögött hagyni a feudális vi-

lágot.⁸ Fejtő Ferenc esszéje kiemeli Mannheim könyvének „olympusi”, „hűvösen intonált” hangját, amely a kívülálló kutató hideg pillantásával elemzi a jelen küzdelmeit. „Tanulmány? Az efféle könyvek gyöngítik az ellenálló és ütőerőt” – írja a kritikus –, mert a küzdő ellenfeleket egyformán átvilágító elemzésük nem erősíti meg egyikük hitét sem.⁹

Látni fogjuk, kiáltó az ellentét Jászi és a hazai recenzensek véleménye között: míg az emigráns politikatudós teljes mértékben elvetette a társadalmi tervezés gondolatát, a három magyarországi szocialista kritikus (hisz valamennyien szocialisták voltak, noha egymástól vélhetően eltérő nézetekkel) nem találta megkérdőjelezendőnek. Lehet, hogy Jászi általában sem volt jó véleménnyel Mannheim munkásságáról. Litván György idézi kiváló életrajzában naplójegyzetét az *Ideológia és utópia* olvastán: „szörnyű áltudományos nyelvezet”.¹⁰ Ismeretes, hogy nagy fenntartásokkal kezelte az egykori Vasárnapi Kör tagjait, sokszor megfogalmazta velük kapcsolatos, részben elvi, részben személyes ellenszenvét, márpedig Mannheim „vasárnapos” volt. Nem lehetetlen, hogy a karrierje is irritálta Jászit. Még bécsi emigrációja éveiben ajánlották fel ottani ismerősének, Karl Grünbergnek a frankfurti társadalomkutatási intézet vezetését, amit el is fogadott. Naplója szerint Jászi megkérddezte tőle, nem hívná-e

meg őt a nem marxista szocializmus kutatójának, amit Grünberg meg is ígért, noha Jászi nemigen hitt az ígértében.¹¹ Mindenesetre Jászi nem lett frankfurti szociológus – Mannheim lett az, tíz évvel később, amikor meghívták egyetemi professzornak a nyugdíjba vonuló Franz Oppenheimer helyére.¹² Jászi Oppenheimert is jól ismerte, mondhatni, a „tanítványa” volt: tőle vette át a liberális szocializmus elképzelését. Nem lenne meglepő, ha úgy érezte volna, hogy fiatalabb kollégája került arra a helyre, ahová neki kellett volna kerülnie.

A *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* című könyvről írott bírálat beilleszkedik Jászi azon harmincas évekbeli kritikáinak sorába, amelyekben veszedelmesnek ítélte európai eszmék kifejtéseit vagy elemzéseit mutatta be amerikai közönségének; elsősorban kommunista, szocialista, nemzetiszocialista és fasiszta eszméket, társadalmi kísérleteket. Harminc esztendővel ezelőtt Allan Bloom nevezetes könyvet tett közzé *The Closing of the American Mind* címmel, amelyben többek között azt állította, hogy a „német kapcsolat”, a harmincas-negyvenes években a Harmadik Birodalomból érkező menekült német tudósok és művészek nemkívánatos szellemi hatást váltottak ki az amerikai kultúrában: az értékek viszonylagosságát hangoztató nézeteikkel aláásták

az amerikai egyetemeken akkor még épségben lévő nyugati magaskultúra kánonát.¹³ Bloom tézise bizonyára egyoldalú volt. Mi mindenesetre rá tudunk mutatni egy európai származású amerikai szerzőre, Jászi Oszkár-ra, aki harmincas évekbeli cikkeiben óva intette az ottani közvéleményt egyes népszerű, relativista és totalitárius európai eszméktől.

Amikor 1932-ben beszámolt Európában maradt, szociáldemokratává vált barátjának, Szende Pálnak, hogy őt kérték fel a „Szocializmus” szócikk megírására az *Encyclopaedia of Social Sciences* nagy kötetsorozata számára, így indokolta meg, miért örül a megbízásnak: „Ez különösen fontos oly országban, hol a vezető radikális intelligencia teljesen bedőlt az orosz miragenak, a nélkül hogy valamit tudna az előbbi fejleményekről és a marxizmus évtizedes vitáiról.”¹⁴ A harmincas években több levelében is megfogalmazta, úgy érzi, „Amerika ideológiájában ott tart, a hol mi voltunk 25 év előtt”¹⁵ – mármint: ‘mi, magyar radikálisok’, a tízes években, még a bolsevizmus és fasiszmus tapasztalata előtt. Nem egyszerűen tájékozatlannak vagy naivnak látta amerikai baloldali szellemi közegét, hanem időeltolódást érzékelt: Amerikában később mennek végbe egyes szellemi, ideológiai folyamatok, mint Európában, s ő európaiként már végignézte e folyamatokat, tudja, hová vezetnek.¹⁶

Az iménti idézet így folytatódik: „a marxizmusnak és freudizmusnak [amerikai] újrafelfedezése gyakran irritál”. A levelekből látható, hogy olykor lehangolóan érezte szellemi-politikai közegét, ugyanakkor a helyzete sajátos szerepkört kínált fel a számára: európaiként lehetett beáramló, népszerű európai ideológiák amerikai kritikusa.

Jászi első bírálata Mannheim könyvéről öt szakaszból áll.¹⁷ A néhány soros bevezetés a mű témáját és szerkezetét közli az olvasóval; két bekezdés foglalja össze a kötet gondolatmenetét, a harmadik tartalmazza magát a kritikát, amelyet csak felerősít a cikk zárlata. Kezdjük az összefoglalással – még rövidebben, mint Jászi tette. „A jelenlegi társadalom legfőbb veszélye Mannheim professzor szerint abban rejlik, hogy a lakosság nagy tömegei váltak politikailag aktívává..., s a tömegek irracionálizmusa egyre inkább megszállja a politikai életet, olyan pozíciókat foglalva el, ahol a racionális hozzáállás növelésére lenne szükség.” A liberális kapitalizmus *laissez faire* rendszere a tömegdemokráciák felbomlásához fog vezetni; a válságukból születő diktatúrák pedig felszámolják a szabadságot. A válságra Mannheim megoldása a tervezés. A diktatúrák nem igazi tervező társadalmak, mert merevek, s nem képesek magukban

foglalni az önkritikát. Új szociológiai gondolkodásra épülő társadalmi tervezésre van szükség, amely nemcsak a gazdaságot, az oktatást tervezné meg, hanem a „szellemi és politikai szabadság, a szabadidő és az irracionalitás szükséges mennyiségét is”. A társadalom tervezése az ember újratervezését is jelenti.

Jászi először is a mű gondolati stílusát bírálja. Az „egykori heidelbergi szociológiai iskola éleselméjűségét” viszi tovább Mannheim, ám a hibáit is: intellektualizmusát nem ellensúlyozza eléggé a józan ész. Majd jön a tartalmi kritika: a szerző „olyan hipperracionalizmust támogat, amely soha és sehol nem létezett a történelemben”. Tévesen tekinti teljesen átalakíthatónak az emberi természetet. „Túlbecsüli az ésszerűséget, és nem veszi észre, hogy az emberi természet irracionális, érzelmes, sőt misztikus készletései éppoly fontosak a történelmi fejlődésben.” Spekulációiban eltűnik az alkotó egyén szerepe. Nem vet számot azzal, hogy nincs „általában vett tervezés, csak bizonyos értékek szempontjából való”, s a kívánatos értékek felől hallgat. „Ezért az »autoriter demokrácia« általános tervezése, ha hatékony, csak olyan diktatúrához vezethet, amely nem kevésbé elnyomó, mint a fasiszta vagy a bolsevik típusú.” Mannheim azt sem bizonyítja – állította Jászi –, hogy a mai válság fő oka a *laissez faire* rendszer. Valójában „ezt a rendszert

még soha nem próbálták ki komolyan”. S végezetül: „Összehasonlítva a szerző kifinomult absztrakcióit a bolsevikok szenvedélyes dialektikájával, vagy Spengler filozófiájának »ragadozó bestiájával«, nem lehet nem érezni, hogy elméletének nincs esélye befolyásolni a jövőt.”

Azt állította tehát kis cikkében Jászi, hogy Mannheim javaslata hatástalan lesz – szerencsére. Miért kel ki ellene mégis „pajzzsal és dárdával”? Egyik 1936-ban írott levele, amelyben példaként előkerült a *Mensch und Gesellschaft* is, segíthet megérteni a kritikus éles megfogalmazásait. Csécsy Imrének, a Századunk szerkesztőjének, budapesti ‘ügyvivőjének’ írta a levelet, s az alábbi mondatok épp a folyóiratra utalnak: „A főbaj (és ez nem a Ti hibátok, hanem a koré), hogy a fasizmus és bolsevizmus örvénye között nem vagyunk képesek a hajónak új irányt adni. Nem elég csak a demokráciát emlegetni és bölcs pofával mondogatni (mint a II. Internacionálé teszi), hogy csak lassan és fokozatosan kell haladni a bolsi végcél felé! Ennek az ideológiának a teljes csődjét és impotenciáját a Mannheim könyve legvilágosabban bizonyítja, rengeteg tudása és elpocsékoltsága dacára. / Ennek a helyzetnek a veszélyeit itt Amerikában legjobban látom. A legjobb elmék és tömegek egyaránt

irtóznak úgy a kapitalizmustól, mint a bolsevizmustól, de minden lépés »előre« a Planwirtschaft diktatúrája felé halad. Egy szabad, kooperatív, antietatisztikus szocializmus doktrínája kidolgozatlan.”¹⁸

Nem Mannheim esendő könyve eszerint az igazi ellenfél, hanem a „Planwirtschaft diktatúrája”, azaz végső soron a bolsevik végcél felé haladás észrevétlen tendenciája, amelynek a szociológus szerző műve is a megnyilvánulása. Talán azért helyezi a levél szociáldemokrata kontextusba a *Mensch und Gesellschaft* (amelyből hiányzik az ilyesféle pártelkötelezettség), mert Harold Laski vezető angol munkáspárti ideológus tervezés-koncepciójára emlékeztette Jászit.¹⁹ Laski különben régi ismerőse volt, Mannheimnek pedig Londonban egyetemi kollégája lett. „Nem ismert, hogy Mannheim tervezésre vonatkozó elképzeléseiben milyen forrásokra támaszkodott” – írja Némedi Dénes monográfiája egyik lábjegyzetében, ahol felsorol feltucatnyi húszas-harmincas évekbeli tervezés-koncepciót.²⁰ Jászi tervezésellenessége, amely magában foglalta a tervgazdálkodás és a társadalmi tervezés elutasítását is, szinte a Hayekére emlékeztet.²¹ Az imént idézett levél utolsó mondata azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy ez esetben nem liberális, hanem liberális szocialista szerző bírálja hevesen a tervezés koncepcióját.

Említettem, hogy Jászi elküldte bírálata levonatát Mannheimnek, ám mivel választ nem kapott tőle, még 1936 tavaszán levelet írt neki. Most ebből idézek: „Én a közlemény-nyel nem vagyok megelégedve, mivel utolsó pillanatban csaknem féltényire kellett azt lerövidíteni, és így nem dolgozhattam ki minden szempontomat. Ami Öntől elválaszt, az az értékek és az egyéniség szférájába tartozik, melyet nem vagyok hajlandó sem a Leviathánnak, sem a »társadalmi realitásnak« feláldozni. Ebben a rettenetes korszakban közelebb érzem magam a Monarchomachokhoz, mint az új birodalmi abszolutizmus tervezőihez. Sajnos, nem tudok hinni az Ön »autoritatív demokráciájában«. Lehet, hogy ez az öregedő ember pesszimizmusa, pedig csodálom az Ön óriási tudását és borotvafinom logikáját.”²² Alább, ha már idéztem Mannheim válaszát is, visszatérek még e levélrészlet vitahelyzet-alakító stratégiájának az értelmezésére. Most történelmi párhuzamára szeretném csupán ráirányítani a figyelmet: az európai 16–17. századhoz, a vallásháborúk időszakához látja hasonlónak a magáét a levélíró, s annak megfelelően rendez el a politikai teret, ‘osztja ki a politikai szerepeket’: a magáét a Monarchomachoknak, a Mannheimét az abszolutizmus tervezőinek feleltetve meg.

Monarchomachoknak azokat a 16. század végi francia hugenotta

szerveket nevezték, akik a zsarnokkal (ez esetben főként a maga hitét az alattvalóira kényszeríteni akaró zsarnokkal) szembeni ellenállás teoretikusai voltak. Jászi egyik nagy, a megvalósításig csak félig eljutott témája villan fel ebben az utalásban. Kedvenc politikai írója volt Etienne de la Boétie, *Az önkéntes szolgásról*, *A zsarnok ellen* című írások 16. század végi szerzője, a Monarchomachok közvetlen szellemi előde: szócikket írt róla az *Encyclopaedia of Social Sciences*-be, lefordította a műveit angolra – mert úgy látta, hogy e szerzőt az angolszász világ úgyszólván teljesen elfeledte –, előszót írt hozzájuk, ám megjelentetnie nem sikerült őket.²³ A húszas évek végén unokaöccsét, Menczer Bélát igyekezett rábeszélni, hogy fordítsa le magyarrá La Boétie írásait, s jelentessék meg az ő előszavával együtt a Századunk kiadásában Budapesten.²⁴ Ez a terv sem vált valórrá. A francia politikai író iránti elkötelezettsége azonban megmaradt: a harmincas évek végén írni kezdett, később többször átdolgozott, a zsarnokölés-elméleteket áttekintő, társszerzővel írt kései monográfiája La Boétie-idézzel kezdődik és azal is zárul.²⁵ A Mannheimnek írt levél politikai szerepkiosztása az ő esetében nagyon is kéznél lévő volt; a címzett azonban nyilvánvalóan nem az új Leviatán tervezőjeként gondolt magára.

Válaszlevele így hangzik, elhagyva az elhagyandókat: „Szabadjon ez alkalmat felhasználnom és megköszönöm kimerítő kritikáját könyvemről. Hibáztatása éppoly fontos volt számomra, mint dicsérete. Én oly régi tisztelője vagyok Önnek, a fiatalkori benyomásaim karakterének tisztaságáról oly mélyek, hogy minden hibáztatását apainak érzem, s mélyről érint.” „Én egy dologban látom a lényeges differenciát közöttünk. Szerintem mindketten végső gyökerünkben »bal liberálisok« vagyunk, Ön azonban nemes daccal akar a korrall szembe szállni, én mint szociológus el akarnám lesni (még ha pokoli is) ennek a világnak a titkát, mert azt hiszem, ez az egyetlen módja annak, hogy ne az új társadalom struktúra legyen úr felettünk, hanem mi felette. Liberális értékeket a modern tömegtársadalmi technika segítségével keresztülvinni – talán paradox vállalkozás – de az egyetlen járható út, ha az ember nem akar csak daccal reagálni. Ámbátor ezt a gesztust is értem, és tán csak idő kérdése, hogy én is csatlakozom”²⁶ Azt hiszem, Mannheim levele igazán elegáns válasz.

Jászi levele sokkal inkább az elhatárolódás, a különbözőségkeresés jegyében íródott, mint a válaszlevél, amely igyekezett a közös alapra rámutatni: múltbeli érzelmekre, politi-

kai gondolkodásuk azonos eredetére és értékeire. Mannheim látszólag nem reagált a kettejük pozícióját értelmező történelmi párhuzamokra, valójában azonban, finom célzásokkal, mégis megtette, csak kicserélte a 16–17. századi szereplőket. A férfiú, aki „nemes daccal akar a korrall szembe szállni”, mintha óvatos Don Quijote-célzás lenne. S a másik férfi, aki a világ pokoli titkát akarja ellesni a gonosz erőitől, hogy a jó szolgálatába állítsa, mintha a Faust-féle mágusok utóda volna. Érdekes módon Mannheim levelének az a részlete tűnik a leghomályosabbnak (s talán a legkétesebbnek is), amely a szociológia szaknyelvét használja: „ne az új társadalom struktúra legyen úr felettünk, hanem mi felette”. Vajon kiket fed a mondat többes szám első személye? A *Mensch und Gesellschaft* felől nézve a társadalmi struktúrán valószínűleg azok tudnak úrrá lenni, akik tervezik. Mindenki nemigen tudhatja uralni a struktúrát. Ez a félmondat mintha megerősítené Jászi gyanúját, miszerint a társadalomtervezés voltaképpen a társadalomuralás új módja volna.²⁷

Már Jászi levele is felkínálta a kettejük nézetkülönbsége természetes magyarázatául a generációs eltérést; Mannheim élt is ezzel a felkínált lehetőséggel, amikor bírálója „apai hibáztatását” párba állította önnön fiúi tiszteletével. A vitájuknak az apa–fiú nézeteltérésként való megjelenítése

talán szintén óvatos célzás Jászi régi könyvére, amelyet Mannheim még nagyon fiatal emberként olvashatott, az *Új Magyarország felé. Beszélések a szocializmusról* című kötetre, amely apának és fiának az aszimmetrikus párbeszéde. Az 1907-es műben a liberális apa és szocialista fia vitáznak: az apa értetlenül szemléli és értetlenkedve bírálja fia új eszményeit, a fiú pedig, rendkívüli magabiztossággal érvel a társadalmi jövő „egyetlen járható út”-ja (hogy Mannheim leveléből vegyem a kifejezést), a szocializmus mellett. Nem tudom, eszébe jutott-e a levélírónak ez a régi apa–fiú vita fogalmazás közben, s azt sem, a levél olvasójának eszébe jutott-e. Azért neveztem aszimmetrikusnak a vitájukat, mert az apának alig vannak érvei Jászi könyvében, s fokozatosan feladja az ellenállását fia szocialista eszméivel szemben. A mű nem hagy kétséget a felől, hogy a fiúnak van igaza. Ha feltételezzük, hogy Mannheim levelében az apa–fiú séma használata célzás volt, akkor egyben üzenet is: ezúttal is a jövő felé forduló fiúnak van igaza, s nem a múlthoz kötődő apának.

Ám még érdekesebb az *Új Magyarország felé* vitájának a felidézése az 1936-os nézeteltérés háttérében, ha tudjuk, miféle nézeteket vall a fiú Jászi könyvében. Pozitivista, egyben történelmi materialista, kollektivistá és tervezéspárti szocialista ő. Pozitivistá, mert például tudományos

alapú politikát szorgalmaz, s szerinte a társadalmak fejlődésében kérlelhetetlen szükségszerűség érvényesül. Történelmi materialista annyiban, hogy az eszméket, érzelmeket a gazdasági-társadalmi fejlődés megfelelő foka kifejeződésének látja. Ebből következik antimoralizmusa is: hiábavaló morális bírálatot gyakorolni a társadalmi jelenségek fölött, ugyanis azok a gazdaság és társadalom aktuális berendezkedésének a következményei. Morális kritika helyett a fejlődés törvényeit kell megérteni. Fél fejezet szól a műben a termelés tervezésének szükségességéről, szemben a kapitalista termelés anarchiájával. Másik fél fejezet pedig a leendő kollektív gyereknevelést állítja szembe a mai nevelés anarchiájával. A szocializmus szabályozott társadalom lesz.

A könyvnek talán a X. a kulcsfejezete, amelyben apa és fiú arról vitáznak, hogy lehet-e az emberi természetre hivatkozni a politika megítélésékor, amint az apa teszi, utópikusnak minősítve a szocialisták egyes terveit, amelyek nem vetnek számot az emberi természettel. A történelmi materialista, s ezért relativista fiú szerint azonban nincs állandó emberi természet, s a rá való hivatkozás valójában partikuláris érdekek fedőneve. S ugyanígy nincsenek állandó értékek sem a történelemben, csak viszonyos

lagosak: az adott társadalmi állapot és az osztályérdekek kifejezői. Az emberi természet alakul és alakítható. Nem folytatom az ismertetést. Az 1907-es fiú nézeteinek jó része hasonlatos azokhoz, amelyek a *Mensch und Gesellschaft*-ban megjelentek. Mannheim talán valóban meglepődött Jászi bírálata, mert emlékezett század eleji munkáira, s nem volt tisztában nézetei későbbi változásával. Lehet, hogy a „mindketten végső gyökereinkben »bal liberálisok« vagyunk” kitélt levelében úgy is érthetjük, mint meglepetése kifejezését: ‘úgy tudtam, hogy hasonlóak a nézeteink – legalábbis egykor, a századelőn, hasonlóak voltak’.

Ha Jászinak a Mannheim válaszában feltűnő apa–fiú modell (vagy már korábban maga a bírált könyv) eszébe juttatta 1907-es művét, akkor voltaképpen Mannheim nézeteiben valamelyest saját fiatalkori nézeteire ismerhetett. A *Mensch und Gesellschaft* éles elutasításában önnön ifjúkori nézeteinek meghaladása is kifejeződik. Találkozása e fiatalemberrel, egykori önmagával, még értetlenebbre sikerült, mint Karinthy Frigyes ismert novellájának hőséé. Az is lehet, hogy Jászi nem értette el a válaszelevél célzását, és Mannheim művében nem egykori nézeteinek újabb alakmását látta. De nem én vagyok az egyetlen, akinek feltűnt a párhuzam az idősebb szerző 1910 körüli, és a fiatalabb 1935-ös munkája

között. Felkai Gábor figyelt fel arra elsőként, hogy az 1933 utáni tervezéskoncepció emlékeztet Jászi század eleji „politikai hitvallására”.²⁸ A mű, amelyre Mannheim kutatója elsőként hivatkozott, *A történelmi materializmus állambölcselete* című 1903-as alkotás.²⁹ Érdemes belepillantani e régi könyvbe, hogy ‘kihangosítsuk’ Felkai felismerését, és pillantást vehessünk Jászi nézeteinek nagyfokú átalakulására a századelő és az emigrációs évek között.

Mellőzve többi részét, csupán e korai mű harmadik és negyedik fejezetét foglalnám itt össze,³⁰ amelyek a történelmi materializmus államelméletét bírálják, korrigálják és fogalmazzák meg e korrekcióból kibontva az állam megfelelő felfogását. Szemben azzal, amit Engels állított, az államnak „legősibb jellemvonása nem a kizsákmányolás, hanem a vezetés melletti, kikényszeríthető kooperáció, közös érdekek jobb biztosítása kedvéért”, írja itt Jászi (52.). Az állam kizsákmányoló-elnyomó funkciója megszüntetendő történelmi fejlemény; az állam lényege: „a tervszerű vezetés melletti kikényszeríthető kooperáció” (56.). Így a majdani szocialista társadalomban a mai „összefüggéstelen egyéni gazdaságok helyébe a gazdaság tervszerű központi vezetése lép: ez a szerepkör rendkívül mértékben tágulni fog” (81–82.). Nemcsak a gazdasági tervezés, szervezés és irányítás, hanem „a szállítá-

si, egészségügyi, élelmezési, szórakozási stb. intézmények állami vezetése teljessé fogja tenni a hivatalnoki szerepkör hihetetlen expansióját.” (82.) Röviden: a könyv által bemutatott szocializmus köztulajdonon és tervezésen alapszik.

Am a jövő állam előadott vízióján mintha maga a szerző is elrémülne: „Mily idealis demokratiára, mennyi műveltségre, mennyi ellenőrzési képességre [volna szükség], hogy e hivatalnoki karból ne az olygarchák egyik legszörnyűbb formája fejlődjék ki!” (83.) Csak a nevelési rendszer nagyfokú átalakításával lehet eljutni oda, hogy egy új nemzedék képes legyen az új szerepköröknek megfelelni, írja Jászi, s e fejezetben a nevelésnek – „az erkölcsi és intellectualis dressura lassú és folytonos munkájának” – a szocialista társadalom kialakításában játszott kulcsszerepére még többször visszatér (93.). A fejezet további részeiben fejtegetéseket találunk az individualizmus elvének tarthatatlanságáról és kudarcáról (98–99.), s arról, hogy a következetes gondolkodónak választania kell, melyiknek a teljes uralmát kívánja: az állami beavatkozását vagy a *laissez faire*-ét (96.), s nem kétséges, hogy a szerző az előbbi mellett teszi le a voksát. S mindez nemcsak a gazdaságra vonatkozik: „Ha a [szocializmus a] gazdasági élet minden

ágában az anarchia állapota helyébe a rend és a tervszerű, előre kiszámított együttműködés állapotát léptette, lehetetlen, hogy a társadalmi együttműködés egyéb terein a *laissez faire* elvét fenntartsa.” (95.)

A szocializmus kitáguló szerepkörű állama mellett megfelelő mennyiségű egyéni szabadságra is szükség van, írja Jászi. Állameszménye tehát így hangzik: „a tervszerű cooperatio lehető legnagyobb foka” „a helyes értelemben felfogott egyéni szabadság lehető legnagyobb fokával karöltve” (87.). Megállapításához lábjegyzetben hosszú szakaszokat idéz Eduard Bernstein nevezetes művéből arról, hogy „a szocializmus nemcsak időrendben, de szellemi tartalmánál fogva is törvényes örököse” a liberalizmusnak (87.). Más szöveghelyeken is amellet igyekszik érvelni, hogy a tervszerű együttműködés nem vezet állami mindenhatósághoz. „A tervszerű együttműködés ugyanis csak az irányítás, a vezetés és az ellenőrzés központosítását teszi szükségessé, nem pedig a tényleges végrehajtását is.” (100.) A „végrehajtási szerepkör önkormányzati jellege” a garancia Jászi állameszményében, amely megóvhat attól, „hogy a teljes cooperatio állama ujabbn osztályuralomhoz, egy kizsákmányoló bürokratiahhoz... vezessen” (100.)

Nem nehéz elképzelni, milyen kérlelhetetlen bírálattal fogadta volna az 1936-os Jászi ezt az 1903-as köny-

vet. Harmincegynéhány év elteltével nem sok minden maradt meg egykori nézeteiből: talán csak a munka nélküli jövedelem megszüntetésének kívánalma, s a bernsteini idea, miszerint a szocializmus (legalábbis az individualista, magántulajdont fenntartó, szabadpiaci, szövetkezeti, antietatista szocializmus) a liberalizmus legitim örököse.³¹ Végül is azon elve mellett, hogy a következőes gondolkodónak választania kell, melyiknek a teljes uralmát kívánja, az állami beavatkozásét-e vagy a *laissez faire*-ét, kitartott, s 1918–1919-től kezdve az utóbbit választotta. A történelmi materializmus-könyv (akkori elnevezéssel élve) egy „szabad szocialista” műve volt, azaz a munkásmozgalmon kívül álló szocialistáé, akinek kollektivistá, köztulajdon- és tervezéspárti eszméi voltak. Az emigráns (pontosabban az 1918 utáni, negyvenes évek előtti) Jászi ellenben liberális szocialista volt: nem volt se kollektivistá, se köztulajdon-, se tervezéspárti.³² Úgy látszik, erről Mannheim nem értesült, vagy úgy tett válaszlevelét írva, mintha nem értesült volna.

Némedi Dénes idézett művében így ír Mannheim *Lélek és kultúra* című korai, 1918-as művéről: „Az előadást vezérlő alapstruktúra, a szakadás, elkülönülés diagnózisa és valamiféle szintézist, kiegyezést je-

lentő elképzelt megoldás felvázolása Mannheim majd mindegyik munkájának konstitutív elve maradt. A probléma, a modernitás (modern kultúra) kétséges értéke a századforduló értelmiségének közös gondja volt. Mannheim élete során végig a századforduló klasszikus alakjaitól örökölt korprobléma megoldásával kísérletezett.”³³ A szociológiatörténész bölcs mondataihoz csak csatlakozni tudok. A szakadásdiagnózis–szintéziskeresés alapstruktúra Jászi számos művében is fellelhető. A *laissez faire* liberális kapitalista társadalma meghaladásának a vágya, a szocializmusnak a jövő horizontjaként való felfogása, azonosítása a szabályozott-tervezett társadalommal, a politika tudományos alapokra helyezésének kívánalma, az új ember kinevelésének az ábrándja, amely áthatotta Jászi 1903-as (valamint 1907-es) és Mannheim 1935-ös könyvét is, közös szellemi javak a századforduló baloldali ellenkultúrája közegéből. Másodlagos kérdés, hogy e kereten belül az utóbbi mű előképének tekinthető-e az előbbi alkotás.

Mégsem mondanám egyszerűen azt, hogy Jászi az 1907-ben felvázolt liberális–szocialista vitában 1936-ra átkerült a szocialistáról a liberális oldalra. Egyrészt, a „liberális” kifejezés nem ugyanazt jelentette a harmincas évek Amerikájában, mint a századelő Magyarországon, vagy akár a harmincas évek Európájában. Hayek

írta már hivatkozott könyve amerikai előszavában, hogy míg Angliában a szabadpiaci álláspontot nevezték így, Amerikában „a baloldali mozgalmak álcázásának része volt”, s „a kormányzati ellenőrzés csaknem valamennyi fajtájának a támogatását kezdte jelenteni”.³⁴ Ugyanígy látta Jászi is. Walter Lippmann-nek írott egyik 1936-os levelében megütközve jegyezte meg, hogy az Egyesült Államokban „még az úgynevezett liberális szárny is kritikátlanul elfogadja a kollektivistá filozófiát”.³⁵ Amerikai értelemben Jászi semmiképp sem lett liberális. Másrészt ezekben az években Jászi a leveleiben még liberális szocialistának nevezte magát,³⁶ s legfontosabb ekkori elvi tanulmányában, *A jó társadalomban*, liberális szocialista szemszögből bírálta Lippmann liberális könyvét.³⁷ Ugyanakkor a tervgazdálkodást, a társadalmi tervezést, a modern relativista irányzatokat elutasító érvelése (európai értelemben vett) liberálisnak tűnik, s nagyon is közel áll Hayek vagy Popper kijelentéseire.

Jászi 1936 karácsonya előtt néhány nappal válaszolt londoni levelezőpartnerének. Udvarias első, és személyes jellegű utolsó bekezdései között valójában megismételte, még élesebbre hangolva a könyvről írott bírálatát. Majdhogynem figyelmen kívül hagyta a Mannheim levelében írtakat, szinte csak egyetlen elemére reagált: elismerte, hogy „mindketten

ugyanabban az erkölcsi talajban gyökerezünk”, ám e ponttól kezdve már csak a nézetkülönbségüket hangsúlyozta, amely itt még inkább áthidalhatatlannak mutatkozik, mint a kritikájában. Rendkívül érdekes, ám terjedelmes levelének csak azon részét tudom tömörítve idézni, amely a *Mensch und Gesellschaft* ismételt bírálatára.³⁸ Először is, írja Jászi, „nem tudok hinni az ön pragmatista programjában, az állam százpercentes átszervezésében. Ez még a legönkényesebb diktatúra mellett is lehetetlen: annál inkább az az Ön etikai és liberális értéktételezései mellett.” Mannheim tervezete tehát egyszerre megvalósíthatatlan és önellentmondásos: olyan elgondolás, amelyben az eszközök és az értékek kölcsönösen kizárják egymást.³⁹

Másodszor, az „Ön filozófiája ki-nullázza az egyéniséget. Mindenben szigorúan determinálja, s így a társadalmi fejlődés pusztá okozatává teszi.” E mondatokban talán nem is Jászi individualista hangja a legérdekesebb, hanem ez a megfogalmazás: „az Ön filozófiája” – ‘az Ön szociológiája’ helyett. Jászi, úgy tűnik, filozófiai spekulációnak látta a *Mensch und Gesellschaft*-ot, s nem a jelenbeli társadalom problémái szociológiai elemzésének. Lehetséges, hogy kritikájának a heidelbergi iskolára tett, fentebb idézett megjegyzése nem-

csak a mű stílusát bírálta, hanem közvetve a „műfaját”, a filozófiai jellegű szociológiát is. Harmadszor, „Ön hajlandó az emberi természetben pusztá változást és alkalmazkodást látni. Én meg vagyok győződve, hogy egy alapvető és változatlan rétege is van, mellyel szemben semmiféle politika sem számíthat tartós sikerre.” E harmadik ellenvetésnél semmi nem mutatja jobban, hogy az 1936-os Jászi–Mannheim vita az *Uj Magyarország felé* régi vitájának ironikus megismétlése, amelyben az 1907-es mű szerzője, aki annak idején apa és fiú vitájában az utóbbi igazát érvényesítette, most, harminc év múltán, az előbbi szerepében találta magát.

S végül a levél utolsó olyan szakasza, amely kettejük álláspontjának eltérését tárgyalja: „Talán a köztünk lévő válaszfalt legjobban illusztrálja az Ön ridegen elutasító véleménye a Természetjoggal szemben, míg én egyre inkább látni vélem annak központi jelentőségét és azt hiszem, hogy az a 19. századbeli empiricizmus és naiv természettudomány csodálat, mely 2000 év legnemesebb szellemeinek gondolatvárát lerontotta, egy fatálisan kárhozatos (és egyben gondolkozásban felületes) ideológiai mozgalom volt, melyet ha feltartóztatni nem tudunk, kultúránknak vérben és piszokban kell elpusztulnia.” Másutt írtam már arról, hogy 1918-tól kezdődően hogyan kísérte

végig a természetjog felértékelése Jászi pályáját; erre most nem térek ki.⁴⁰ Inkább az idézet utolsó tagmondataira szeretném irányítani a figyelmet. Noha a levélírók nem ismerték fel, fejtegetéseiknek volt közös jellemzője: a katasztrofista szemszög, amelyből a jelen társadalmi-politikai folyamatait láttatták. Első levelében Jászi „rettenetesnek” nevezte korszakukat, a másodikba a kultúra elpusztulásának vízióját is belefoglalta, Mannheim pedig „pokoli” erőktől akarta ellesni a kor titkait. A katasztrofista szemszög rendkívülivé emeli írásaik, így nézeteltérésük tétjét is, és drámai jellegűvé teszi a szövegeiket, még a szaknyelvébe beburkolózó Mannheiméit is.

Mint említettem, levelezésük e ponton megszakadt, vagy ha folytatódott, a későbbi leveleik elkallódtak, vagy lappanganak. Ám vitájuk mégsem ért véget. 1940-ben, amikor Mannheim művének átdolgozott, bővített angol nyelvű változata megjelent, Jászi újabb bírálatot írt róla. Alaposan újraolvasta – az átírás és kiegészítés jellegét körültekintően elemezte a kritikájában –, s épp oly taszítónak találta, mint négy évvel korábban. „Amikor elolvastam Mannheim új könyvét a tervezésről, elszörnyülködtem az egész szemléletmód embertelenségén, s noha Mannheim folyton demokratikus

tervezgádkodásról beszél, az ember érzi a gondolkodási struktúra azonosságát a náciizmussal és a bolsevizmussal. Írok egy rövid recenziót a könyvről, s ebben nem fogom elmulasztani, hogy összehasonlítsam a *The Contempt of Freedom*-mal.”⁴¹ Így is történt: a bíráló két könyvről szól, a Mannheim-éről és a Polányi Mihály-éről. A következő bekezdésekben csak az első felét idézem. Az ellen-szenvesnek talált műről Jászi érdekesebben írt, mint a rokonszenvesről, amelynek elkészültéhez volt is némi köze. Kettős kritikáját jelképesnek is tekinthetjük: Mannheim művének elutasítása ugyanazon (politikai) érem egyik oldala, amelynek a másik oldalán a Polányival való egyetértés található.

A bíráló ekképp kezdődik: „Mannheim professzor könyve a *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* című német eredetűnek az átdolgozott és jelentősen kibővített kiadása (a könyv több mint fele teljesen új). A lényege és a fő érvei gyakorlatilag ugyanazok maradtak. E [mű] a társadalom totalitárius tervezésének a védőbeszéde.”⁴² Ha a bíráló könyv fő érvei nem is, a bíráló érvelése változott: megjelent benne, kulcsfogalomként, a „totalitárius” jelző. A rövid szöveg tíz mondatában fordul elő, köré szerveződik az egész kritika. Az olvasó a német kiadást olvasva úgy érezhette, írta Jászi, hogy a liberális társadalom

pusztulásra van ítélve. Az angol változatban van remény arra, hogy „a totalitárius társadalom összeegyeztethető lesz a szabadság alapvető eszméivel”. Ám „valójában a szerző nem kevésbé totalitárius, mint a bolsevikok vagy a fasiszták”. Két ponton válik el tőlük: a szabadság megítélésében és a tervezés roppant nehézségeinek a számbavételében. A társadalmi tervezésre a szerző szerint épp azért van szükség, hogy a még szabad társadalmak elkerülhessék a pusztán erőszakon és propagandán alapuló totalitárius rendszert. A fő feladat épp az, hogy az államférfiak és társadalomtudósok összeegyeztessék a totalitárius tervezés szükségleteit a nyugati civilizáció értékeivel.

A könyv fő erénye kritikusa szerint az, hogy megmutatja a társadalmi tervezés nehézségeit. „Nyilvánvaló számára, hogy az emberi természet átalakítása nélkül, a »tervezők tervezése« nélkül, anélkül, hogy széles közvéleményt hoznának létre, amely spontán módon elfogadja a totalitárius rendet, a totalitárius szabályozás keretein belüli szabadságonak tervezése nélkül az eredmény csak katasztrofális lehet.” Jászi bírálata tudomásul vette, hogy a könyv célja a ‘tervezés a szabadságért’, ám ettől még nem látta kevésbé totalitáriusnak és kevésbé veszedelmesnek. A társadalmi tervezést nem

azért utasítják el, akik elutasítják (ellentétben azzal, amit Mannheim állít), mert ragaszkodnának a *laissez faire* dogmájához – írja Jászi –, hanem mert meggyőződésük, hogy a totalitárius tervezés lerombolja a civilizált élet minden fontos értékét. A kritikus úgy látta, hogy a könyv nem tudja eloszlatni ezt a félelmet. Viszonylagossá teszi a szabadság fogalmát az emberi természet alakíthatóságát hangoztatva. Leértékeli az egyén kezdeményező erejét és kreativitását. Túlbecsüli a totalitárius rendszerek ún. eredményeit (például oktatásuk és propagandájuk hatékonyságát), s alig említi a terrort, a köz- és magánszabadság elfojtását. Ily módon nem tudja megnyugtatni olvasóit, akik félnak a totalitárius tervezéstől. Mégis fontos könyv a *Man and Society in an Age of Reconstruction*, mert egyértelművé teszi a totalitárius tervezés valamennyi bonyolult szempontját.

A „totalitárius” fogalmát maga Mannheim is használta a művében, már az első kiadásában is. Érdekes idézni tőle egy ilyen szövegrészt: „Elegendő egyetlen példát felhozni arra, hogy megmutassuk: a diktatúra még nem tervezés. A kultúra helyes megtervezésének – amely a totalitárius állam értelmében mindent megtervezne – a kritika helyét is meg kell terveznie.”⁴³ Mivel a diktatúrákban nincs tervezett helye a kritikának, ezért nem felelnek meg a tervezett

társadalom mannheimi normájának. Jól látható, hogy e szakaszban a „totalitárius” jelző nem a náci és a szovjet rendszer együttes leírására használatos, egyértelműen negatív értékelést magában foglaló kifejezés – egyszóval: nem a „szabad” ellenfogalma, hanem inkább a (kapitalista-liberális társadalom) vélt összehangolatlanságáé, káoszáé. Úgy lehet, ahogyan Domenico Fisichella írta: a totalitarizmus fogalomtörténetének volt olyan időszaka, amikor még „nincs kifejezetten pejoratív konnotációja”, sőt, „kezdetből fogva volt pozitív felhangja is”.⁴⁴ Mannheim könyvei mintha még e szakaszból valók volnának, miközben kritikussai már a megváltozott értelemben használták ugyanezen fogalmat.

Hayek és Popper, néhány évvel Jászi második bírálata után közzétett nagyhatású műveikben, a magyar szerzőhöz hasonló kritikát fogalmaztak meg Mannheim kötetéről. A *Man and Society* által kínált szabadság, olvashatjuk az *Út a szolgálathoz* lapjain, „nem a társadalom tagjainak a szabadsága, hanem valójában a tervező korlátlan szabadsága arra, hogy kénye-kedve szerint járjon el a társadalommal szemben”.⁴⁵ Mannheim vízióját, miszerint a tervezett társadalomban az állam hatalma addig nő, amíg azonossá nem válik a társadalommal, Popper így kommentálta:

„Ez a totalitárius látomás.”⁴⁶ Mit jelent ez az egybeesés Jászi felől nézve? Mint már írtam, nem azt, hogy liberálissá vált volna a harmincas évek közepére. Csak éppen liberális szótárt használt a vitában, mert olyan ellenfele akadt, akinek a szövegét e „nyelven” tudta a leginkább vitatni. Politikai identitás (a meggyőződés, hogy mik is vagyunk) és politikai be-

szélés (a ténylegesen használt szótár) gyakran áll aszimmetrikus viszonyban egymással. Jászi és Mannheim vitájában például a magára liberális szocialistaként gondoló szerző (európai) liberális „nyelven” szólalt meg, a magát balliberálisnak tartó pedig olyan érveket használt, amelyek baloldaliak voltak ugyan, de (európai értelemben) liberálisok nemigen.

JEGYZETEK

1. Kapcsolatukról röviden lásd: Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003. 348.
2. Mannheim Károly: *Ember és társadalom az átépítés korában*. Ford.: Bán Zoltán András. In Felkai Gábor (szerk., a bevezetést írta): *Mannheim Károly*. Budapest, Új Mandátum, 1999. 117–156.
3. Némedi Dénes: *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Napvilág, Budapest, 2010. 323.
4. Gábor Éva: *A közép-európai liberális filozófia tradíciója. A liberális laissez-faire demokráciától a központilag tervezett társadalomig: Karl Mannheim tervezés-konceptiója és liberális kritikája*. Polanyiana 5 (1996/1), 113–126.
5. A tervezés-konceptió négy kritikussát másként és másként idézte tanulmányában Gábor Éva: Jászinak nem a bírálatait citálta, hanem egyik levelét. Poppertől csak *A historicizmus nyomorúsága* Mannheim-bírálatát taglalta, *A nyitott társadalom és ellenségei* című nagy művét nem. A Polányitól idézett cikk, *A központi irányítás hatóköre*, amelyről Gábor Éva azt állította, hogy „név nélkül bírálja Mannheimet”, valójában nem a társadalmi tervezés koncepciójáról, hanem a tervgazdaságról szól – én nem látok benne Mannheimre érthető utalást.
6. Friedrich A. Hayek: *Út a szolgáshoz*. Ford.: Mezei György Iván. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1991. 45.
7. Dr. Ries István: *Ember és társadalom az átépítés korában*. Szocializmus, 1936/1, 11–16.
8. Kinszki Imre: *Az ipari társadalom váltsága*. Századunk, 1935/2, 74.
9. Fejtő Ferenc: *Könyv helyzetünkről* [Válasz, 1935/5–6]. In Széchenyi Ágnes (vál., az utószót írta): *Válasz 1934–1938*. Budapest, Magvető, 1986. 194.
10. Litván, i. m. 348.
11. *Jászi Oszkár naplója 1919–1923*. Sajtó alá rend.: Litván György. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001. 360. A bejegyzés 1923. április 9-i.
12. Grünberg igazgatósága a Frankfurter Iskola előtörténetéhez tartozik: 1931-ben vette át tőle az Intézet vezetését Max Horkheimer. Lásd: Felkai

- Gábor: *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig*. Budapest, Századvég, 2007. II. 333.
13. Idevágó részlet a műből magyarul: Allan Bloom: *A német kapcsolat*. Ford.: Lánczi András. Világosság, 1989/4, 306–309.
  14. Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeáll.: Litván György – Varga F. János. Budapest, Magvető, 1991. 333.
  15. Jászi Oszkár kiadatlan levele Polányi Mihályhoz, 1935. november 24. A levél Polányi Mihály hagyatékában található; másolatához Békés Vera szívességéből jutottam.
  16. Az Európa (Anglia) és Amerika közötti eszmetörténeti aszinkronitásról Hayek is írt az *Út a szolgasághoz* amerikai előszavában, illetve bevezetésében: Hayek, i. m. V., 22–23.
  17. Oscar Jászi: *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus by Karl Mannheim*. The American Political Science Review, 1936. febr. 168–170. A következő két bekezdés idézetei e cikkből származnak.
  18. Jászi Oszkár válogatott levelei, i. k. 378.
  19. Laski műveinek hatását Mannheim tervezéskoncepciójára Felkai Gábor is felvetette válogatása elé írt kismonográfia igényű tanulmányában: *Bevezetés: kordiagnózis, tudásszociológia, tudományos politika*. In Felkai Gábor (szerk.): *Mannheim Károly*. Budapest, Új Mandátum, 1999. 47. (A továbbiakban: Felkai: *Mannheim*.)
  20. Némedi, i. m. 325.
  21. Hayek tervezésbírálata és Mannheim koncepcióját is tárgyalja: Kovács Gábor: *Tervezés (és/vagy) demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi eszmetörténeti körkép*. In uő: *Az utolsó kísértés – változatok a hatalomra*. Budapest, Liget, 2008. 80–98.
  22. Jászi Oszkár levele Mannheim Károlynak, 1936. április 23. Lásd: *Mannheim Károly levelezése*. Vál. és jegyzetek: Gábor Éva. Argumentum – MTA Lukács Archívuma, 1996. 110–111.
  23. Litván, i. m. 346. Jászi ekként számolt be unokaöccsének La Boétie amerikai kiadásának sikertelenségéről: „Rettenetesen időszerűtlen könyv [mármint Amerikában], az bizonyos: az emberi méltóságnak és a szabadságnak ez az apoteózisa... Ha *efficiencyről* vagy *Planwirtschaft*ről írtam volna, azt könnyebb volna elhelyezni.” Jászi Oszkár kiadatlan levele Menczer Bélának, 1932. október 30. Borbándi Gyula gyűjtemény. Müncheni Magyar Intézet, Regensburg. Menczer Béla-csomó. Köszönöm K. Lengyel Zsolt segítségét, amelynek révén megismerhettem a Menczer-hagyaték e részét is.
  24. Jászi Oszkár kiadatlan levele Menczer Bélának, 1929. június 7. Borbándi Gyula gyűjtemény. Müncheni Magyar Intézet, Regensburg. Menczer Béla-csomó.
  25. Oscar Jászi – John D. Lewis: *Against the Tyrant: The Tradition and Theory of Tyrannicide*. Glencoe, The Free Press and The Falcon's, 1956.
  26. Mannheim Károly levele Jászi Oszkárnak, 1936. november 8. Lásd: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, i. k. 393–394.
  27. Mannheim tervezéskoncepcióját egyes mai elemzők is az értelmiségi elituralom ideológiájaként értelme-

- zik. Lásd például: Michael Th. Greven: *Mannheim Károly és a demokrácia problémája a „tömegtársadalom korszakában”*. Politikatudományi Szemle, 1994/2, 39–51. Greven magyarázatát bírálja Felkai már hivatkozott bevezető tanulmányában: Felkai: *Mannheim*, i. k. 63. skk.
28. Felkai: *Mannheim*, i. k. 15.
29. A szövegrész, amely a fiatal Mannheimre gyakorolt feltehető Jászi-hatást taglalja, remek felismerésre épül, ám néhány téves elemet is tartalmaz. A történelmi materializmus-könyvre hivatkozás telitalálat. Jászi század eleji nézeteit ellenben nem lehet „szociálliberális”-nak nevezni, mint Felkai tette. Nem szerencsés Jászi 1918-as *Mi a radikalizmus?* című röpiratának a taglalása sem a Mannheim-hatás kontextusában: e szöveget paradigmátikus különbség választja el az 1903-as könyvtől.
30. Jászi Oszkár: *A történelmi materializmus állambölcsélete*. Budapest, Politzer, 1903. Az itt következő három bekezdés idézetei e kiadásból származnak; oldalszámaikat a főszövegben adom meg.
31. Bernstein mondatát egyetértően ismételte el *A jó társadalom* című 1938-as, előbb angolul, majd magyarul megjelent tanulmányában. Lásd: Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus revíziója*. Budapest, Héttorony, 1989. 257.
32. Téves, történetietlen *liberális szocialistának* nevezni akár a történelmi materializmus-könyvet, akár Jászi bármely századelőn írt szövegét, mint tette például G. Fodor Gábor *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat* című könyvében (Budapest, L’Harmattan, 2004. 128.), ugyanis e kifejezés ekkoriban (legalább a negyvenes évekig) a Franz Oppenheimer-féle társadalom-átalakítási programot jelentette, s Jászi írásai csak 1918-tól mutatják a hatásának nyomait.
33. Némedi, i. m. 308.
34. Hayek, i. m. X.
35. Jászi Oszkár levele Walter Lippmann-nak, 1936. december 25. Lásd: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, i. k. 396.
36. Jászi Oszkár levele Halasi Bélának, 1936. szeptember 10. Lásd: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, i. k. 386–387.
37. Vö. Takáts József: *Jászi és A jó társadalom. A Lippmann-felfedezés és -csalódás története*. In uő: *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2014. 246.
38. Jászi Oszkár levele Mannheim Károlynak, 1936. december 19. Lásd: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, i. k. 391–393. A következő három bekezdés idézetei innen származnak.
39. Talán azért nevezte Jászi pragmatistának Mannheim tervét, mert mint kritikájában is írta, homályban hagyja, hogy milyen értékeket kívánna a tervezésével életbe léptetni. Ám az is lehet, hogy arra célzott: a tervezés koncepciója John Dewey társadalomreformer elképzeléseinek a rokona. Az utóbbi témáról lásd: Felkai: *Mannheim*, i. k. 60.
40. Két tanulmányomban is: *Jóság vagy igazságosság? Jászi és Lukács vitája Lesznai Anna naplójában*. In Takáts József: *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2014. 193–208., külö-

- nősen: 201–205.; *Főmű helyett. Jászi Oszkár utolsó budapesti előadása.* Uo. 255–268., különösen: 259–261.
41. Jászi Oszkár levele Polányi Mihálynak, 1940. március 23. Lásd: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, i. k. 434.
42. Oscar Jászi: „*Man and Society in an Age of Reconstruction*” and „*The Contempt of Freedom: The Russian Experiment and After*”. *American Political Science Review*, Vol. 35, no. 3 (1941), 550–553. A következő két bekezdés idézetei innen származnak.
43. Mannheim, i. m. 151.
44. Idézi: Giovanni Sartori: *Demokrácia.* Ford.: Soltész Erzsébet. Budapest, Osiris, 1999. 103.
45. Hayek, i. m. 211.
46. Karl Popper: *A historicizmus nyomorúsága.* Ford.: Kelemen Tamás. Budapest, Akadémiai, 1989. 95. A Jászi bírálataéhoz hasonló kritika Popper másik könyvében: *A nyitott társadalom és ellenségei.* Ford.: Szári Péter. Budapest, Balassi, 2001. 654.

© Fortepan, MZSL/Ofner Károly

1935, Budapest, Nyugati pályaudvar

© Fortepan, Győző József

1940, Budapest, Németvölgyi temető (ma Gesztenyész kert)

A sorsjegy

2. RÉSZ

„Divatbemutató!” kiáltja nevetve, eltűnik a holmikkal a szobájában, sokáig nem jön elő, „mi lesz már?” kiáltok utána, „mindjárt, mindjárt”, kiált vissza izgatottan. Először a kockás szoknyában és az ingblúzban jön elő, mint ISKOLÁSLÁNY, a haja copfba fonva, a lábán a prémes papucs, hóna alatt a vedlett öreg aktatáskám, amit az előszobában talált, aztán farmerben és meleg pulóverben, sapka-sállal, mint SÍZŐ, kezében két láthatatlan síbottal előre görnyedve siklik egyhelyben a nagyszoba vedlett perzsaszőnyegén, végül hosszú szoknyában, pántos felsőben és magas sarkú cipőben billeg be, mint BÁLKIRÁLYNŐ, a haja laza kontyba csavarva és egy csipesszel megtűzve, azt is az előszobában találhatta, nyakába vetve stólaként az egyik színes sál, a szája éktelen vörösre mázolvá. Megpördül, a hosszú szoknya felfúvódva lebegi körül, aztán rácsavarodik a lábára. Visszafelé kezd el pörögni, megbotlik a szőnyeg sarkában, megkapaszkodik az asztal peremében, elegyengeti a szoknyáját, és mélyen meghajol, ujja hegye a bokáját érinti, a rögtönzött konty lebomlik, a haja előrezuhan, a térdét verdesi. Ez az utolsó átalakulása érthetetlen viszolygást kelt bennem, különösen a vörös vámpír-ajkak: mintha egy kirúzsozott, csábító nőnek öltöztetett kisgyereket látnék. És egyáltalán: van valami ebben a játékosságban, egész mivoltának ebben a képlékenységében, ami megrémít: mintha a lényének nem lenne szilárd magja, csak valami szivárványfényben irizáló, füst- vagy ködszerű lélek imbolyogna a törekeny bordák mögött. Sikerülhet-e vajon valami állandót, szilárdat és megfoghatót összesűriteni ebből a füstből? Lesz-e belőle valaha komoly, céltudatos, kötelességtudó emberi lény? Gyönyörű vagy! mondom neki szárazon mindazonáltal, mint egy vámpírlány az *Alkonyat*-ból... a rúzszt honnan vetted? Azt is a Mikulás hozta? Elködösödik a szeme, valahová a semmibe néz (akkor még nem tudtam, hogy ez minek a jele, azóta

megtanultam, hajjaj, de még mennyire!), „Találtam!” – mondja. „Mikor? Hol? A párnád alatt? Tudtommal, itt a lakásban nemigen hevernek gazdátlan szépítőszerek szanaszéjjel!” „A zsebemben felejtettem... tudod, annak a farmernek a zsebében, amiben eljöttem.” „Amiben kiugrottál az ablakon?” „Abban, igen.” Hát ez nem túl valószínű, gondolom, azt a farmert még aznap este belevágtam a mosógépbe. De mondani nem mondok semmit, illetve csak annyit, „most pedig öltözz, ezúttal lábadozó ifjú hölgynek, vedd fel az új pizzamádat, és mars az ágyba! Mérted ma a lázadat?” „Nincs lázam”, mondja újra azzal az elködösülő tekintettel, aztán felragyog: „Tudod mit? Táncoljunk! Kereshetek zenét a laptopodon?” „Még mit nem – morgok –, ne akarj bolondot csinálni belőlem!” „De hát az a fura öreg professzor is táncolt a filmben!” (Előző nap megnéztük a youtube-on a *My Fair Ladyt*.) „A fura öreg professzorok szoktak táncolni néha, a fura öreg könyvesbolti eladók viszont soha!” – közlöm ellentmondást nem tűrő hangon. „De tudsz táncolni, nem?” „Tudtam valaha... de már elfelejtettem.” „Azt nem lehet elfelejteni!” „De el lehet... mindent el lehet. Na, irány az ágy!” – mordulok rá, és gyöngéden kezdem kifele tolni a szobából.

Amikor becsukódik mögötte a kisszoba ajtaja, az előszobában megérintem az új dzsekijét, azt, amit három napja hoztam neki: mintha nedves lenne. A cipő, amiben eljött a kutyás nőtől, száraz: de azt megszáráthatta a fűtőtesten. Belenyúlok a dzseki zsebébe: egy nyirkos papír zsebkendőt találok benne, és némi aprópénzt. A pótkulcs ott lóg az ajtó mellett a görbe szegen: két napja ott hagyom, amikor elmegyek otthonról, mert elszégyelltem magam. Különben is, annak, aki emeleti ablakokból ugrál ki, gyerekjáték kilépni egy földszintin. Ha kulcsa van, legalább vissza tud jönni, ha akar. De vajon akar-e? És ha akarna, de hiába, mert utána nyúl a régi élete egy bőrkabáttal álcázott, mosdatlan test formájában, ha magával rángatja, ha veréssel fenyegeti? Nem lenne mégis jobb, ha levennem a pót-kulcskarikáról legalább a kertajtó kulcsát? A szomszédok többnyire bezárják, és olyankor belülről is csak kulccsal lehet kinyitni.

„Jártál ma kinn?” – kérdezem tőle tettetett könnyedséggel, amikor beviszem neki a teát meg a vacsora-szendvicset a kisszobába. Meghökkenve, elkerekedő szemmel néz rám (de vajon nem csak színleli-e a meghökkenést?): „Kinn? Úgy érted, az utcán? Dehogysis! Miből gondolod?” „Az előbb, amikor eljöttem az előszobában az új dzsekid mellett, véletlenül hozzáértem, és mintha nedves lett volna az ujja.” „Hoztam magamnak egy pohár vizet a

konyhából, és egy kicsit kilötyögtettem, talán attól...” A zsebkendőt és az aprópénzt nem emlitem, mert akkor be kellene vallanom, hogy belenyúltam a dzsekije zsebébe. De talán a zsebkendő és a pénz is a farmere zsebében volt, csak kiszedte és átrakta a kabátzsebébe... de nem, az nem lehet, a farmert már korábban beledobtam a mosógépbe, mint ahogy hazahoztam a dzsekit... vagy rosszul emlékeznek? Hirtelen megképzik előttem egy emlék, ahogy karomon a farmerrel és a pólóval megyek kifelé a fürdőszobába, és a dzseki már ott lóg az előszobában a fogason.... akkor ez az egész lidércnyomás, a gyanakvás, hogy nem mond igazat, pusztá paranoia lenne? Vagy az agyam hamis emlékképeket gyárt, önvédelemből?

„Nézd csak, még valamit hozott neked a Mikulás!” – mondom neki másnap. „Jé, mik ezek?” „Tankönyvek – felelem – gondolom, egy kicsit ismerősek... nem azt mondtad, hogy a harmadikat még elkezdted?” „De, de igen, ha úgy vesszük...” „Nahát akkor, ezek itt a harmadikos tankönyvek, meg egy feladatgyűjtemény... mintha azt mondtad volna, hogy szeretted a matekot?” „Igen, de így egyedül nem biztos, hogy meg tudom csinálni a példákat... már elfelejtettem, hogy kell.” „Nem is kell, megkértem valakit... egy ismerőset... hogy adjon neked órákat, majd eljársz hozzá... a Tűzoltó utcában lakik, tudod, hol a Tűzoltó utca?” „Azt hiszem...” „A történelemben meg a németben tudok neked segíteni, a többivel egyedül is elboldogulsz.” „Aha... és szerinted fog ez nekem menni?” „Már miért ne menne?” „Amíg suliba jártam, elég jó jegyeket kaptam, ha egy kicsit odafigyeltem az órán... de könyvből tanulni soha nem bírtam, valahogy mindig elkalandoznak a gondolataim...” – sandít rám megint azzal az óvatos félmosollyal, amely mintha arra biztatna, hogy ne vessünk együtt azon a furcsa, bolondos és megbízhatatlan harmadik személyen, aki ő. „Hát most majd kénytelen leszel kordában tartani a gondolataidat – felelem neki – vagy már nem akarsz kardiológus lenni?” „Kardi... micsoda? Ja, igen, persze, akarok, csak... itt ülni egyedül egész nap az üres lakásban és tanulni, ez nekem biztosan nem fog menni.” „Ha nincs kedved itt-hon tanulni – próbálok hirtelen elhatározással erőt venni a szorongásomon, a félelmen, hogy ha kiteszi a lakásból a lábát, nyomtalanul eltűnik, köddé válik, belső lényének eredendő ködszerűsége a szabad levegővel érintkezve a felszínre tör, és az első szél magával sodorja – akkor például beiratkozhatnál a könyvtárba és beülhetnél tanulni az olvasóterembe. Mit szólsz? Van egyáltalán személyid vagy akármilyen papírod, amivel igazolni tudod, hogy te vagy te?” „Volt, csak...” „Csak elvette a barátod – mondom szárazon – akkor az első dolgod mindjárt az lehetne, hogy holnap... inkább holnapután elmész az önkormányzathoz és kiváltasz egy pót-személyit, addig is, amíg elkészül

az igazi. Majd azt mondod, elvesztetted.” „Igen, de akkor nem fognak majd visszavinni az intézetbe?” Ez a gondolat megdöbbsent: eddig csak a bőrkabátos hercegtől féltettem. „Nem tudom – felelem neki – mikor is töltöd be a tizennyolcat?” „Januárban... 18-án” – teszi hozzá rövid gondolkodás után. „Az még több mint egy hónap... na jó, akkor addig kitalálunk valami mást.”

Emmával hétfő délután négyre beszéltem meg az első órát. Ötre érek haza, akkor még nem nyugtalanodom, azt csak fél hat tájban kezdem el: Emmával abban maradtunk, hogy két negyvenöt perces órát tart egyváltéban, ha fél hatkor befejezi, akkor Dorinának háromnegyedre legkésőbb itthon kellene lennie: innen legfeljebb tíz perc a Tűzoltó utca. De nem jön. Lehet, hogy beszélgetnek egy kicsit óra után, gondolom, és minden akaratérőmet megfeszítve megállom, hogy ne telefonáljak oda Emmának, ott van-e még. Micsoda örültség, gondolom, talán csak nem tűnhet el valaki nyomtalanul egy pár száz méteres útszakaszon... vagy mégis? Jövök-megyek a konyha és a nagyszoba között, odateszek egy kávé, közben gondosan igyekszem nem nézni a konyhai falórára. Majd jön, ha jön, próbálom nyugtatgatni magamat, végtére is ugyan hová mehetne? Vagy tízszer is a kezemben van a mobil, és tízszer teszem vissza az asztalra használatlanul: valahogy szégyeltem Emmát hívni, szinte látom magam előtt a gúnyos, mindentudó mosolyát. Vagy talán csak attól félek, hogy azt fogom hallani: „Ó, már egy órája hazaindult!”

Fél nyolckor nem bírom tovább: kabátot veszek, elindulok a Tűzoltó utca felé. Sötét van. tegnap a maradék hó is elolvadt, nedves, feketén csillogó járdán kenődik szét az utcai lámpák fénye. Minden világos ablak mögött ott rejtőzik a nyugalom és biztonság elveszített Édene, minden sötét kapualjból előléphet a káosz gúnyosan sziszegő és selypegő, nehéz bőrkabátos küldötte. A sarki kisboltban mintha Dorinát látnám, a hosszú haj és a dzseki stimmel, háttal áll, válogat a szénsavmentes üdítők között. Aztán megfordul: idegen arc, egy jóval idősebb nőé. A Tűzoltó utcában felnézek Emma ablakára: sötét. Mintha mondta is volna, hogy hétre moziba megy. És most? Elindulok visszafelé, közben azon rágódom, most mi legyen. Forduljak a rendőrséghez? Milyen jogn? És ha jobban meggondolom, még a vezetéknevét sem tudom.

Üres és néma lakásra számítok, de amikor kinyitom a bejárati ajtót, már onnan hallom, hogy a nagyszobában ordít a tévé. Dorina a szokott karosszékeben ül, valamit irkál egy füzetbe, amikor meglát, szélesen rám mosolyog. Szemrehányás, szégyen, ütni kész harag és végtelen megkönnyebbülés: min-

den egyszerre csap föl és ülepszik is le azonnal bennem: sok hűhó semmiért, morgom magamban, hangosan meg csak annyit: „Nahát, ilyen sokáig matematikátok? Hogy ment?” Újabb széles, szikrázó mosoly: „Irtó jól! Mindent tudtam, amit csak kérdezett!”

„Hogy ment?” – kérdezem másnap Emmától (a boltból hívtam fel, nem akartam, hogy Dorina esetleg meghallja a választ). Egy kicsit hümmög, „egész jól” – mondja végül, hallom a hangján, hogy azt latolgatja, mennyit mondjon el abból, amit gondol. „Ő nagyon elégedett volt magával” – mondom. „Iiigen... esze, az van, hamar rájön a dolgokra...” „De...?” „De amikor valami nem ugrik be neki azonnal, akkor nincs türelme vesződni vele... hamar föladja.” „Na jó, hát nem is akar matematikus lenni... azért le tud majd vizsgázni!” „Iiiigen... remélhetőleg.” „Te, figyelj, lenne még egy kérésem: nem hozhatnátok egy kicsit előbbre az órát? – kérdezem – lehetne mondjuk fél négy és öt között... Ötkor én itt bezárok, és óra után és együtt mehetnénk haza... ilyenkor öt körül már sötét van.” Hosszú csönd a telefonban, aztán Emma gúnyos és valahogy mégis részvételtjes hangja: „Felnőtt ember. Nem zárhatod kalitkába.” Elfut a méreg: „kalitkába, ugyan! Miket beszélsz! Ki akarja kalitkába zárni? Vagy nem említettem neked, hogy volt az a barátja... tudod, az a drogos. Veszedelmes ember. És szerintem már kifigyelte, hogy hol lakom, lehet, hogy figyelni a házat!” Kis csönd, aztán: „Hát jó! – mondja Emma szárazon – akkor legközelebb jöjjön fél négyre!”

Otthon a konyhában hatalmas felfordulás és égett olajszag fogad: a konyhapulton tojáshej, tejpaták és kifolyt liszt szeszélyes tócsái, Dorina szája szélén kakaó és lekvár, az ujjá végét nyalogatja, büntudatosan rám mosolyog: „Palacsintát akartam sütni, csak nem egészen jól sikerült, egy kicsit szétszakadtak. Azért így is finom, csak nem lehetett megtölteni... kanállal ettem hozzá a kakaót meg a lekvárt. Kérsz? Még van egy kicsi.” „Mi történt, nem hozta a futár srác az ebédet?” (Előfizettem neki a B. menüre a Marcsi konyhája kínálatából.) „De igen, csak nem tudtam beengedni... véletlenül elvitted a pótkulcsot. És olyan, de olyan éhes voltam és annyira unatkoztam!”

Pénteken a Tűzoltó utcában a kapu előtt várom, de nem jön. „Már hazament!” – közli Emma szárazon, amikor felszóllok neki a kaputelefonon. Amikor hazaérek, először azt hiszem, hogy nincs itthon, de aztán látom, hogy a dzsekije ott lóg a fogason: itthon van, csak bezárkózott a szobájába. „Hagyj békén!” – kiáltja vadul, amikor bekopogok hozzá, hogy megkérdezzem: csak

nincs valami baj? Talán rosszul van? „Hagyj békén te is, mindenki hagyjon békén!” „Nyisd ki, légy szíves, hoztam neked valamit, aminek örülni fogsz!” „Nem érdekel... – kis csönd, aztán: – Mit hoztál?” „Nyisd ki, majd meglátod!”

„Ez az enyém?” – bámul elkerekedett szemmel az okostelefonra. A haja csapzott, a szeme alja duzzadt, a pólója gyűrött, és gyűrött a vetetlen ág is, a paplan megcsavarodott, sarkai messzire vándoroltak a paplanhuzatától, a kispárna a földön. „Igen, a tiéd...” – a születésnapodra, mondom. „De hát az... az még soká lesz!” „Mindegy, majd akkor nem kapsz semmit, legfeljebb egy zacskó cukorkát... tudod, hogy kell használni?” „Igen, persze... egyszer már volt nekem egy ilyen, csak aztán Patrik...” „Elvette, mi?” „Igen, neki jobban kellett, hogy tudják hívni az ügyfelei, tudod, akik valami fotós munkát akartak rábízni... de azért néha megengedte, hogy én is használjam.” „Milyen kedves tőle! – mondom gúnyosan, de Dorina nem érzi meg a hangomban a gúnyt, buzgón helyesel. „De ez itt egészen az enyém, ugye?” „Igen, egészen a tied... várj, megcsörgetlek, hogy elmenthesd a számomat, és mostantól, ha nagyon egyedül érzed magad, felhívhatsz a boltban.” „Jaj, közi, köszike!” (Ó, az a mobil! Minden bajok forrása... de hát ki gondolta volna, hogy még nem felejtette el a régi telefonszámát, amikor pedig öt dologból kettőt-hármat minden alkalommal elfelejtett hozni, amikor néha megkértem, hogy délelőtt vásároljon be a kisboltban?)

„No és tulajdonképpen mi bajod volt?” – kérдем tőle, amikor már vagy húsz perce nyomkodja elragadtatott sikkantások kíséretében a különféle gombokat. Az arca elsötétül, megrándul a szája. „Az a nő...” „Milyen nő?” „Az az Emma, a barátnőd... utál engem!” „Na ne mondd!” „De igen, igen! Olyan gúnyos és lekezelő, ha valamit nem tudok azonnal... és olyan dolgokat mond...!” „Milyeneket?” „Mindegy, nem akarom elismételni... nem is akartam megmondani neked, mert te is biztosan az ő pártját fogod!” „Csak ha igaza van. Különben is, miért utálna?”

„Mert szerelmes beléd, azért! – kiáltja villogó szemmel – és irigy rám, mert én fiatal vagyok!” Az arca eltorzul a fájdalmas önsajnálattól, látom rajta, hogy mindjárt sírni fog. „Ő meg már öreg, és nem kell senkinek, és azt képzeled...” „Ugyan, dehogy, nem képzelsz semmit – próbálok nyugtatgatni, szerintem te valamit félreértettél... Talán rossz napja volt, de majd legközelebb...” „Nem lesz legközelebb! – kiáltja, és megint olyan vadul villog a szeme. Én oda többet be nem teszem a lábam!”

„Lusta – mondja Emma rosszkedvűen, amikor másnap munka után felugrom hozzá –, lusta és figyelmetlen. És nem csinálta meg a feladatokat, amiket

otthonra adtam neki. Ráadásul hazudozik. Azt állította, azért nem volt ideje készülni, mert takarítania kellett nálad meg főznie rád... még bolondnak is néz, mindennek a tetejébe! Mondtam neki, hogy ha nem hajlandó rendesen dolgozni, akkor ne raboljuk egymás idejét... mire felpattant és elrohant.”

„Igen, igen” – felelem, miközben elgondolkodva szürcsölgetem a házi málnaszörpöt, amit Emma elém tett. Milyen nyugalom van itt, milyen rendes és meghitt ez a lakás, milyen kényelmes ez a karosszék... a gondosan ápolat parketta és a bútorok, a makulátlan terítő, és hogy nyoma sincs pornak az olvasólámpák ernyőjén és a képkereteken... mindez rendíthetetlen kötelességtudásra és önfegyelemre vall, holott a magányos emberek hajlamosak elhagyni magukat, én már csak tudom. „Eléggé maga alatt van szegény... rosszul bírja a bezártságot meg az egyedüllétet” – próbálom Dorinát mentegezni. „Azt hiszem, főként a fiatalok társasága hiányzik neki... mondd, nincs véletlenül egy tanítványod, aki hajlandó lenne átvenni vele az anyagot? Valaki, akinek jól jönne egy kis pénz... mert persze rendesen megfizetném.” „Talán akad – mondja Emma némi gondolkodás után kedvetlenül – lenne egy kislány... szóljak neki, hogy menjen be hozzád a könyvesboltba?” „Köszönöm, angyal vagy!” – lelkesedem, és ahogy mindketten felállunk, megpróbálom átölelni, de Emma kifeszített tenyérrel eltolt magától, és keményen, kissé csúfondárosan néz a szemembe. Megbántottam volna? Vagy... rá gondolni is rossz... igaza lenne Dorinának?

Másnap, kevéssel zárás előtt, beállít a könyvesboltba a leendő házi-tanító – mókás kis jószág, lehet vagy százötven centi, pufók képe, csücsöri szája és vastag szemüvege van, és hullámos, vállig érő, aranyosbarna haja... leginkább egy fontoskodó mókusra emlékeztet. Jónapot kívánokkal köszön, és közli, hogy ő a Kiss Kata, a Böcskei tanárnő küldte, hogy megbeszéljük a részleteket. Meghívom egy krémesre a cukrászdába, útközben megtudom, hogy igen, több megyei tanulmányi versenyt is nyert matekból és kémiából, de azért a humán tárgyakból is jó. „Szóval maga az okos Kata” – mondom neki már a krémes fölött, mire elneveti magát... – nem, hanem Kiss Kata, de azért tudom ám, ki volt az okos Kata, a nagymamámnál van egy csomó régi Nők Lapja a padláson... és tessék nyugodtan tegezni!

Okos Katának nagyobb sikere van, mint reméltem. Azt hittem, Dorina szóba se fog állni vele (csúnya képet vágott, amikor megtudta, hogy „az az undok nő” ajánlotta), de nem: azt hiszem, ez a vele nagyjából egykorú, de tőle olyannyira különböző lény fölkeltette a kíváncsiságát. („Ne tessék

aggódni, már tízévesen én vigyáztam a kistestvéreimre, tudom, hogy kell fegyelmet tartani!” – közölte az ifjú mókus, amikor figyelmeztettem rá, hogy leendő tanítványának... hát szóval nem erőssége az önfegyelem.) Amikor Kata elmegy, Dorina csupa elragadtatás: igen, ő is ilyen lesz, ilyen szorgalmas, ilyen önálló, ilyen okos... és ő is tanárnő lesz természetesen, mint Kata, de az is lehet, hogy kutató. Biológus. Kata szerint is jó feje van a matekhoz, az nagyon fontos! De ami az irodalmat illeti, ő mintha többet olvasott volna Katánál, csak persze rendszertelenül...

Idilli napok következnek: megállapodunk benne, hogy Dorina reggelente bekísér engem a könyvesboltba, mármint ha fölébred idejében, ha nem, akkor később utánam jön, és ott tanul a hátsó helyiségben, vagy a hordozható lépcsőn kuporogva. Délben kiugrunk és eszünk valamit az önkiszolgálóban, aztán kora délután benéz érte Kata, hazamennek hozzánk és ott tanulnak. Amikor két-három órával később én is hazaérek, pattogó kérdéseket és tétova, elnyújtott válaszokat hallok a kisszoba ajtaja mögül, máskor meg nagy nevetéseket, felpattan az ajtó, Dorina a csuklójánál fogva vonszolja kifelé a szégyenkezve nevetgélő Katát, aki szemüveg nélkül, vérvörös szájával és fekete szemfestékekkel keretezett, riadtan pislogó szemével most nem mókusra, inkább rajzfilm-mosómedvére emlékeztet. Időnként hármásban társasozunk, és Kata erélyesen visszatolja a helyére Dorina bábuját, ha Dorina megpróbálja odébb csúsztatni a fenyegető leütés elől.

A boltban, amikor nincs vevő (többnyire nincsen), néha elábrándozom, mint valami kamasz: a jövőt színezgetem magamban. Ha Dorina leteszi a tanév végén a vizsgát, és miért ne tenné, akkor a következő tanévben akár be is járhat az iskolába: látom magam előtt a gimnázium egyenruhájában, látom sötét szoknyában és matrózblúzban érettségire sietni, látom, amint elegáns, fekete kosztümben átveszi a diplomáját... a következő képsorok homályosak, sem az esküvő, sem az ifjú férj alakja nem akar kirajzolódni, a következő képen Dorina már egy gyerekkocsi fölé hajol mosolyogva: boldog fiatal anya.

Közeledik a karácsony: hosszú idő után először úgy döntöttem, hogy veszek fenyőfát. Dorinával együtt választottuk ki az utcai árusnál: Dorina kiszemelte a legnagyobbat, a plafonig érőt, és nem és nem volt hajlandó engedni belőle, hiába győzködtem, hogy ketten se bírjuk hazavinni, és különben sem vagyunk már kisgyerekek, én legalábbis biztosan nem. Végül mégis ketten cipeltük haza szitkozódva és nevetgélve, időnként helyet cseréltünk, és minden tíz lépés után megálltunk, mert Dorina azt állította, a kesztyűn

át is szúrják a tűlevelek. A fát átmenetileg a teraszon állítottam föl, némi farigcsálás után sikerült beleillesztenem a rozsdás tartóba, kicsit, igaz, ferdén és billenékenyen állt, mert a tartóból hiányzott az egyik csavar, amivel a kör alakú vasszerkezetet a törzs köré szoríthattam volna. Holnap veszek egy újat, döntöttem el, de végül nemcsak tartót vettem, hanem arany, ezüst és piros üveggömböket is a régi karácsonyokról maradt két üvegmadár és a szalmából font kis betlehem mellé. Dorina elragadtatottan forgatta a kezében a gömböket, és boldogan grimaszolva nézegette magát az arany gömbtükörben: egy óriásnő orra sötét, fenyegető orrlikakkal, hátracsúszott apró áll és szempár, vagy közeledő hullámként dagadó keblek fölött végtelen messzeségben vékony nyakon ülő parányi fej, mint egy mákgubó. Tőle szokatlan buzgalommal és kitartással bogozgatta kifelé az elektromos gyertyák összegabalyodott füzérét, és addig könyörgött, amíg beleegyeztem, hogy már most, egy hosszabbító segítségével felerősítsük a gyertyákat a teraszon álló fára. Aztán csak ültünk a teraszra nyíló, elsötétített helyiségben, és néztük a fekete esti kert háttére előtt derengő kék, zöld és piros tündérfényeket: a vilánygyertyáknak nem volt annyi fényerejük sem, hogy legalább a közvetlen környéküket megvilágítsák, így mintha a levegőben lebegtek volna. Vagyis hát nemsokára már csak én néztem, mert rövidesen halk szuszogást hallottam, és ahogy odapillantottam, láttam, ahogy a lány feje lassan, mint egy hipnotizált kígyó, imbolygó félkörívet ír le, támasztékot keresve, és ahogy kicsit közelebb húzódok, hirtelen a vállamra csuklik. Érzem a nyakamon ütemes, forró lélegzetét: így ülünk vagy egy óra hosszat.

Másnap, igen, mindjárt másnap, amikor a legkevésbé számítottam rá, beütött a krach, becsapott a villám, minden összeomlott – nem, nem minden persze, csak az én hamis biztonságérzetem. Már egy ideje nem nálunk, hanem Katáéknál folytak az órák, Dorina azt állította, Kata édesanyját délutáni műszakba osztották be, és Kata nem hagyhatja magukra a kistestvéreit. De mindig megjött rendes időben, és ha mégsem, akkor hazatelefonált, hogy szeretnének elmenni óra után moziba, de ne aggódjak, este kilencre legkésőbb otthon lesz. És csakugyan meg is jött időben.

Az összeomlás akkor kezdődött, amikor délben kiugrottam a boltból, hogy megvegyem a karácsonyi ajándékát. Éppen a bőrdíszműves kirakata előtt ácsorogtam, nézegettem a táskákat, mert Dorina mintha említette volna, mennyire utálja ócska nejlonszatyrokban cipelni a cuccait. Eredetileg egy laptopot akartam venni neki, de a személyi kölcsön, amit azért vettem

fel, hogy ki tudjam fizetni Katának az órákat, már fogytán volt, legfeljebb valami jobb fajta táskára futotta a maradékból. Tétován megindultam befelé, amikor az ajtóban beleütköztem Katába, amint nagy sebbel-lobbal jött kifelé. Amikor meglátott, összerezett, de ennek akkor még nem tulajdonítottam jelentőséget. „De jó, hogy találkozunk! – kiáltottam rá, mert mintha el akart volna osonni mellettem – nem segítenél táskát választani Dorinának?” Nem, ne haragudjak, nagyon kell sietnie, hadarta, de valahogy furcsán, és kerülte a pillantásomat. „Jó, hát akkor szaladj! Persze, Dorina említette, hogy most neked kell vigyáznod a kistestvéreidre” – mondtam, mire megtorpant és rám bámult. „Nekem?” „Igen, hogy azért tartjátok nálatok az órákat” – mondtam, de már éreztem, hogy valami baj van. „Tényleg, ma hánykor végeztek?” – kérdeztem, mert szerettem volna tudni, otthon lesz-e már Dorina, mire hazaérek, hogy lesz-e időm elrejteni valahová az ajándékát, mielőtt ő is hazaér. Katának kinyílt a szája, mintha mondani akarna valamit, aztán újra becsukódott. „Ma nincs óránk” – dűnnyögte végül, továbbra is kerülve a pillantásomat – és ne tessék haragudni, de most már tényleg muszáj mennem...” Azzal elrohant. Én meg másnapra halasztottam a táskavásárlást: délután majd megkérem Emmát, segítsen választani, ő napjában látja, mit hordanak a tanítványai.

„Valami baj van ezek között?” – kérdeztem Emmától a telefonban. Dorina temperamentumát ismerve könnyen elképzelhető, hogy megbántotta valamivel Katát... vagy hogy azt képzelem, az bántotta meg őt. Kis csend, aztán: „Baj, az van – közli Emma szárazon. Nincs kedved zárás után feljönni?”

Már különben is hívott volna, mondja lassan, amikor megérkezem hozzá, Kata őt kérte meg, hogy szóljon nekem, mert ő nem akar árulkodni vagy bajt okozni. Azt állítja, Dorina azt mondta neki, te lemondad az órákat, mert nincs már rá pénzed. Kata ezt már akkor is furcsállotta, azt mondja, te korábban nem említetted neki, hogy lenne ilyen probléma, és amikor ma azt kérdezted tőle, hánykor végeznek, akkor arra gondolt, kénytelen volt arra gondolni... A keserűség: mintha a lábamba zuhanna a szívem. „Rendben – mondom nyersen, szóval ez az ő verziója... Majd otthon megkérdem Dorinát, hogy szerinte mi történt.” „Az ő verziója?” – Emma elkerekedett szemmel, döbbszent részvétellel néz rám (Istenem, mennyire gyűlölöm!) – Te még elhiszel bármit is annak a... annak a kis...” „Semmi okát nem látom, miért hinnék neki kevésbé, mint a te kis buzgómócsing tanítványodnak... Vagy éppen neked!” – vetem oda durván. Emmának könnyes lesz a szeme, összeszorítja a száját, és félrehúzódik az ajtóból, hogy kiengedjen. „Csak még egy pillanatra!” – szól utánam. „Igen?” – fordulok vissza gyilkos udvariassággal,

és ha a pillantásom ölni tudna... De nem törődik vele. „Lenne itt még valami – mondja – nem akartam elmondani, de azt hiszem, jobb, ha tudod...” „Igen?” „Dorinának az a bizonyos barátja, az a drogos... nem egy olyan magas, szőke, elég szép arcú fiatalember? Csak mert láttam őket szerda este... a Pláza mozi-ból jöttek kifele kézen fogva, és úgy láttam, igen vidámak voltak...”

Mire hazaérek, Dorina már otthon van. „Mi az, ma nem mentél Katához?” – kérdem színlelt könnyedséggel. „De, de igen, de ma már csak ismételtünk... egy kicsit korábban befejeztük.” „Képzeld, ma összefutottam Katával – mondom csevegő hangon, és közben látom, hogy Dorinának kitágul a szeme a rémülettől – és képzeld csak, ő azt mondja, hogy te már egy ideje egyáltalán nem jársz hozzá! Hogy te azt állítottad, nekem már nincs rá pénzem, hogy tovább fizessem az órákat!” Elködösülő, semmibe révedő tekintet: „Nem tudom, talán rosszul értett valamit... Lehet, hogy azt mondtam neki, szégyellem, hogy ennyit költesz rám... hogy milyen jó ember vagy...” „Szóval akkor most voltál ma nála vagy nem voltál?” – kérdem fogcsikorgatva. Kezdem elveszíteni a türelmemet. Semmi, még a hazugság sem hoz ki annyira a sodromból, mint az, ha valaki önkényesen felfüggeszti a logika szabályait, a-t és nem a-t állít egyidejűleg, és nem hajlandó elismerni, hogy ezt nem teheti meg. Ez rosszabb, mint valamilyen köznapi, emberi gyöngeségből, kapzsiságból, mohóságból vagy bosszúvágyból fakadó tenyeres-talpas gonosztett, ez a létezés támpilléreit rendíti meg, a világba és a tulajdon elménkbe vetett bizalmat. „Szóval voltál ma nála vagy nem voltál?” – faggatom kérlelhetetlenül.

Megint az a ködös, semmibe vesző tekintet. „Ma? Ma nem voltam.” „De nem azt mondtad az előbb...?” „Nem, én azt mondtam, hogy amikor utoljára voltam, akkor már csak ismételtünk...” „Na és mikor volt ez az utoljára?” – kérdem fogcsikorgató nyájassággal. „Mikor is? Szerdán.” „Úgy, szóval szerdán... Akkor most fölhívom Katát, és megkérdem tőle...” „Ne hívd föl!” – kiáltja vadul, és megpróbálja kicsavarni a kezemből a telefont. „És ugyan miért ne?” – kérdem, a telefont föltartom a magasba, ahol már nem éri el. „Mert hazudni fog!” – kiáltja szikrázó szemmel. „Igen? És ugyan miért? Talán ő is féltékeny rád?” „Igen... vagyis nem, hanem utál... utál és lenéz, mert én nem vagyok olyan, mint ő... mert nekem nincsen rendes családom!” „Ezt meg honnan veszed? Mondott valamit?” „Nem, hanem ahogy végigmért... még csak vissza se köszönt...” „Kicsoda? Kata?” „Nem, hanem az anyja, amikor náluk voltam.” „És ezért nem mentél hozzájuk többet? – kérdem némileg

megenyhülve.” „Igen, ezért... csak neked nem akartam elmondani, mert tudtam, hogy haragudni fogsz!” „Na és hol voltál olyankor, amikor nekem azt mondtad, hogy hozzájuk méész?” Megint az a ködös, elrévedő arc: „Hát csak sétáltam... erre-arra.” „Moziban nem voltál véletlenül?” „Moziban? Nem, nem hiszem... de igen, talán egyszer!” „Egyedül?” „Persze, egyedül.” „Na és honnan volt rá pénzed? Úgy tudom, egy mozijegy manapság nem olcsó mulatság!” „Pénzem? Ja igen... maradt egy kicsi a múltkor a bevásárlásból... és vettem belőle kaparós sorsjegyet!” „És nyertél.” „Igen, nyertem. Tudod, én mindig nyerni szoktam...”

Nem tudom, miért éppen ettől a nyomorult sorsjegy-históriától szakadt el nálam a cérna. „Te, ne hazudozz nekem össze-vissza! Nem is árulnak már kaparós sorsjegyet!” – ordítok rá, és ütésre emelem a kezem. De nem, esküszöm, hogy nem ütöttem meg, az utolsó pillanatban sikerült visszafognom magam, a tenyerem éle éppen csak horzsolta az arcát. „Ne cirkuszolj! – förmedek rá ingerülten, mert a tenyerét az arcára szorítja, és nyöszörög. – Hozzád sem értem! És történetesen tudom, hogy szerdán azzal az emberrel, azzal a Patrikkal találkozta.” „Nem igaz!” – kiáltja. Már nem az arcát dédelgeti, nem is nyöszörög, a szeme szikrázik, mint valami fúriának. „Ki mondta? Biztosan az a nő! Hazudott neked... de ha te inkább neki hiszel, és nem nekem...” – zokogja, és az ajtó felé rohan, de még idejében elkapom a karját. Megpróbálja kitépni a szorításomból, persze hiába. „Ülj le!” – szólok rá lehiggadva, hirtelen minden indulat elpárolog belőlem, nem marad bennem más, csak reménytelen, hideg szomorúság. „Ülj le, és most az egyszer hallgass végig! Megígérted, igaz, hogy nem találkozol többet azzal az emberrel... vagy már elfelejtetted, hogy hogyan bánt veled? Hogy megvert, hogy eladott...” „Ő már nem olyan! – vág közbe föllobbanva, ő nem...” Észbe kap, és rémülten néz rám, vajon a fejére olvasom-e: az előbb még tagadta, hogy találkozta. Talán attól fél, hogy megütöm. „Ezt ő mondta neked? – kérdelem fáradt gúnnyal. – Mert akkor biztosan úgy van. Mi sem könnyebb, mint megváltozni egyik percről a másikra...” „Igenis, megváltozott! Mert nagyon hiányoztam neki! – mondja átszellemült arccal. – Megígérte, hogy nem nyúl többet ahhoz a... tudod, mihez.” „Ja, ha megígérte, az más! Te is megígérted, hogy nem találkozol vele többet...” „Igen, de megváltozott! Lesz megint munkája, mert nagyon jó fotós! És össze fogunk házasodni, amint nagykorú leszek! És kölcsönt veszünk fel, és lesz lakásunk! És gyerekeink!” „Hát hogyne! Minden nagyszerű lesz egy hétig, kettőig... amíg újra drogoz-

ni nem kezd!” „Most miért mondod ezt? Olyan lehetetlen, hogy tényleg... hogy megváltozik, meg minden?” „Nem, nem lehetetlen – mondom lassan. – Kétségkívül van némi esélye... mondjuk egy ezrelék?” „De hát akkor...” „Viszont erre az egy ezreléknyi esélyre nem építheted fel a jövődre vonatkozó terveidet, vágok közbe, nem tehetsz úgy, mintha legalábbis kilencvenkilenc százalék volna! Vagy akár csak ötven! Azzal kell számolni, ami a legvalószínűbb! Márpedig a legvalószínűbb az, hogy minden marad a régiben, a drogozás, meg hogy olyanokra kényszerít..., ami elől már egyszer elmenekültél. Figyelj egy kicsit, hiszen értelmes lány vagy, nem olyan nehéz ezt megérteni. Ez olyan, mintha komoly adósságokba vernéd magad, vásárolnál valamit hitelre, valami drága dolgot, mert bízol benne, hogy a következő héten megütöd a főnyereményt! mert hát arra is van valami kis esély, de mennyi?” Macacsul a térdére szegezi a szemét: „én mindig nyerni szoktam” – mormolja megátalkodottan. „Igen, és mennyit? Háromszáz forintot? Ötszázat?” „Néha többet is...” „Nyilván olyankor az őrangyalod intézkedik” – mondom gúnyosan. Fölkapja a fejét: „miért, az talán nem lehet?” – sziszegi gyűlölködve. „Minden lehet... csak biztosan számítani rá, azt nem lehet.” „Nem úgy, mint te, aki más lehetőséget nem is vagy hajlandó számításba venni.” „Maradj nyugton!” – szólok rá fásultan, mert föl pattan a székből, gondolom, hogy elrohanjon. „Nem bántani akarlak... csak hallgass végig, és gondolkodj el azon, amit mondok! Elhiszem, hogy nem nagyon szórakoztató itthon ülni és tanulni... egyedül, vagy egy öregember társaságában!” – mondom fájdalmas öngúnnyal, egy másodpercig reménykedem, hogy majd tiltakozik, de nem mond semmit, dacosan mered maga elé. „Elhiszem, hogy vannak ennél szórakoztatóbb dolgok... halálos szerelem, nagy kibékülés, titkos találkák, vagy mit tudom én... de gondold át, ez egyszer józanul, hogy mi lesz így belőled! Egy kis időre, igen, talán megtartja az ígéreteit, mert fél, hogy újra faképnél hagyod... de pár nap vagy egy-két hét, és kezdődik minden előlről: elfogy a pénze, és megint elad az első jelentkezőnek... és megver, ha nem állsz kötélnek! Vagy rákapsz te is a drogra, hogy el tudd viselni ezt az életet! Harmincévesen úgy fogsz kinézni, mintha hatvan lennél... mint azok a szerencsétlen vénasszonyok az aluljáróban!” – kiáltok rá, és közben utálom magamat: Istenem, úgy beszélek mint egy zsarnok családfő valami régi szindarabban. „Te most kaptál egy lehetőséget! – folytatom kenetteljesen, még mindig a hajdani családfő modorában. – Csak élned kell vele! Tudom, nehéz gyerekkorod volt... szörnyű dolgokon mentél keresztül, de emberi lény vagy... van szabad akaratod és józan eszed! Tudom, hogy most unalmas meg kellemetlen dolgokat mondok, hogy nehéz erőt vened magadon, nehéz lemondani a

kedvenc ábrándjaidról, amikből úgysem lesz semmi, és ezt a szíved mélyén te is tudod... és a saját kezébe venni a sorsodat! Csak rajtad múlik! Én persze segítek mindenben, amiben csak tudok. Talán már észrevetted, hogy nekem ez sokat jelent... sokat jelentesz. Nálam ellakhatsz, ameddig csak akarsz... vállalom a taníttatásod költségeit. Ne, ezt most ne!” – háritom el, mert a nyakamba ugrik, jobban mondva ültében átkulcsolja a nyakamat, és valamit susmorog, hogy milyen jó ember vagyok. – „Most menj a szobádba és gondold át! Én nem vagyok az apád, nem erőltethetek rád semmit... de gondold végig, amit mondtam, és ha döntöttél, szólj!”

Vacsorázni nem jön elő, és én sem zörgetek be hozzá: utóvégre én magam mondtam neki, hogy csak akkor jelentkezzék, ha már döntött. Én sem bírok egy-két falatnál többet lenyelni. Lefekszem, olvasni próbálok, de nem megy. Leoltom a kislámpát, a kertre néző ablak mögött ott világítanak a zöld, kék, piros fények. Valami nyugtalanság – szorongás? büntudat? vagy csak egy újabb hidegfront? – nem hagy elaludni. Lehet, hogy túlságosan kíméletlen voltam vele? Lehet, hogy olyasmit kívánok tőle, amire nem képes? Az unalom, az egyedüllét, a rendezett élet monotoníája... lehet, hogy ez nem való mindenkinek? Egykori kalandorok, hősök, szentek, híres szerelmesek... lehet, hogy ők is ilyen fából voltak faragva? És lehet, hogy nem is az ő kedvéért akarom, hogy megváltozzék, hanem magamért, hogy elmondhassam: tettem valamit? De ha nem sikerül megváltoznia, mi lesz így belőle?

Félálomban hallom, hogy nyílik az ajtó: halk, mezítlábas léptek közelednek az ágyam felé, egy pillanatra átfut rajtam a rémület: mi az, talán meg akar ölni álomban? Lehet, hogy kés van nála? Aztán csak azt érzem, ahogy a forró, vékony test befurakszik a paplan alá és szorosán hozzátapad az enyémmhez, a két vékony kar görcsösen átfogja a nyakamat, a könnyektől nedves arc az enyémmhez simul, a sírós hang azt dadogja, hogy ne haragudjak rá, ő próbál olyan lenni, amilyennek én szeretném, de ha egyszer nem tud... Nem, nem érzek testi vágyat, csak végtelen gyöngédséget, a felcsúszott hálóingét gyöngéden visszahúzogatom a combjára: „nem tudsz vagy nem akarsz?” – dünynyögöm, érzem, ahogy megmerevedik a karomban, „semmi baj – mondom – ha nem, hát nem, olyannak szeretlek, amilyen vagy... de most már aludj szépen!” Elfészkel mellettem, az oldalára fordul, és a következő pillanatban már alszik is, hallom a szuszogását. Hanyatt fekszem, a lábam hozzáér az övéhez, végtelen megkönnyebbülést érzek, és soha nem ismert békét: félálomban még átfut az agyamon, holnap megkérdezem egy ügyvéd ismerősömet, mit kell tennem, hogyan hagyhatnék Dorinára valami életjáradékot, hogy akkor is biztonságban legyen, ha én már meghaltam.

Reggel, amikor elindulok a könyvesboltba, még alszik. Visszaterítem rá a paplant, amit lerúgott magáról, amíg reggeliztem, óvatosan megcsókolom a feje búbját, nem ébred föl rá. Délelőtt Emma hív föl a boltban: „na, mi újság?” – kérdezi. „Minden rendben!” – rikkantom vidáman, mindent megbeszeltünk. „Igen? – kérdezi hűvösen – akkor jó!” És leteszi a kagylót. Eh, bánom is én Emmát – gondolom – most, hogy Dorinával minden rendben van köztünk, már nem is gyűlölöm annyira, inkább csak mosolygok rajta. Délután majd elmesélem Dorinának, milyen csalódott volt, amiért nem sikerült éket vernie közénk. Munka után megveszem neki a táskát, amit az eladó kislány ajánl, valódi bőr, nem marad jóformán egy fillérem sem... muszáj lesz megint eladnom egy képet, hogy fussa legalább a karácsonyi vacsorára. „Hahó, megjöttem!” – rikkantom, amikor belépek a lakásba, semmi válasz. Elment volna itthonról? A dzsekije nincs ott a fogason. Talán vásárolni ment: a táskát gyorsan elrejttem a beépített szekrény aljába, ott nem fogja megtalálni karácsonyig. A hűtőben ott van felbontatlanul a fóliás sonka és a vaj, a kávéfőzőben ott penészedik a tegnapi zacc, úgy veszem észre, a tejből sem hiányzik: nem is reggelizett volna?

És egyáltalán: hol lehet? Benézek a szobájába: az ágy persze vetetlen, a szekrény félig nyitva, a polcra eltűnt a fehérnemű, az összes zokni és a három pólóból kettő, az akasztós részből hiányzik a hosszú szoknya – nagyjából annyi holmi, amennyi elfér egy nejlonszatyorban. Vagyis alighanem több napra ment el – vagy végleg? Végigjárom az összes helyiséget, valami jel után kutatva, de nem találok semmit. Hacsak azt nem tekintem jelnek, hogy az ajtó mellett a görbe szögön ott lóg a pótkulcs, és a könyvespolcra hiányzik az Andersen.

Föl-alá járkálok a lakásban, a telefonommal a kezemben, hogy azonnal észrevegyem, ha sms-em érkezik, de nem jön semmi. Nyolc körül nem bírom tovább: elindulok találomra a városban. Jeges szél fúj, de most legalább van rajta dzseki és meleg pulóver... Elmegyek egészen addig a bizonyos vendéglőig a vasút mellett, ahhoz nincs türelmem, hogy le is üljek és rendeljek valamit, csak körülnézek: nincs ott persze. De hazamenni sincs kedvem: benézek a váróterembe, álmos, magukba süppedt emberek várják a vonatot. Ha lenne nálam elég pénz, most én is elutazhatnék, találomra leszállhatnék valahol, kivehetnék egy szobát egy panzióban, itt hagyhatnám magam mögött a szorongást, a hiába való várakozást, a minden telefoncsöngésre, minden járókelő lépteinek zajára megújuló csalódást. Továbbmegyek, végig a hosszú

Berzsenyi utcán, el egészen a parkig: a vasúti aluljáróban, ahol állok, teljes a sötétség, a kis tér túloldalán a házak kögírlandjai és tornyocskái száz év előtti, füstbement vágyakról és reményekről árulkodnak. Fejem fölött mennydörögve elhúz a tíz óra húszas gyors. Megfordulok és hazaindulok.

Egész hazaúton azt bizonygatom magamnak, hogy még nem jöhetett vissza: majd ha már nagyon fázik, ha kifogy a váltás ruhából, és nem lesz hol ki-mossa a szennyest, majd akkor... A kutyás nő azóta biztosan talált magának másik segítséget, az intézetbe meg nyilván nem akar visszamenni. Ezekkel a gondolatokkal vigasztalom magam a következő két, hiábavaló várakozással és esztelen reménykedéssel töltött estén. A harmadik nap késő délutánján csöngetnek. Annyiszor hallottam már képzeletben ezt a hangot, hogy nem tudom elhinni, most csakugyan hallom. A kaputelefon persze megint rossz, kapkodva belebújok a kabátomba, siettemben alig találok bele az ujjába, és kirohanok a kertkapuhoz.

Valami ócska kötött sapkát visel, mélyen a homlokába húzva, azért nem ismerem meg az első pillanatban, pedig most is ugyanaz a vedlett bőrkabát van rajta, ugyanaz a mocskos, derékig érő sál. Mit keres itt? Dorina nincs itthon, mondom gorombán, és ujjongó káröröm fog el: ezek szerint mégsem ment vissza hozzá, ha ez itt keresi! De az örömöm rövid életű. „A ruháért jöttem” – sziszegi a fojtott géphang. „Tessék?” Egy pillanatig egyáltalán nem értem, mit akar. Honnét tud a ruhákról, ha Dorina nem ment vissza hozzá, és egyáltalán, mit akar velük? „Az a cucc az övé... ő kapta, nincs jogod visszatartani!” – folytatódik a sátáni selypegés. „Na, eredj a pokolba!” – förmedek rá. Csak azért nem fordulok sarkon és hagyom faképnél, mert még mindig azt remélem, megtudom tőle, hol van a lány. „Persze, azt képzeled, visszamegy hozzád! – folytatja, és a hangja tele van megvetéssel. – Azt hiszed, nem mondta el nekem, hogy miket csináltál vele? Hogy bezártad, megverted, hogy fogdostad, hogy arra kényszerítetted, öltözzön be mindenféleképpen...” „Na, ide figyeljen!” – mondom neki halkán, nagyon tagoltan. – Ha nem tűnik el innen két percen belül, hívom a rendőrséget! Annak a kis kurvának meg megmondhatja, hogy a holmiját kidobtam a kukába... és hogy ide többet be nem teszi a lábát!” Végre sarkon fordulok, besietek a házba és kulcsra zárom az ajtót. A teraszra nyíló üvegajtón látom, hogy még ott ódöng egy darabig, aztán végleg eltűnik.

A fejemben mintha végtelenített magnószalagon menne tovább az a fojtott sziszegés: mi volt ez? Újabb hazugságok sora, vagy valami mélyebb igazság, a rossz lelkiismeretem hangja? És ha igen, vajon miért rossz a lelkiismeretem? A ruhákat bedobom a városban egy ruhagyűjtő konténerbe, a

táskát elküldöm Emmával Katának. Nem, nem akarok nála karácsonyozni, háritom el Emma kínálkozását, kaptam a boltban egy kis év végi jutalmat, elutazom belőle pár napra.

Furcsa, álmaimból ismerős kisváros panziójában töltöm a karácsony estét. A társalgóban van valami műsor, de én inkább csavarogni indulok, a szűk utcákban kékesen világít a hó. Az ablakokban kék-piros-sárga villanygyertyák égnek. A főutca elhagyatott újságos bódéjának üveglapja mögött a lapok címdoldalán piros bikinis, Mikulás-sapkás szexbomba, celebek szőke kisgyerekként a karácsonyfa alatt, és a felirat: „Borítékos sorsjegy kapható!”

Viszont pót-személyit mégiscsak csináltathatott magának, mert az igazi pár nappal szilveszter után érzik meg az én címemre: ezt adhatta meg bejelentett lakhelyként. A 18. születésnapja nem januárban lesz, hanem még áprilisban volt: igaz, a 18-a stimmel. A keresztnéve viszont nem Dorina, mint hittem, hanem Anna. Csak így egyszerűen: Anna. Egy ilyen hivatalos papír talán csak nem hazudik...

A novella első részét előző számunkban közöltük.

© Fortepan, Győző József

1940, Budapest, Németvölgyi temető (ma Gesztenyész kert)

Ayhan Gökhan

TAPINTATOS HANGZÁS

Izsó Zitának

A beszéd valósága kizárja a beszédterhez tartozó személyt.
A beszédter szükségszerűen valóság, mint gyenge hangszalag
és beszéd gyerekkora közti kötődés. A száj és a fogak egy megható
ámítás személyisége. A beszéd, mint hajó himbálózása a nyílt vízben,
a szájban létező harminckét gonosz fog a hajón ülő és remegő
sok idegen gyerek, mozgás keltette hang a beszélgetés
akusztikája. Gyerekmozgás és sírás
elnehezítette hajó kitettségek híre egy kikötő vagy
lóversenypálya mellett épült árbócmúzeum emeletéről minden,
csak nem valóság. A beszéd látszatképek és félreérthető, akár
a hajón elhangzó kisebbségmondatok, a sírást beszéddé artikuláló,
gyenge próbálkozás. A szorongással azonos gyerek nem
kiállítható, bár tárgy, térbeli elhelyezés nélkül. A beszélgetés
kudarca ítélt művészet, elvek tévedése, műalkotás.
A beszélgetés kudarca ítélt művészet, elvek tévedése, műalkotás?
Ha a valóság célravezetőbb lenne,
a beszéd és sírás láthatóvá tette gyerekarcon kívül
a jóindulat tapintatos hangzása
tartaná életben.

GYÓGYÍTÁSISTEN, BETEGSÉGISTEN

A betegség istene a megalázó istenségek sorából is kiemelkedett. A gyógyítás szentélye körül minden szál fű áldozatul esett a betegség istene terjesztette járvány haragjának. Szál fű nem maradt ép, ember nem maradt ép, a gyógyítás istene megakadályozandó a kártékony fejleményt: a méhszáj körüli hússal kívánta elérni, enyhüljön a betegség istenéből származó gyűlölet. Mint udvarias lakomán, kínálgatta szégyellt magáért szégyentelen magát. Ezen a módon gyógyszer tár lángol pillanatok alatt, ahogy a betegség istenének hivatalos dühe, megejtő pillanatok alatt. Égő gyógyszer tárból eredeztetett mérge füstje a tisztánlátást akadályozta meg a gyógyítás istenének, aki a betegség istensége előtt megalázkodott: az öncsonkítás a betegség istenének is sok volt, öncsonkítást nem tűr egy istenség. Megmérgezte a gyenge istent büntetésből, a méhét megtámadó járvány gyorsan elvégezte a rá váró munkát: belső szerv nem maradt ép, éppen nem maradt belső szerv. A betegség istenére váró feladat teljesült: a gyógyítás istenének szentélye körül szál fű nem kap érintést, emberi kultúra meg nem fogan, a betegség istene olajfa levelein tenyészik, haragja gyönyörű, mint ingerlékeny alváshiány.

SZORONGÁS- ÉS PERVERZKÓRUS

Kódolt szorongást hajlam mentsége nevez meg.
Szorongás és páni félelem a legbelső szerv.
Érzékszerveim hetedik köztársasága felszámolta magát.
Hány kiló sperma az egészségesekben, és hány kiló bennem?
Lehet, valamit a személyemről kellene mondanom.
Életkörülményem a figyelem áldozata, nedves,
túl sok mindent vesz észre a szem, amit a tekintet szárazon
szabadon hagyott. Lehet, valamit a személyemről kellene
mondanom.
Hátsó lábánál összekötött, fejénél megcsonkított
tetem először egy újszülöttre emlékeztetett, majd közelebb

új kérdés nem létezett: állati pózban felejtett újszülött.
Hasonló esetet addig a szerencsés megtaláló nem is észlelt.
Annyi véletlent hordoz az élet, elhasznált hullámok teteje
söröshordó-méretű szennyeződést. A taxi hátsó ülésén hagyott
dobozban talált testrészek kiszolgálták az európai norma
támasztotta elvárást, gondosan becsomagolták és külön-külön
felirattal látták el őket, nem bíztak a véletlenben, az összekeveredést
meg nem bocsátotta volna senkinek a brutalitás.
Egyes pesszimista vélemény nem tartja kizártnak a vizekbe került
láthatatlan fertőzést, a biológiai úton lebomló sok kis egzisztencia
higiéniailag veszélyesen fertőzésorientált.
Egy nyári napon feldöntött asztal mögül több év után előkerült kisfiú
a hihetetlenség vagy a keresztény csodák gazdaságos terméke?
A kukában talált csecsemő magányossága az enyém, s a babatesten hagyott
érintést kellene, kiállításon láthassa a közönség, mert a negatív simogatást
többértelműsége izgalma legitimálja.
Apám azt mondta, pohár vizet nem kapna tőlem, ha betegen feküdne
az ágyon. Apák jóstehetsége, apaölforma jósda. Másnál a kés végén
édesapa, majd disznók emésztéspróbája, tűnjön el here meg termékenység.
Oidipusz király miért nem védekezett, hogy egy csecsemőgyilkosság-kísérlet
nem királyhoz méltó, és azt kapta a vén geci, amit megérdemelt.
A királyi rangra emelkedett jövődöbéli apa előre tudta,
egy fiútól nem várható pohár víz, érzékenyen meghámozott narancs.
A bevásárlóközpontok kultúrpalotáiban a kamerák mögött ülőkről
a perverz fantázia ad hírt. Igalomba jön a kiszámítható mozgást
ismétlő tömeg a megfigyeléstől, ha valakihez régóta nem kötődik megszólítás,
nem érez-e megkönnyebült intimitást és törődést, ha figyelem kíséri
a kamera mögül, anélkül, hogy különösebben zavarna?
Apró istenkék figyelme a bevásárlóközpontok kultúrpalotáiban
a kamerák mögött elhozhatja a megváltás földön beváltott ígéretét.

José Luís Peixoto

Városfotók

COIMBRAI ANZIKSZ (FOTOGRAFIA DE COIMBRA)

Coimbra város és vasárnap délutánonkénti reménykedés.
A zakó zsebében felejtett notesz Coimbra.
Coimbra antik tekercset ábrázoló fotográfiák,
amit ott felejtettek egy fiókban. Mégis amikor beszélünk,
Coimbra nagyon is van és futkos a szünetben. Van olyan levegő,
amit csak Coimbra lélegez be. Van szív a mellkasában, hogy verjen,
és ez olyan isteni csoda, amely túllép istenen.

STOCKHOLMI ANZIKSZ (FOTOGRAFIA DE ESTOCOLMO)

Júliusban, éjjel, amikor mégis nappali világosság van,
Stockholm én vagyok, amint nézlek messziről, ahogy babrálsz valamit,
anélkül hogy észrevennél. Éppen csomagolni találsz,
én meg éppen feküdni találok, nem magyaráznám a stockholmi
nyugalmat, csak érzem, ahogy a fénypászma
a bőrömhöz ér. Stockholm mindig is ösztökélt, hogy
használjam a fejem. Tartok tőle, hogy nem búcsúztam szépen
Stockholmtól. A birtoklás nyugalma és
az ebbe a bizonyosságba vetett hit szintén Stockholm.
Ennek a szemfényvesztésnek a leleplezése már egy másik város története.

MADRIDI ANZIX

(FOTOGRAFIA DE MADRID)

Madrid örökre kísérteni fog. Évek kellene,
hogy megértsem azt, ami csakis az évek
távolodásával történik. Ezért amondó lennék,
hogy Madrid örökre kísérteni fog. Nem tudom, hogy
hogyan értettük meg egymást. Madrid és én nem
ismerjük egymást valami jól. A lényegét tudjuk,
a többit kitaláljuk. Ahogy az én életem,
úgy Madrid élete is, már sokféle formát öltött.
Viszont ha találkozunk, mindig
ugyanúgy becézzük egymást. Becsüljük egymásban
a hegeket és a kor apró jegyeit.
Nem kergetünk célokat, fáradtak vagyunk.
Madrid és én csak egy ágyat akarunk, de
ha nincs, beérjük a padlóval is, és ha
az sincs, beérjük egy öleléssel.

RIÓI ANZIKSZ

(FOTOGRAFIA DO RIO DE JANEIRO)

Ne várj rám, Rió de Janeiro. Te nem voltál sosem,
ahogy nem voltam én sem, amikor hallgattuk a saját hangunkon
a meccsközvetítést. Veled valahogy függőben maradt
minden ítélet, amit hoztunk az életről, minden döntés.
Veled az éhség vagy a szomjúság. Két kezedd fogod
a karom, Rio de Janeiro, mert kell neked a bizonyosság,
hogy itt vagyok. A kezednek valahogy többet kéne tudnia,
Rio de Janeiro. Én vagyok a fényed egyetlen kísértete.
Én vagyok a láthatatlan láthatatlan. És erről a sehol sincs helyről
kérek, csak hogy ne várj rám, Rio de Janeiro,
ne várj rám.

BUDAPESTI ANZIKSZ

(FOTOGRAFIA DE BUDAPESTE)

A pesti látnivalók és utcák az okai, hogy rossz útra vittem azt az egészen nagyszemű lányt. Olykor eszembe jut Pest, de valahogy csak apróságokról: hajtűk, a tükör előtt vágott grimaszok. Amikor Budapest és én kéz a kézben sétáltunk, az éjszakai fák koronájára egy kis igazságosságféle költözött. Ilyenkor nem voltak emlékeink, olyanok voltunk csak, mint a hóban lábnyom. Pestnek nincs megoldása. Telnek majd a századok, és titkokkal tele fogunk meghalni.

ZÖLD-FOKI-SZIGETEKI ANZIKSZ

(FOTOGRAFIA DA CIDADE DA PRAIA)

A zöld-foki-szigetiek a banán és az édes uzsonnák gyermekei, amikor késődélután felébredek. A Zöld-foki-szigetek csupa napfény és részletgazdag ajak. Egy napon a Zöld-foki-szigetek és én elaludtunk csókolódzás közben. Ez az álom volt a szigetünk kellős közepe. Úgy kívántuk, hogy maradjon sokáig ott messze, hogy mindig emlékezzünk mindenütt, van olyan, hogy így ér véget a délután: a hullámok szétterülnek a homokon, és a hullámok szétterülnek a homokon.

FORDÍTOTTA MOHÁCSI ÁRPÁD

© Fortepan, Veszprém Megyei Levéltár/Klauszer

1915

Az értelem tört emléktükrei

FERENCZ GYŐZŐ: MA REGGEL ELTÚNT A VILÁG

What's in the brain that ink may character
Which hath not figured to thee my true spirit?

Shakespeare: 108. Szonett

[...] az egész
világból semmi sem marad, csak
tükörszínhátéka agyadnak

Szabó Lőrinc: *Embertelen*

A két mottó közös kulcsszavát Ferencz Győző is leírta, orvosi-latin terminussal: „Vagyok, vagyok, hogyne volnék, / Van fönt cerebrum, valahol még” (*Túl sejtethető határokön*), hogy aztán a továbbiak során az eleve bizarr megnevezést addig kommentálja, vagyis addig boncolja és ragozza (hogy megértsük: „A döntésnek nem csak nyelvtani vonzatai lennének”, olvassuk egy másik versben) (189), míg a második sor magasan *föltre* helyezett megjelölését előbb egy saját maga által folytonosan megtapasztalt „nincs”-be „szakítja” „át”, majd, tulajdonképpen pontos anatómiával, a „semmi” megjelenítéséig vezeti: „Mint fantomvégtag-fájdalom”. Ihletének

a lényege szerint a kötet* számos önmeghatározást tartalmaz, de bizonyára ez a legfontosabb: Szabó Lőrinc és különösen a *Te meg a világ* (1932) féltávoli példájának a nyomában Ferencz Győző kötete határozottan és következetesen az értelem, az *intellectus* lírai alkotóerejének az eszményében keletkezett, vagyis az értelem lírai alkotásának a számára megadatott lehetőségeit *ismeri meg*

* Itt azonnal jeleznem kell, hogy ennek az ismertetésnek a megírásakor nem tartom meg a szakma alapvető szabályát. Nem Magyarországon élek, Ferencz Győző korábbi köteteit nem ismerem. Ezt barátok hozták el nekem, és olyan erős benyomást tett rám (és hát mindenesetre: az új versek mellett életmű-válogatás), hogy megkísérlem a megengedhetlent: a hat kötet előzményének kiiktatásával egyetlen, zárt kötetnek tekintem és ekként elemzem.

Válogatott és új versek, Gondolat Kiadó, 2018. 264. oldal.

(28), és én az alig rejtett ígét pontosabbnak tartom: ezekre ismer rá (9, továbbá a sokféleképp visszatérő Mnemoszüné-változatok) amennyiben az ige valamilyen hajdan ismertnek, de a térben-időben eltűntnek a szándékos újramegszerzését, *visszatalálását* (174) jelenti a közvetlennek látszó önbemutató vagy önelemzés, a portré, az optika, a grammatika, az architektúra, a kvázi-filozófiai elmefuttatás vagy esetleg a történetelbeszélés különféle területein. A járatos olvasónak persze rá kell ismernie e területek közös, vagy éppen *köztes* (146, 240) meghatározottságára: tudjuk, hogy Szent Ágoston a pályáját taglalva „a saját lelkét” s „Istent” kereste és „semmi más”, a középkorban a „grammatica”-t a „divinitas” mellett tanították (közbevetném: Frege óta ismét), az újkor kezdetén a filozófusok *Optikát* írtak, hogy megértessék az univerzum észlelését vagyis a létezését, az építészetet kedvvel szokás a teremtő gondolat emblémájának tekinteni, a Biblia pedig mindenekelőtt egy örökké újra elbeszélte történet – vagyis ezek a versek a „szellem” (163) mindenkor egyetemes keresésének a hagyományos témáiban íródnak. De az olvasónak persze egyszersmind arra is rá kell ismernie, hogy a versek, jeleként e költői alkotó szellem lényegi antinómiájának, feltűnően sokféle témában íródnak, az egyik mondjuk a szó-„konstrukció” (93,

230) technikai-nyelvtani allegóriája (*Könnyűfém szerkezetek a költészetben*), egy másik pedig panegyricus egy barát „meta-létezés”-éséről (*Jövendő évek elé*). A költő pedig nem hogy egyneműsíteni törekedne intellectus-ának a szöveg-teremtőményeit (a helyes megértés kedvéért: amiként Szabó Lőrinc például a kötetében törekedett erre és az „agy” „munkálás”-ának [*Célok és hasznok között*] a retorikája jegyében a tematikai közömbösséghez közeledett), hanem valósággal tüntetően ismertet rá a sokféleségükre, az egyes versek, esetleg verscsoportok között mindent megváltoztat, a retorika menetét, a képek szerkezetét, a szöveg ritmusát, és hogy még látványosabb legyen, még a sorok hosszúságát is, olyanoktól, amelyeket a lehetetlenségig („három tizedesig”) (153) lerövidít, olyanokig, amelyeket a lírának az epikát érintő határáig elnyújt.

A „mutatvány”-os (215) bravúrkedve? Nyilvánvalóan az, de annak a folytatásaként, ahogy Babits (akire Ferencz rejtetten, de többször utal), aztán Weöres (akinek viszont nemcsak rejtetten, hanem nyíltan is hódol, jó okkal, mivel például a *Szakadás* [179] című vers, amelyet én a kötet egyik legnagyobb alkotásának tartok, bizonyára nem íródott volna meg Weöres szöveg-fűgáinak példája nélkül), újabban pedig Tandori (akit

csodál, még ha kevéssé követi is, inkább csak *hommage*-utánköltéseket ír a nyomában) a magyar lírába bevették: az alkotói szuverenitás megnyilatkozásaként. Ferencz viszont, tőlük eltérően, nem sugallja és érzékelteti, hanem, manapság mégiscsak meglepő módon, *expressis verbis* visszatérően tematizálja, hirdeti és vállalja önnön költői mindenhatóságát – nb.: a pálya utolsó szakaszában keletkezett két versben Ady előtt hajt fejet (217, 230). Körülbelül a kötet közepébe egy laza és persze kronológiailag se mindenütt pontos, de feltétlenül szándékosan szerkesztett tömböt helyezett, amelyben a versek sorozata a költői elhivatottság lehetséges vagy lehetetlen változatait fogalmazza meg. A kezdővers látzólag aktuálpolitikai tárgyú, de Ferencz joggal írja le mottójául Jeremiás próféta egyik sorát (107); és aztán „[P]róféták” „jelenés”-éről ír (118), ezt közvetlenül követően olyan verseket helyezett a kötetbe, amelyeket Dante, majd Jézus modelljére írt (123, 125), majd határozottan ugyanennek az elhivatottságnak jegyében a saját alkotói erejében (adott kontextusban: a nemzőerejében) is egy „felső parancs”-ot (129) nyilatkoztat ki, kicsit később önnön alkotói sorsát Vörösmarty-parafrazisként fogalmazza meg (123, 125, 146), és a tömböt a verssel zárja le, amelyet József Attilának (és pl: az ő „pusztulás-prófécia”-inak) (150) a megidézésére szentel – még ha

persze azt sem mulasztja el, hogy a próféta depravált alakját: „egy márdárcsontú öregember révületben” (121) is megjelenítse; és jelzem, sokkal későbbre helyezte ugyan, de van verse, amelyben alkalmat talált, hogy a „testet öltött szellem” (kontextuálisan: Ruttkay Kálmán) köszöntésére szentelt hosszú szöveget a „halhatatlan” (164) szóval fejezze be, és jelzem azt is, hogy néhány helyen bizonyosan Pilinszky apokrif mártíriumának a szavait akarja visszahallatni (73, 75).

Az elhivatottság-tömböt záró József Attila-versben megint csak ő maga leírja a „klasszicitásom” (150) terminust is – amelyet alig lehet túlbecsülni. Valóban, miként költői elhivatottságának, úgy alkotói ihletének is van egy határozottan klasszicista (és olyan címekeket olvasva, mint *Ködfoltok a láthatár peremén*, senki nem értheti félre, ha azt írom: konzervatív) alaprétege. A jegyeket említem, amelyekre nyilvánvalóan rá kell, hogy ismerjünk – persze, túlságosan is nyilvánvalóan ahhoz, hogy akár az első szótól kezdve ne lássuk antinomikus értéküket is. Verskompozícióit jól követhető ívben vezeti és zárja le; képeit (de itt azonnal közbe kell vetnem: sokkal inkább *képz[e]l[e]teit*) olyan hosszan kidolgozza, hogy ekként ismételtlen még a *tükrözésüket* is lehetővé teszi;

bármit szóljon is: meditációt, törté-
nést vagy akár pillanatképet magá-
ról, mindegyik változatban végül is
hibátlan szintaktikájú mondatokat
ír; feltűnően sok sort, illetve monda-
tot, alig túlzok, Petőfi és Arany ko-
rára emlékezetően rímeltet. És még
tovább: szokatlan mértékben fordul-
nak elő olyan versek, amelyekben a
szöveg az Én valamilyen megszólá-
lásából vagy megnevezéséből indul
ki; és ez az Én szintén igen gyakran
különösen hagyományos témákban
és motívumokkal nyilatkozik meg:
dal, ének, víz, sötétség/világosság,
test/lélek, falak, idők, persze igen
gyakran magát a lírai szólást tematizál-
ja, és alig hihetni, de két egymást
követő versben a szerelmet és a poli-
tikát választja témájául (*Kihűlt salak*,
Kisebbségben, az utóbbi egyébként
fölötte keserű Kölcsey-parafrázis).

Valóban, tévedhetetlenül *ráisme-
rünk* (47, 231): csak az értelem, a „ce-
rebrum” ihlete képes a teljes terem-
tést ilyen világosan megfogalmazni
– de akként és azért, hogy követke-
zetesen vagyis követhetően minden
egyes elemét, és így végül önnönma-
gát bárminő teljességtől és bárminő
világosságtól megfosztottan „rés”-
ekben (pl. 165, 181, 231), „kihagyá-
sok”-ban (67, 201), *hasadásokban* (83,
165), illetve „szürkeség”-ben (pl. 44,
és szinte túl gyakran visszatér), *elfosz-
lásban* (102) és „vakító üresség”-ben
(165) *jelenítse meg*, kár, hogy nem le-
het azt írni: *jelenségítse meg*. A kötet,

tehát az, amit Ferencz Győző az élet-
műve foglatának tekint, ennek az
– mert világosan artikulált, azért *ki-
bogoZHatalan* (151), „áthatolhatatlan”
(184) (másképp, egy szerelmi emlék
alkalmából: *megoldatlan-megkötetlen*)
(136) – oxymoronnak (oxymoron-
elvnek-ráismerésnek-ragozásnak) a
jegyében teremtődött, a nagyon ke-
vés tisztán hódoló-köszöntő vers ki-
vételével (és még azokban se egészen
egyértelműen) minden verse oxymo-
ron-teremtmény. „Fogom-e monda-
ni valaha is” (*Alig hagy nyomokat*),
így hangzik az első vers első sora,
„[...] üresen / Marad minden kihul-
lott papírdarab” (*Januári nap*), ezzel
a kijelentéssel ér véget a verseknek,
illetve a versek sorának lényegük
szerint végeérhetetlen *konstrukciója*,
a keresztény hívő fohászának a para-
frázisa szerint az Isten-Én / Én-Isten
„kifürkészhetetlen” „teremtés”-e
(*Az én Istenem*).

„Kép” (pl. 7, 83, 102) – „képzel(e)t”
(58, 128, 203) – képlet (e legutóbbi
rejtett, de félreismerhetetlen szó,
ehhez még nem is kell hozzáolvasni
a verseket, amelyekben egy „egyen-
let”-et, vagy éppen egy „kombinato-
rika”-i feltételezést fejt ki) (227, 71);
„jelek”, sőt „gondolatjel” (241, 215)
– „jelen” – „jelenidő” (163, 22) – „ki-
jelöl” (23, 90) – „jelentés” (III) – „je-
lenés” (118), „jelezni” (182); sőt: „fo-
galmam” (65) – „falak” (65, 166), (mert
hiszen ezek összetartoznak, lévén,
hogy a „fal” tárgy-neve a „szavak”

terminust *visszhangoztatja* és nem kevesebbszer, mint hatszor): ezekben a megalapozottan vagy önkényesen kialakított és variált szemiotikai sorozatokban (például a „jelenet” és a „jelmez” szavakat is beleírja) (114, 118) határozza meg Ferencz minden szólásának a magját – a tudományos terminológia határáig pontosan, vagyis végső soron „egyre értetlenebbül”, így írta 1988-ban (60), *őszeilleszthetetlenül*, így írta 2011-ben (230). Valóban, szövegei sohase autonóm képekkel kezdődnek, de nem is tárgyak és történések valamilyen már jól megragadható általános értékének a megfogalmazásával (nem állom meg, hogy ne hívjam fel rá a figyelmet: pazar önelemzést-önparódiát írt erről a Margócsy Istvánt köszöntő vers alkalmából [*A kezdőpontokról, végződés nélkül*]) –, hanem *jelenségekkel* a képi és a szemiotikai, az ő megfogalmazásaiban inkább: a képi és a nyelvtani létezés között, egy másik visszatérő terminusa szerint, a kettő „határ”-án (36, 58, 62, 63, 86) kell rájuk ismernünk (talán távoli, szemiotikai folytatásaként annak, ahogy Szabó Lőrinc a fenomenológiai gondolkozást érvényesítette a tárgyak megláttatásában). A korai években például egy *féluton esett* majdnem-történés (10), egy *beesési szög* (119) vagy éppen a *kihajítandó könyvek* (77), a későbbi években például egy *vizes pad* egy *sivár* és *csupasz hátsókertben* (181), a *lakások elhomá-*

lyosodott alaprajza (236) vagy egy aszszony megmerevedett álló-látványa (240); továbbá mindegyik korszakban egy világosan artikulált, ámde alig értelmezhető *kijelentés*: „Mintha két rétege volna” (105), „Elevenebbek az árnyak, mint az élők” (238). És persze az egész életműben az „Én”, és éppen az ő vonatkozásában különleges érvénnyel; végre is igen hamar megírta a négysoros tanverset az Én az abszurd irányába ragozott nyelvtani nem-létezéséről (*Névmási háromszög*), és ezt követően az Én úgy tér vissza állandóan versei kezdetére, hogy *nem magában és nem magán kívül* (12) „statisztál” „magának” (96), „csak egy változat” (217), és ennél se nem szilárdabb, se nem több, ennek a *lehatárolt* ön- és világteremtésnek a privilegizált jelenléte-megnevezés-ragozása. A továbbiak során a költő, ahogy egy *klasszicista* poétához illik, (majdnem kivétel nélkül) módszeresen és egyenletesen elemzi és taglalja a kiindulás jelenségét és ennek során, mindig az értelem hangsúlyozott kontrolljával, de a *klasszicista* poéta teljes ellentétéként (majdnem kivétel nélkül) a *kihagyásba, szakadásba, beomlásba, bomlásba, hasadásba, szétesésbe, rombolásba* vagy akár *hurkolásba* vezet; ennek annyi és annyiszor variált szinonimája van, hogy nem lehet felsorolni őket, egy semmit se érő alkalomból például az önmegszólító-önmegszólított én táncos ritmusban arról meditál, mi-

ként változik „porrá” (95). Hogy azt a világosan levezett, ámde az abszurdhoz közeljutó taglalását idézzem, amelyet már érintettem: a *falak* nála nem csak (mint esetleg másoknál is) a mindenkori lehetséges (ön)emelésnek-(ön)hullásnak (nála esetleg „lát-hatatlan”) az emblémái (87) hanem, az *üvegfalak tükörrendszerében* azt kell felismernünk, vagyis azt kell egyre újabb mondatváltozatokban ragoznunk, hogy a szem és a gondolkodás idődimenziós *valóság-fogalmi hiába-valóak* (*Fogalmam sincsen*). A *tükör* motívuma, ahogy ezt akár várni is lehetett, gyakran visszatér (pl. 69, 73, 79, 84, 85) – és egyetlen kivétel nélkül mindig (külön leírom: még a kisfia létének szentelt, meghatott köszöntő vers sem kivétel [*Fiam megérkezett*]), hogy általa arra ismerjünk rá, amit, különösen eltalált szó-foglalattal a „tükre” „trükk”-jének nevez (85): a tükör (emlékezetül: ellenkezőleg, mint Spinozánál és megannyi klasszikus költőnél) „tört optik[á]”-jában a tárgyak vagy fogalmak, egyre megy, meg-nem felelése, „más”, szétesett „látványa”, vagy éppen „nem-látványa” jelenik meg, önképük, és ekként az én önképe *fraktálódik* benne, egyhelyütt például egy fantazmagórikus sztereometriában „részekre-darabokra” (*Fraktál-tudat*) (nb: a rákövetkező versben valamilyen részletesen kifejtett „kombinatorikai” tézis fejtegetésének a segítségével jut bárminő „mi”-csoport

„tanácstalan” megismerhetetlenségéhez) (*A Ramsey-féle party*).

Aligha tévedünk, ha tovább követjük a szófogalat bizarr teljes/hamis rímének az önmeghatározását. Ferencz retorikájának az egyik alapismérve a szívósan fenntartott, gyakran majdhogy iskolásan vagy majdhogy euphonikusan ható rímelés, de általa a rímeltetett szavaknak és általánosan a teremtésnek az eltévesztettségére és diszsonanciára kell ráismernünk, és miért ne írhatnánk azt: ráhallanunk. Kapásból példák a „cerebrum” versből: „rostok” / „osztott” – „várakozás” – „türemkedés” / „valami rés” – „falait” / „sajogni itt” (*Túl sejtető határokon*); az újtestamentumi parafrázisban pedig a rímek segítségével („jászolt” / „rászolt” – „párszor” – „pásztor”) Jézus születésének a történetét együgyű gyerekmesévé fokozza le (*Betlehemi apokrif*); maga és az olvasója makáber szórakoztatására azt is megkockáztatja, hogy egy értelmetlen sorot értelmetlen rímekben „férfiing / „főzőmargarin” – „többé” / „5/b” (236) beszéljen el. Amikor pedig a majdhogy-epikusan konstruált versekben nem már megírt történetek modelljét követi, akkor szabadon ritmizált, és csak esetlegesen rímeltetett, tökéletesen szemantikus mondatok hosszú sorában, bizarrul erős oxymoron hatással, tökéletesen

aritmikus és aszemantikus, és mert egyhelyütt Isten a mélyből szóló *hívását* (195) depraválja, azt is leírhatjuk: atheológikus sorsokat beszél el, amelyek egy eszelős artikulációban, sehova nem néző tekintetben vagy a legszerencsésebb esetben is minden tanulság és következmény nélkül, hogy világosan megértsük: „lerágott csirkecsontok”-ban (212) érnek véget. Ismételten még azt is megkísérli, hogy a matematikai „egyenletek” *tükkör*-elve szerint beszéljen el életeket (221, 227) – de hát persze ez a *trükkje* is az egyenlet lehetetlenségével ér véget (nb. Tandorit azért csodálja, mert „szédületes”-en nem *veszti el az egyensúlyát*) (215).

És még tovább: maga ez az egész majdhogy-epikus tömb, a „múltkonstrukció” (230) különféle és autentikusnak ható eseményével feltétlenül azért ihletődött, hogy *tükröt / trükköt* állítson a múlt *nem rendeződött* (94), *összerakásának* (109), amelyik az ihletét hosszú ideig uralta. Mindig a Mnemoszüné költője volt, és ennél sokkal több: versei jelentékeny részének kiinduló alkalmá az emlékezés; de (egy-két szerelmes vers elenyésző kivételével) mindig is, megint csak az ő egyik oxymoron-formuláját idézve, „a tudatos feledés-köd”-ből (178) keresett és teremtett emlékeket, amelyek nem is lehettek mások, mint *elvetéltek* és

elvettek (91, 95), „töredékszavak története”-i (167). Nincs egyetlen kép-, illetve verskonstrukciója, amelyben az értelem a múlt emlékeit ne éppen arra teremtette volna, hogy ne álljanak meg érvényesen: „És ahogy az emlékezet / már az is csak sötétebb” (*Folytatás nélkül*), így egy öntemati- kus elmefuttatásban, „Holt élők támadtak fel, élő holtak tértek / Sírból sírba, mindenki ásott és temetett”, majd a zárósorban: „Hogy szabad jövőnk-nél semmi se reménytelenebb” (*Előzmények és tapasztalatok*), így talán az egyetlen nyíltan politikai versében (ez elé helyezi mottóként Jeremiás próféta egyik mondását) „[k]irajzolódik / Jövőtlen jelenük körvonala” [...] S én esztelen szívódom fel megint” (*Felsőbb parancsra*), így egyik szerelmes versében. Nem lesz rá több lehetőségem, ezért itt okvetlenül közbe kell vetnem: ahogy a korábban említett versek némelyikében a *stricto sensu* tudományos és a költői keresést, úgy a most említett versekben, nem kevésbé eredeti *mutatvánnyal*, a test és a szellem vágyait és vágyainak csalódását fűzi egymásba, kellő szarkazmussal és kellő szenvedéssel. Általánosan szólva, az (ön)i- rónia többnyire gyötrelmes (de néha barátian gyengéd) hangfekvésben a kötet retorikáját olyan mértékben uralja, hogy egy másik tanulmány esetleg a humor sokdimenziójú kategóriáját állítaná a középpontba; és ha én más alapelvet választottam is,

azt nyomatékosítom, hogy valóban az egyes versek szövegében és kompozíciójában, miként az egész kötet kompozíciójában jól ráismerhetni a humor jeleire.

A Mnémoszüné-versek sorozatába (nb.: a humor egyik legerősebb megjelenéseként) Ferencz minden emlékezésnek, és az emlékezés szemantikájának az ellenkompozícióját is beleírta. A vers címe a kötet lírai teremtésének egyik különösen erős emblémája: *Szakadás*; és ezt az öntematikus *képet-képzeletet-képletet* egy 38 soros, de befejezetlen és befejezhetetlen, minden zárt emléken és zárt mondaton kívüli szövegfúgában (de)konstruálja. Ferencz a nyelvi szemiotika ellenkompozícióival is ismételt kísérletezett (18–21, 38, 153), a korábbiak visszautalnak a régebbi és újabb avantgarde-ra, az utolsó már nem is betűjelekben, hanem számjelekben íródott – de ezeknek a verseknek a *trükkjei* az életműnek csak a peremén maradnak, és inkább azt nyomatékosítják, hogy a verseinek az ihletétől távol tartja az avantgarde példáját, képeiben ha már, akkor nem Michaux-nak vagy Poundnak, akiknek leírja a nevét, a hatását lehet felismerni, hanem Eliotét, akit nem nevez meg.

A kötetben a *Szakadás* vers után közvetlenül a majdhogy-epikus tömb első verse következik: *Pad a*

hátsó kertben, és a sorozat, ha állandóan nem-történetszerű, de végképp nem is hangulatképszerű versekkel megszakítva (számosak közülük az egyszerre azonosuló-distanciáló köszöntő-versek) több mint 50 oldalon keresztül tart. Utána viszont a kötetet olyan versekkel zárja, amelyekben félrehallhatatlanul visszautal a kezdetekre vagy éppen *visszatükrözi* a kezdeteket. Egyetlen témájuk a múlt lehetetlen felidézése állandó *visszafordulásban, előjövésben, eltűnésben*; távolról (de én úgy vélem: felismerhetően), mintha Apollinaire példáját követnék (különösen a *Lebegő lélek látogatása* c. vers), a *Szeszek* kötetben ő teremtett poétikát az emlékezés mindenkori kétértelműségének lírai folyamatára. Ferencz tovább (de)konstruálja a kétértelműséget: a *búcsú*-verseiben mindig valamilyen kép és képlet közötti jelenségből indul ki („Ma reggel eltűnt a világ”, „Ami előjön, ellenőrizetlenül”) (246, 248), és ezt az eleve *elveszettebb* látványt-kijelentést sőt „gondolat”-ot (!) (246) vezet, még következetesebben, mint akár saját maga korábbi verseiben, *visszaidézhetetlenül, visszavonhatatlanul a megállíthatatlan felhőszakadás (!), a vákuum* felé. Különböző időben legalább háromszor elismétli a furcsa állítást: „Remélem, hogy az elejére más kép / alakul ki a végén kezdtem el” (*Küszöb*), így 1979-ben, „A kezdetben a vég: / A hiányos ragozású igék.” (*Jegyzetek ****

iskolai nyelvtanához), így 1988-ban, „Csak folytatás lesz nem lesz közelebb / Hogy hogy hogy nem voltak kezdetek” (A kezdőpontokról, végződés nélkül), így 2008-ban. A kötet, értsd: az életmű kompozíciója megismétli az egyes versekét: az értelem ihlete a szakadásukban ismerttet rá a jelenségekre, és módszeresen, sőt világosan vezeti, vagyis veszíti el őket, mígnem az ürességbe hullanak.

Nem könnyen megközelíthető versek, de nem is az a célzatuk, hogy a hangulat sugallatával vagy akár egy lecsupaszított világ illúziótlan retorikájával hassanak; hanem hogy az olvasó ráismerjen a szarkazmus és a pátosz, az emlékezés és a meditáció, a szenvedély és a kommentár, valamilyen léthelyzet és az elnyújtott elbeszélés „együtt”-„külön” (225) megszólaltatott, egymásba „borult”

(241), soha be nem végzett téma- és hangváltozataira. Ő maga gyakran inkább többé, mint kevésbé ironikusan és nyíltan kontrasztos formulákban határozza meg a saját költészetét: „holt nyelv emlékei” (94), „töredékszavazatok a költészetre” (153), „szavak nélkül [...] a szavak emberei vagyunk” (199), „jelek nélkül közöl” (241) –, de hát a formulák annyiban pontosak, amennyiben az önirónia, az *understatement* ennek a költészetnek a lényegéhez tartozik. Persze elfogadom őket – de a tükörképzetük, vagyis a (legyen: depravált) próféciai eszménye felől. Az életmű kompozícióiban, illetve az életmű egy-kompozíciójában, amelyek, illetve amely állandóan önnön elveszettségét variálja, ráismerek arra, ahogy az értelem ihlete az öröklétű teremtés szakadását megjeleníti.

© Fortepan, Jezsuita Levéltár, 1926

A szerző koncepciója

SZÖVEGSZERŰSÉG ÉS SZEMÉLYESSÉG ESTERHÁZY PÉTER KAPCSÁN

Barthes-tól az 1968-as *A szerző halála* az irodalomkritika történetének egyik sokat vitatott, de megkerülhetetlen szövege. Magyarul Babarczy Eszter fordításában, 1996-ban, jókorra késéssel jelent meg¹, s a hazai irodalomtudományra a posztmodern virágzása idején gyakorolt hatást. Írásom első részében egy konkrét magyar példa segítségével szeretném problematizálni a szerző halálának tételét: a 2000-ben kiadott *Harmonia Caelestis* és utána a 2002-ben megjelent *Javított kiadás egy szerzőtől* származó két szoroson összetartozó könyv, amely éppen egységében mutat a szerzői szerepet és szándékot illetően egészen eltérő koncepciót. A második részben pedig egy kultúraelméleti – és történeti analógia felvázolásával azt vizsgálom, hogy

A „Szöveg kijáratai” című, 2015. december 15-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

Barthes gondolata párhuzamba állítható-e bizonyos általánosabb érvényű elméletekkel. Ha igen, akkor a szerző halála felfogható a személyes intenció ellenében az interpretáció előtérbe léptetésének, s így vannak kulturális előképei. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem meghívására Budapesten járt Jan Assmann gondolataiból kiindulva konkrét példa segítségével próbálom elbizonytalanítani a szerző halálának tételét, másrészt egy kultúraelméleti- és történeti párhuzam felvázolásával azt próbálom bebizonyítani, hogy Barthes gondolata megfeleltethető bizonyos általánosabb érvényű elméleteknek is: elképzelhető, hogy a szerző halálának, tehát a személyes intenció visszavonásának és annak ellenében az interpretáció előtérbe léptetésének az európai kultúrában, annak kialakulása óta vannak előképei.

Esterházy Péter nevével egy egész korszakot szokás meghatározni. A

Termelési regény 1977-es megjelenése óta nemcsak a valóság és fikció viszonyát forgatta fel könyveivel, hanem szerző és szöveg viszonyát is. Gondoljunk bele: Ottlik *Iskola a határon*-ja esetében a regényhősök kőszegi éveinek és Ottlik személyes magatartásának a párhuzamára ugyanúgy irodalmi értelmezés épült, ahogyan Petri életmódját és politikai magatartását nem lehetett az életműve olvasásakor figyelmen kívül hagyni. A hetvenes évek végén, Esterházy indulásakor Magyarországon még nem volt ismert Barthes-nak az a mondata, hogy „Az írás lerombol mindenféle hangot, minden eredetet”², az Esterházy-név esetében amúgy sem lett volna könnyű az eredetet kikapcsolni. S ha „írni annyit jelent, hogy egy előzetes személytelenségen át – amelyet egy pillanatig sem szabad összetévesztenünk a realista regény kasztrált objektivitásával – eljutunk addig a pontig, ahol a nyelv cselekszik, „teljesít”, s nem „én”³, a szerző akkor is rájátszik a személyes eredetre. Két idézettel szeretném ezt példázni:

A mester már mérkőzés közben egyre gyakrabban gondolt a kis csempézett falú tér-részre, melynek két átellenes falát képek díszítették: a veszprémi viadukt és a fertődi kastély. (Két művészi fotó.)⁴

illetve

Akivel éppen együtt üldögélt, annak egyik felmenője, finoman szólva, Haydn munkáltatója volt.⁵

Esterházy az intertextusokkal, nyelv-játékokkal, allúziókkal nemcsak a világnyelvi megkonstruáltságát mutatta fel, de szerző és szöveg problematikus viszonyát is. Sőt a *Pápai vizeken ne kalózkodj!* mottója a két problematika összekapcsoltságát mutatja:

Arra kérem az olvasót ne gondolja, hogy öntelt vagyok. Én sem hiszem azt, hogy jogom van megállapítani: Ilyen a valóság! Vagy akár csak: Nézd, ilyen vagyok én! (H. E. Nossack: *Az elveszett fiúr*).⁶

A *szív segédigéi* megjelenésekor a kritikák egy része úgy vélte, Esterházy szövegekői kirándulásai után visszatalált a valódi prózaíró tollára méltó témához; a másik tábor pedig úgy tett, mintha a személyesség értelmezhetetlen kategória lett volna. S eközben, vagy sem az önéletrajzi paktum feltételezett igazmondása, sem a bricolage távolságtartása nem volt érvényesnek tekinthető, vagy mind a kettő igaz volt. Ebben a műben Esterházy a Bibliától kezdve Pascalon át Handkeig kölcsönvett mondatokkal beszédhelyzetének reménytelenségét tudatosítja: anyasírató gyászának megjelenítésére készen kapott nyelvi modulokat használ. A legszemélyesebb veszteséget

a vállaltan általános nyelvi egységek használatával alakítja szöveggé – a nyelv működik, nem a szerző ír. Barthes-tal szólva: „a hang elveszíti eredetét, a szerző belép saját halálába, s elkezdődik az írás.”⁷ Esterházy pedig így szólal meg:

EGYES SZÁM HARMADIK SZEMÉLYBEN ÍROK, ETTŐL BIZTONSÁGBAN ÉRZEM MAGAM, AZT REMÉLEM, HOGY NEM HALOK MEG OLYAN HAMAR.⁸

Az ars poeticának is beillő mondat szerint tehát a szövegnek a személyességen való felülemelkedése a saját halál legyőzésének, de legalábbis elodázásának eszköze.

A *Harmonia Caelestis*ben az első rész 371 *édesapámja* lehetetlenné teszi a hagyományos szerzői én személyességét, míg a második rész realista allúziói megerősítik azt. S a mű utolsó mondataiban összemosódik az írói én és az általa a szövegben megteremtett apafigura képe. Ez akár a Barthes-i idézet illusztrációja is lehetett volna:

Mégis, amikor belépünk a lakásba, apám már ott ül a *Hermes Baby* előtt, amely folyamatosan zakatol, akár egy géppisztoly, veri, csépel, és jönnek és jönnek belőle a szavak, pötyögnek a fehér papírra, egyik a másik után, szavak, melyekhez neki semmi, de semmi köze sincs, nem is volt, nem is lesz.⁹

Mégsem válhatott azzá. A *Harmonia Caelestis* utolsó mondata azért sem reprezentálhatta a szerzői én felszámolódását, mert két év múlva a *Javított kiadás* megjelenése mindent visszájára fordított, amit az Esterházy-féle próza a referencialitásról és a személyességről sugallt. Újra kellett gondolni Barthes elméletét: a szerző nem maradhat halott. Nem tehettem meg, hogy a „géppisztolyként folyamatosan zakatoló Hermes Babyból a fehér papírra pötyögő szavakhoz ne legyen semmi, de semmi köze”. A *Javított kiadás* a *Harmonia Caelestis*ben megkonstruált apakép után éppen a posztmodern irodalomfelfogás által elutasított személyességet helyezte előtérbe. Ám aki a *Javított kiadást* tényregénynek, dokumentumnak gondolja, az az irodalmilag alulmotivált tartótsízt helyzetébe kerül: „A jelentés operatív szempontból nem értékes, mivel abban csak családi problémákról van szó”.¹⁰ A *Javított kiadás*ban ugyanis a családi problémák irodalommal válnak. Barthes szerint „Proust alkotta meg a modern írás eposzát: egy radikális fordulattal, ahelyett hogy saját életét tenné át a regényébe, mint gyakran mondják, saját életéből is művet csinált, amelynek modellje saját könyve volt.”¹¹ Esterházyra a *Javított kiadás* esetében ennek az inverze igaz: kénytelen volt könyvvé tenni a saját életét, de többet is tett ennél: művet csinált saját szerzőségéből.

A *Javított kiadás* módosít Esterházy megszokott nyelvhasználatán. Pirossal szedve jelöli a vendégszövegeket, legyen szó a dossziék tartalmáról, Kemény István verséről, vagy akár a *Harmonia Caelestis* mondatairól. Esterházy maga hatalmazza fel az olvasót, hogy átgondolja a könyv és valóság, szerző és szöveg kapcsolatát. A *Javított kiadásban* az az Esterházy Péter válik szerzőként és narrátorként azonossá, aki a *Pápai vizeken ne kalózkodj!* már idézett mottóját visszavonva így írt:

Úgy jártam, mint a mesebeli kisbojtár, aki (játékból) állandóan farkast kiáltott, aztán mikor az tényleg jött, hiába kiáltozott, nem szaladt senki segíteni. Igaz, kajabálhatnék, most nincs is senki, aki segíteni tudna. Itt nincs mit segíteni. Mindegy, mondom ahogy van, hiszi, aki hiszi, nem tudok mit tenni: én, Esterházy Péter beszélek itt, születtem 1950. április 14-én, anyám neve Mányoky Lili (a személyiben: Irén, de utálta az Irént), apám neve Mátyás, személyi igazolványom száma: AU-V. 877825. Ez tehát az „én” (amúgy a részletekbe nem mennék bele, no details, please).¹²

2015-ben az *Élet és Irodalom* című lapban Grecsó Krisztián írta meg, hogy Esterházy Péter beteg, hasnyálmirigyrákja van. Egy író életének referenciális eseménye egyben irodalmi eseménnyé is vált, hiszen azt egy má-

sik író egy irodalmi lapban adta közre. Ám téma is lett, hiszen Esterházy maga is megírta halálos betegsége történetét. S bár a halálát csak fikcióként tudná elmesélni, a megírás gesztusa felidézi a referencialitásnak és az irodalomnak *A szív segédigéi* és a *Javított kiadás* esetében már említett, többszörösen is összetett viszonyát. A szövegben felépített én nem fikcionalizálja betegségét, viszont úgy teszi írása tárgyává, hogy a fikció és a referenciálisan ellenőrizhető világ nem áll egymással szemben, hanem olyan szövegvalósággá épülnek össze, amelyben a két szint felerősíti egymást. És ennek a beszédmódok keveredése is része lesz.

Z. Varga Zoltánnak igaza van abban, hogy „bizonyos tekintetben történet (események) és elbeszélés (az események megszövegezése és történetbe rendezése) ismert narratológiai különbségéből adódik a megkettőződés, melyet megterhel, elég súlyosan, hogy nem-fikciós események elbeszéléséről van szó.”¹³

Véleményünk szerint éppen a „nem-fikciós események” elbeszélése hozza létre azt a teret, amelyben a történet maga szövegformáló erőként létezhet. Sőt, a létező személyiség nem csupán keretet biztosít a személyiség kialakulásának, hanem a történet létrejöttének feltétele is: ezt az ént csakis az irodalom eszkö-

zeivel lehet hitelesen elmondani, s erre az értelmezésre a szöveg maga is feljogosítja az értelmezőt. „A »Madame Bovary, c'est moi«-ból: a valami én vagyok. A rák nem külön van bennem. A rákom én vagyok (az állam meg a Lajos, a Lui).”¹⁴

Ahogy *A szív segédigéi* és a *Semmi művészet*; a *Harmonia Caelestis* és a *Javított kiadás* esetében, most is páros könyvről van szó. A napló műfaját megidéző *Hasnyálmirigynapló*nak az egy évvel korábbi, Szüts Miklós festőművésszel együtt készített *A bűnös* a párja. Ám míg ott a megfogalmazás módja, a képek jelenléte miatt lényegül át a referenciális betegség, addig a *Hasnyálmirigynapló* ironizáló gesztusai mellett az alábbi idézet határozza meg a szöveg és a valóság viszonyát: „Szívesen vágnám a pofájába, hogy te is csak egy szó vagy, és milyen szép, hallgasd csak, hasnyálmirigyérák, de hallgatok, nincs igazam, tudom. Tudom, hogy nem csak egy szó vagy.”¹⁵

Sőt, a szöveg sem csak szöveg. A szerző a könyv elején szinte újraértelmezi saját viszonyát a *szöveg-irodalom*hoz: „A szöveg az szöveg az szöveg, hiába úgynevezett személyes vallomás, beszámoló, létezni, mint szöveg létezik, így lehet tudomásul venni; tűnődtem: ez nem egészen igaz, olykor az ügyetlen (amatőr) vagy a már nem kontrollált (halálközelség) fogalmazás mögött, alatt, fontos híradások lehetnek, az életről

és életekről, végességekről és végtelenségekről.”¹⁶

A „szöveg az szöveg az szöveg” felütés (természetesen Gertrude Stein rózsáját sem feledve) egyszerre idézi Magritte pipáját és Joseph Kosuth *One and Three Chairs*¹⁷ című installációját, amelyen három szék látható: a konkrét tárgy, az attól függetlenné váló fogalom és a műalkotás. Esterházy egy mondaton belül problematizálja a tárgynak, a tárgy képének és fogalmának, illetve a tárgy ábrázolhatóságának a viszonyát. Az idézet második fele pedig már nem tartja összeegyeztethetetlennek a nyelv korlátainak és az ontológiai igazság kimondásnak a jelenlétét.

Ez a kettősség az erős referencialitású műfajokra igaz: a napló, a vallomás, az önéletrajz egyszerre hitelesítik a Lejeune-i paktum vagy a de Man-i trópus olvasási stratégiáit. A paktumot a trópusok teszik lehetővé, a trópusokat viszont a paktum miatt ismerjük fel. A trópus vezet a paktumhoz, de a paktum létrejöttét a trópus tudatosítja.

Esterházynek az erősen önéletrajzi aspektusokat mutató művei a *Hasnyálmirigynapló* lehetséges befogadói stratégiáját előlegezik meg. Ám míg *A szív segédigéi*ben vagy a *Javított kiadás*ban a valóságosan létező író és a szövegben a szerző által megteremtett én határának problemati-

kussága volt a feszültségforrás, most egyértelműnek tűnik a válasz arra a kérdésre, hogy „a szöveg szerzője és az ő nevét viselő szövegbeli szerző közül kinek jusson a transzcendentális autoritás.¹⁸

A valóságosan létező személyiség önazonossága igazolja a szöveg autoritását. A *Hasnyálmirigynapló*ban a szöveg írója és a szöveg elbeszélője ugyanaz. Ám a korábban jellemző kettőség még akkor sem szűnik meg teljesen, ha a *Hasnyálmirigynapló* drámaisága éppen annak referenciális voltából fakad.

S mindez egy olyan szerző életművében történik meg, aki pályája elején határozottan lehetetlenítette el műveinek referenciális értelmezését. Míg a *Fuharosok* mottója az írói és a szerzői én azonosságának radikális tagadását mutatta¹⁹, addig *A szív segédigéi*, a *Javított kiadás*, a *Hasnyálmirigynapló* esetében úgy válik átjárhatóvá a határ a létező író és a szerző szövegbeli énje között, hogy a referenciálisan létező és az irodalmilag megalkotott én viszonya meghaladta az összekapcsolhatóság és a tagadás dichotómiáját.

Jól mutatja ezt a majki kamalduli remetesség kiállítása, ahol az Esterházy Móric, Magyarország egykori miniszterelnökének az életét bemutató tablón a *Harmonia Cealestis* idézetei is olvashatóak. A nagyapáról szó-

ló részletek nem mondanak ellent a valóság tényeinek, hanem azokra reflektálva és azokkal összefonódva egy referenciálissá váló második szintet teremtenek meg. Az idézetek egy valóban létező történelmi alakot emelnek irodalmi figurává.²⁰

Esterházy Péter kezdetben az ironia beszédmódjával egyszerre állította és bizonytalanította el író és a szerző megfeleltethetőségét. A *Termelési regény* vagy a *Harmonia Caelestis* távolságtartása mellett azonban *A szív segédigéiben*, a *Javított kiadásban* vagy a *Hasnyálmirigynapló*ban Esterházy szöveggként megalkotott énjét a valóban megélt élmények hitelesítették. A szövegbeli én a szerző életének tragikus pillanataiban a szöveget létrehozó, de a szövegen kívül is létező Esterházy Péterhez közeledett. Az író az életrajz elsődlegességén és az életrajz negligálásán túllépve, a fikció és a dokumentaritás szembeállítását meghaladva úgy tette élete valós tényeit szövegvilága integráns részévé, hogy az irodalomban létrehozott szerzői én és a referenciálisan létező írói én hitelesítette egymást.

Esterházy szövegeinek értelmezésére nem igaz, hogy „a jelenlegi kultúra irodalomképe zsarnokian a szerző köré épül”²¹. Ám pályája kapcsán a referencialitással nem ellentétes, a posztmodern irodalomfelfogásban nem preferált személyesség fogalmát is át kell gondolni.

Alapvetően osztjuk Z. Varga Zoltán Barthes-ról alkotott véleményét: „negyven év távlatából olvasva újra ezeket a manifesztumként ható, érvelés helyett inkább apodiktikus ki nyilatkoztatással élő írásokat, az újra és újra visszatérő, leegyszerűsítőnek és esetlegesnek tűnő értékítéleteket megfogalmazó oppozíciópárokat (írható/olvasható; szöveg/mű, gyönyörűszöveg/örömszöveg; punctum/stúdium) óhatatlanul elfogja az embert a bosszúság, s talán némi megértéssel is viseltetik a Barthes korában megnyilvánuló fenntartásokkal”.²²

Ugyanakkor éppen az eltelt idő segít meglátni azt is, hogy Barthes véleménye az inga egyik irányba történt kilengése csupán, ami egy nagyobb összefüggés részeként is értelmezhető. A szöveg és szerző viszonya, ahogyan például az eredetiség és kompiláció elvárásai is, folyamatosan változnak a művészetek és azon belül az irodalom történetében.

Esterházy Péter pályaképéből kiindulva a szerző általánosabb érvényű fogalmának és szerepének ismétlődő visszatérése is elképzelhető. Maga Barthes is felveti a ciklikusság lehetőségét, amikor a szerző fogalmát a kultúra aktuális állapotához köti:

A szerző modern szereplő, aki minden bizonnyal azzal párhuzamosan jött létre, hogy, kilépve a középkorból,

a társadalom az angol empirizmussal, a francia racionalizmussal és a reformáció személyes hitével felfedezte az egyén presztízsét, vagy, mint fennköltebben mondják, „az emberi személyt”.²³

Ha a kultúra meghatározza a szerző szerepét, akkor a kultúráképpel együtt a szerző koncepciója is megváltozik. S ez nemcsak a művészeteknél igazolható, de a tágabban értett kultúrakoncepciók esetében is párhuzamosságokat mutat. Jan Assmann Mózes- és Ehnaton-figurájának kapcsolata analógiákat mutat a barthes-i kérdéssel, s kettejükre alapozva az ókori történelem- és vallástudományban megfogalmazott törvényadó–törvény–törvénytisztelő hármassága pedig párhuzamba állítható a huszadik századi irodalomtudomány szerző–szöveg–olvasó paradigmával.

Assmann szerint Ehnaton-fáraó a régi isteneket törvényen kívül helyezte, kultuszukat megtiltotta, helyükbe az egyetlen Napistent állította. Athon tiszteletét kizárólagossá tette, s ezzel a monoteizmus felé mozdította a politeista egyiptomi vallást. Az új vallást csakis a vallásalapító autoritása határozta meg, a vallás eredményessége a létrehozó és fenntartó intézmény sikerétől függött. Ehnaton halála után viszont minden, a fáraóra utaló emléket száműzték az egyiptomi kultúrából.

Az egyiptomi kultúra írásbeliségét ismerve elmondható, hogy hatalmas munkával törölték az emlékezetből azt az Ehnaton, aki létre akart hozni egy vallást, ami végül is felszámolta őt magát, mint történelmi személyiséget.

(...) a magát Ehnatonnak nevező IV. Amenhotep fáraó kizárólag a történelem, és nem az emlékezés alakja volt. Röviddel Kr. e. 1338-ban bekövetkezett halála után kitörölték nevét a királylistákról, építményeit lerombolták, ábrázolásait és feliratait elpusztították, földi létének pedig majdnem minden nyomát eltörölték.²⁴

Mózes ezzel szemben olyan vallásalapító, akinek személyes életéről semmilyen adattal nem rendelkezik a történettudomány, de szinte nincsen olyan törvényadója vagy szerzője a történelemnek, aki ennyire benne volna a kulturális emlékezetben. Ehnaton konkrét, létező személy volt, aki eltűnt, Mózes pedig olyan személy, aki a művei miatt létrejön. Ehnaton száműzték az emlékezetből, Mózes pedig úgy lett az isteni törvény közvetítője, hogy alakját ez a közvetítés hozta létre és határozta meg. Mózes az olvasó által létrehozott szerző alakja, akit az emlékezés, az értelmezés teremtett meg.

Abban nem lehetünk biztosak, hogy Mózes élt-e, hiszen földi létére utaló

nyomot a hagyományon kívül nem találtak. Azt viszont pontosan tudjuk, hogy nem ő volt az első, aki ezt az első megkülönböztetést alkalmazta. Volt egy elődje Amenhotep egyiptomi király alakjában, aki magát Ehnatonnak nevezte, és aki a Kr. e. 14. században egyistenhívő vallást alapított. Vallása azonban nem vált hagyománnyá, hanem közvetlenül alapítója halála után feledésbe merült. Mózes az emlékezés, de nem a történelem alakja; Ehnaton ezzel szemben a történelem, de nem az emlékezés alakja.²⁵

Megkockáztatjuk, hogy Ehnaton a Barthes által visszautasított szerző alakjának, Mózes pedig a megszületett olvasó által értelmezett műnek lenne megfeleltethető. És ha „az írás lerombol mindenféle hangot, minden eredetet”, akkor az eredet nem „létezik”, hanem „létrejön”, akkor Ehnaton a Barthes által felszámolt szerzőt, Mózes pedig a szerző halála után létrejött szövegállapotot mutatja. Ehnaton a művét erőszakkal létrehozó szerzőre emlékeztet, aki „személyes hitével felfedezte az egyén presztízsét”, vagy, mint fennköltebben mondják, „az emberi személyt”. Mózes törvénye viszont a szövegben van: „az írás terét bejárni kell, nem áthatolni rajta”. S Mózes nem a saját törvényét adja tovább. Barthes-tal szólva „eljut addig a pontig, ahol a nyelv cselekszik, »teljesít«, s nem az »én«”.²⁶

A két vallásalapító közül Ehnaton a rögzítettség kultúrájához tartozik, Mózes a hagyományhoz. Nem a reliefekhez, hanem az interpretációkhoz. Ráadásul „A bibliai Mózes Egyiptom egy olyan képét tartotta életben a nyugati hagyományban, amely szöges ellentétben állt a Nyugat eszményképeivel; Egyiptom, mint a despotizmus, hübrisz, varázslás, állatimádás és bálványimádás országának képét.”²⁷ Ebből a szempontból Egyiptom a meghaladott múlt, ahogyan a radikális hatvanynolcas Barthes számára a szerző is egy elavult paradigma képviselője: „Logikus tehát, hogy az irodalom területén a pozitívizmus, a kapitalista ideológia foglalatja és betetőzése tulajdonította a legnagyobb jelentőséget a szerző »személyének«.”²⁸

Ehnaton durván 1600 évvel ez előtt élt, Barthes szövege 1968-ban jelent meg. Assmann tanulmánya 1997-ben. Mintha a kultúra folyamatában a vallásalapító és vallása, szerző és szövege, a vallásalapító személyének és autoritásának visz-

szvonása, egy hagyomány megjelenése és megerősödése egy ciklikus visszatérés része lenne, amely egyén és közösség, hagyományteremtés és átértelmezés, intenció és interpretáció viszonylatában akár kultúrák egészén át is értelmezendő. Mert Assmann szerint „A múltat a jelen nem egyszerűen »befogadja«. A jelen a múlt bizonyos körülmények között »fel is keresi«, a jelen pedig rekonstruálja, modellálja, és bizonyos körülmények között fel is találja a múltat.”²⁹ És jelen és múlt ott találkozik, ahol „a szöveg több írásból áll össze, különféle kultúrák termékeiből, amelyek dialógusba, paródiába, versengésbe kezdenek egymással; van azonban egy olyan hely, ahol e sokféleség egybegyűlik, ez pedig nem a szerző, mint mindeddig mondogatták, hanem az olvasó”.³⁰ S nehezen megállapítható, hogy a szerző folyamatosan változó fogalmát az olvasó vagy az író hozza-e létre, vagy mindketten leképezik csupán az adott kultúra változásainak ingamozgását.

JEGYZETEK

1. Roland Barthes: *A szerző halála*. Ford. Babarczy Eszter. Uó: *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest, 1996., 50–55.
2. Barthes: Uo., 50.
3. Barthes: Uo., 50.
4. Esterházy Péter: *Termelési regény*. Magvető, Budapest, 1979, 199.
5. Esterházy Péter: *Kis Magyar Pornográfia*. Magvető, Budapest, 1984, 188.
6. Esterházy Péter: *Pápai vizeken ne kalózkodj*. Magvető, Budapest, 1977. 5.
7. Barthes: Uo., 50.
8. Esterházy Péter: *A szív segédigéi*. Magvető, Budapest, 1984.

9. Esterházy Péter: *Harmonia Caelestis*. Magvető, Budapest, 2000, 711.
10. Esterházy Péter: *Javított kiadás*. Magvető, Budapest, 2002, 58.
11. Barthes: Uo., 51.
12. Esterházy: *Javított kiadás*, 18.
13. Z. Varga Zoltán: *Időszivárgás és ólomszív*, Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*. Jelenkor, 59. évf., 2016/9, 951, <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/15055/idoszivargas-es-olomsziv>.
14. *Hasnyálmirigynapló*, 33.
15. *Hasnyálmirigynapló*, 233.
16. *Hasnyálmirigynapló*, 8.
17. *One and Three Chairs*, Joseph Kosuth, MoMA, NYC.
18. Paul de Man: *Az önéletrajz mint arcronagálás*. Pompeji, 1997/2–3, 97.
19. „Arra kérem az olvasót, ne gondolja, hogy öntelt vagyok. Én sem hiszem azt, hogy jogom van megállapítani: Ilyen a valóság! Vagy akár csak: Nézd, ilyen vagyok én!” H. E. Nossack: *Az elveszett fivér*. In Esterházy: *Fancsikó és Pinta / Pápai vizeken ne kalózkodj!*, 133.
20. „A politikai aprómunkától éppen séggel nem ódzkodott. A háború után visszavonult a nagypolitikától, elkedvetlenítette a kommunista puccsot követő konszolidáció otrombasága és szükségszerűsége, az-
tán későbbben a parlamenti gazdasági bizottság kicsi, tárgyszerű, napi munkáját irányította. Mi lenne a haza jövője?, tolt a kérdés. De édesapám csak annyit bírt válaszolni, hogy két százalék és adómentesség, ilyesmi. A visszavonulás döntése azon a Schwarzenberg-erkélyen született meg. Uraim, szólt apám rejtélyesen mosolyogva, mert hisz amazok nem tudhatták, hogy a kijelentés nem csupán az estére, de mintegy tíz esztendőre vonatkozik, uraim, engedelműkkel, visszavonulok.” *Harmonia Caelestis*, 322.
21. Barthes: Uo., 50.
22. Z. Varga Zoltán: *Szöveg – Mű – Olvasás – Írás*. Roland BARTHES szövegelmélete negyven év múltán. In *Literatura*, XXXIX. évf., 2013/3., 273.
23. Barthes: Uo., 50.
24. Jan Assmann: *Mózes, az egyiptomi*. Ford. Gulyás András. Osiris, Budapest, 2003, 43.
25. Assmann: Uo., 16.
26. A belső idézőjelbe tett szavak, kifejezések Barthes folyamatosan idézett tanulmányából származnak.
27. Assmann: Uo., 26.
28. Barthes: Uo., 50.
29. Assmann: Uo., 24.
30. Barthes: Uo., 52.

© Fortepan, Komlós Péter

1916

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmaz
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

